

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Eski Mezopotamya'da Yemin Uygulamaları
(Başlangıçtan Perslere Kadar)

HASAN ÖZYURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MUAMMER ULUTÜRK

KONYA-2023

Hasan ÖZYURT

Eski Mezopotamya'da Yemin Uygulamaları (Başlangıçtan Perslere Kadar)

Yüksek Lisans

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Eski Mezopotamya'da Yemin Uygulamaları
(Başlangıçtan Perslere Kadar)

HASAN ÖZYURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MUAMMER ULUTÜRK

KONYA-2023

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan ÖZYURT		
	Numarası	18810501071		
		Eski Çağ Tarihi / Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK		
Tezin Adı	Eski Mezopotamya'da Yemin Uygulamaları (Başlangıçtan Perslere Kadar)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası
Hasan ÖZYURT

ÖN SÖZ

Yemin uygulamaları kültür tarihine dair pek çok araştırmada önemli konu olarak karşımıza çıkar. Eskiçağ kültürlerinin yemin uygulamaları hakkında bilgiler edinebileceğimiz çok sayıda araştırma kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili araştırmalar yeminin tarihinin yazılı kültür tarihi kadar eski olduğunu ortaya koyar. Modern araştırmalar, bilinen en eski uygulamalarından itibaren yeminin sözün doğruluğunun güvencesi olarak kabul edildiğini ortaya koyar. Yemin uygulamalarının pek çok kültürel uygulama gibi Eskiçağ uygarlıklarının inanç, siyaset ve hukuk kültürleriyle ilişkisi bu uygulamanın kültürel ve tarihi önemini ortaya koyar. Bu araştırmada Eski Mezopotamya kültürüne ait örnekleri esas alarak bu konuyla ilgili katkı koymayı hedefledik. Araştırma süreci boyunca konuyla ilgili karşılaştığımız her yeni sorun ve çözümü son derece öğretici olduğu gibi yeni meraklarımızın ortaya çıkmasına imkân sağladı.

Bu araştırmada Eski Mezopotamya yemin uygulamalarının bölgenin tarihinin başlangıcından Perslere kadar ki örneklerini incelerken konuyla ilgili araştırmalardan ve bilgisine ulaşabildiğimiz belgelerden, görsel malzemelerden, birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanmaya çalıştık. Bilhassa Eski Mezopotamya'nın kültür tarihi ve dinler tarihi ile ilgili araştırmaların esas aldığı kronolojik yapı ve sunduğu bilgiler araştırmamızın metoduyla ilgili esas teşkil etti. Tüm araştırma boyunca dönemin kronolojik sürecini takip ederken karşılaştığımız en büyük zorluk, pek çok Eski Mezopotamya kültüründe varlık gösteren yemin uygulamalarının tarihini bütünlüklü olarak sunmaya çalmaktı. Zira konuyla ilgili pek çok araştırma yemin söz konusu olduğunda belli bir dönem ya da kültürel unsur üzerine odaklanmıştır. Şüphesiz bu araştırma sınırlarını teşkil eden döneme ait çok sayıda belgenin içeriğinde yemine rastlamak mümkündür. Ancak biz bu araştırmayı kaleme alırken bir uygulama olarak yeminin Eski Mezopotamya'nın bu dönemine özgü yapısı ve anlamına odaklanmaya çalıştık. Araştırmamızın konuya merakı arttırmasını ve ilgili araştırmalara yardımcı olmasını ümit ediyoruz.

Şüphesiz bu araştırmanın sonuçlanmasında tez danışmanım, hocam Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK'ün nezaketli rehberliği, yüksek sabrı ve teşvikleri önemli bir

yere sahiptir. Üzerimdeki emekleri için kendisine minnettarım. Su altı arkeoloğu, dostum Çetin ACAR'ın alana aşinalığı ve tecrübesi hem araştırmamı tamamlamam hem de kendimi geliştirmem adına unutulmaz bir katkıydı. Kendisine teşekkür ediyor ve dostluğumuzun daim olmasını diliyorum. Tüm süreç boyunca zorlukların üstesinden gelmem de ailemin, çalışkanlığıyla örnek ve katkılarıyla fedakâr babam Bilal ÖZYURT, annem Funda ÖZYURT ve kardeşim Hüseyin ÖZYURT'un destekleri şüphesiz büyük öneme sahiptir. Onlara ne kadar teşekkür etsem az kalır. Özellikle son 3 yıldır zaman zaman azmim kırılrsa ve ilgilerim değişse de okur-yazarlığı ve entelektüel meraklarımla ilgili irademi ve dikkatimi güçlü tutmam konusunda bana yardımcı olan tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi arz etmeyi borç biliyorum.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan ÖZYURT		
	Numarası	18810501071		
		Eski Çağ Tarihi / Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK		
Tezin Adı	Eski Mezopotamya’da Yemin Uygulamaları (Başlangıçtan Perslere Kadar)			

Yemin uygulamalarının tarihi Sümerlere dayanmaktadır. Sümerlerden itibaren Eski Mezopotamya’nın pek çok kültüründe yemin uygulaması örneklerine rastlamak mümkündür. Eski Mezopotamya’nın başlangıcından Perslere kadar ki tarihi yemin uygulamalarının erken dönem anlam tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Eski Mezopotamya belgeleri arasında yer alan yasal sözleşme, evlat edinme ve mahkeme kayıtları türü metinlerin içeriğinde ve döneme ait stellerde yemin uygulaması örneklerine rastlamak mümkündür. Tarihsel süreç içinde sayıları artan ve konuları çeşitli bu belgelerin içeriğinde yer alan yemin uygulamaları üzerinden dönemin siyaset, din, tıp ve hukuk anlayışı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Dönemin yemin uygulamalarının özgün biçimde tanrıya ve tanrıların temsilcisi olarak kabul edilen krallara bağlılığı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde yemin, sadece adli bir araç değil bir sadakat kanıt niteliği taşır.

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tel : 0 332 201 00 60 e-posta

Müdürlüğü,

web : www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimlerinstitusu

Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, A Blok Zemin Kat, Meram

Yeni Yol 42090-Meram /KONYA

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hasan ÖZYURT		
	Student Number	18810501071		
		Eski Çağ Tarihi / Tarih		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK		
Title of the Thesis/Dissertation	Oath Practices In Ancient Mesopotamia (From the beginning to the Persians)			

Oath practices date back to the Sumerians. Since the Sumerians, it is possible to find examples of oath practices in many cultures of Ancient Mesopotamia. The history of ancient Mesopotamia from the beginning until the Persians provides important information about the early history of the meaning of oath practices. Examples of oath practices can be found in the content of texts such as legal contracts, adoptions and court records among ancient Mesopotamian documents, as well as on stelae from the period. It is possible to learn about the political, religious, medical and legal understanding of the period through the oath practices in the content of these documents, the number of which has increased in the historical process and the subjects of which vary. It is understood that the oath practices of the period uniquely expressed loyalty to God and the kings, who were regarded as the representatives of the gods. In this period, the oath was not only a judicial tool but also a proof of loyalty.

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tel : 0 332 201 00 60 e-posta

Müdürlüğü,

web : www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu

Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, A Blok Zemin Kat, Meram

Yeni Yol 42090-Meram /KONYA

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	2
a) Araştırma Konusu, Problemi ve Yöntemi.....	3
b) Araştırmanın Sınırları	4
c) Araştırmanın Amacı.....	5
d) Araştırmanın Önemi	5
BİRİNCİ BÖLÜM	6
Eski Mezopotamya Yemin Kültürü ve Erken Dönem Örnekleri.....	6
1.1. Eski Mezopotamya’da Yemin Kelimesinin Etimolojisi	6
1.2. Eski Mezopotamya’da Yemin Ritüeli.....	7
1.3. Eski Mezopotamya Dini ve Yemin.....	10
1.3.1. Eski Mezopotamya’da Tanrılar ve Yemin.....	14
1.4. Erken Hanedanlar Dönemi ve Yemin.....	17
1.4.1. Akbabalar Steli ve Yemin.....	18
1.4.2. Ur Hanedanı Belgelerinde Bazı Yemin Uygulaması Örnekleri.....	20
1.5. Akadlar ve Yemin.....	23
1.5.1. Akad Belgelerinden Bazı Yemin Uygulaması Örnekleri	29
1.5.2. Narām-Sîn Antlaşması ve Yemin	31
1.6. III. Ur Hanedanlığı Dönemi ve Yemin	33
1.6.1. Ur-Nammu Kanunları ve Yemin	34
1.6.2. III. Ur Hanedanlığı Döneminde Yasal Sözleşmeler ve Yemin.....	37
1.6.3. III. Ur Hanedanlığı Dönemi Siyasi Belgelerinde Yemin.....	39

İKİNCİ BÖLÜM.....	44
Asur ve Babil Kültürlerinde Yemin Uygulamaları.....	44
2.1. Eski Asur Döneminde Yemin.....	44
2.1.1. Kültepe Tabeletlerinde Yemin.....	48
2.2. Eski Babil Dönemi ve Yazılı Belgeleri.....	52
2.2.1. Eski Babil Mahkemelerinde Yemin.....	54
2.2.2. Eski Babil Ticari Sözleşmeleri ve Yemin.....	57
2.2.3. Eski Babil Kültüründe Evlilik, İffetsizlik ve Yemin.....	60
2.2.4. Eski Babil Döneminde Evlat Edinme ve Yemin.....	65
2.2.5. Hammurabi Kanunlarında Yemin.....	67
2.2.6. Birinci Babil Hanedanlığının Sonu ve Kassit Babilî.....	74
2.3. Orta Asur Dönemi ve Yemin.....	75
2.4. Yeni Asur Döneminden Bazı Yemin Uygulaması Örnekleri.....	79
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	95

GİRİŞ

Bu araştırma, Eski Mezopotamya'nın Perslere kadar ki tarihinin yazılı kültürü üzerinden hakkında bilgiler edindiğimiz yemin uygulamalarını konu almaktadır. Eski Mezopotamya tarihinde pek çok kültürel uygulamanın dini inançlarla ilişkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili araştırmalarda yeminin tarihinin yazılı kültürün tarihi kadar eski olduğu tespit edilmiştir. Bu durum yeminin anlam tarihi ve önemi söz konusu olduğunda yemin hakkında en eski örneklere rastlanan ve dönemin dini inançlarıyla doğrudan ilişkili olduğu anlaşılan Eski Mezopotamya'daki kültürel etkileşimi ve yemin uygulaması geleneklerini araştırmayı zorunlu kılmıştır.

Bu araştıma içinde çalışımlarına sıkça yer verdiğimiz Samuel A. B. Mercer tarafından kaleme alınan makale ve eserlerin Eski Mezopotamya yemin kültürüyle ilgili literatürün zenginleşmesi ve modern araştırmacıların yemin tarihi ile ilgili merakının artmasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mercer, 1912 yılında kaleme aldığı "*The Oath in Babylonian and Assyrian Literature*" başlıklı eseriyle Eski Babil ve Asur kültürlerinin yemin uygulamalarına dair dönemin yasal sözleşmeleri ve mahkeme kayıtları üzerinden önemli bilgiler sunmuştur. Aynı yazara ait 1913 tarihli "*The Oath in Cuneiform Inscriptions*" ve "*The Oath In Babylonian Inscriptions Of The Time Of The Hammurabi Dynasty*" isimli iki makale ve 1914 yılında kaleme alınan: "*The Oath in Cuneiform Inscriptions III. The Oath in Inscriptions since the Time of the Hammurabi Dynasty*" başlıklı bir makale, büyük ölçüde 1912 yılında kaleme aldığı eserin sunduğu bilgiler çerçevesinde kaleme alınmıştır. Eski Asur ve Babil yemin uygulamalarına odaklanan bu çalışmaların içeriğinde Sümer yemin kültürüne dair bilgiler de yer almıştır. Söz konusu bilgiler, François Thureau-Dangin ve Henri De Genouillac tarafından Sümerceden çevirileri yapılmış belgelere dayanmaktadır. Yeni Asur döneminin yemin uygulamalarına dair bilgilere ise Simo Parpola ve Kazuko Watanabe tarafından kaleme alınan "*Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*" isimli eserden ulaşmak mümkündür. Eski Mezopotamya'da yemin uygulamalarına dair bu çalışmaların yanı sıra araştırmamıza kaynaklık eden Eski Mezopotamya'nın din, siyaset, hukuk, tıp, sanat kültürü ve filolojisine dair pek çok çalışmada Eski Mezopotamya yemin kültürüne dair bilgilere

ulaşmak mümkündür. Ülkemizde Koray Toptaş ve Ömer Kahya tarafından 2015 yılında kaleme alınan: “*Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin*” isimli makale, Asur ve Babil kültürlerinde yemin uygulamalarına dair bilgilere ulaşabileceğimiz önemli bir Türkçe kaynaktır. Asur kültüründe yemin uygulamalarıyla ilgili Türkçe literatür söz konusu olduğunda Hasan Ali Şahin tarafından 2012 yılında kaleme alınan: “*Kültepe Metinlerine Göre Eski Anadolu Ve Asur’da Yemin’in Anlamı*” başlıklı makale Asur Ticaret Kolonileri dönemi belgelerinde rastlanan yemin uygulamalarına dair bilgiler sunan önemli bir başka Türkçe çalışmadır. Yeni Asur dönemiyle ilgili olarak Nurgül Yıldırım tarafından 2019 yılında kaleme alınan, “*Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler*” isimli çalışma, dönemin yemin kültürü hakkında önemli bilgiler sunar.

a) Araştırma Konusu, Problemi ve Yöntemi

Tarihi, yazılı kültür kadar eski olduğu bilinen yeminin Eskiçağ tarihindeki süreci ve değişen yöntemleri modern araştırmaların merak konusu olmuştur. Kutsal kabul edilen bir varlık adına yemin etme geleneğinin en eski örneklerine Sümerlerin dışında; Akad, Babil ve Asur uygarlıklarına ait belgelerde rastlanmaktadır. Tarihsel süreç içinde pek çok eski uygarlık yemin uygulamasına başvurmuştur. Benzer pek çok uygulama gibi yeminin dini inançlarla ilişkisi bu uygulamanın geleneklerini ve işlevini belirlediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yeminin Eskiçağ kültüründeki anlamı ve yöntemi söz konusu olduğunda Eski Mezopotamya’nın yemin uygulamalarının tarihinde önemli bir tarihsel evre olduğu söylenebilir. Editörlüğü Mircea Eliade tarafından yapılan “*The encyclopaedia of Religion*” başlıklı ansiklopedik eserde yer alan ve Elmar Klinger tarafından kaleme alınan “*Vows and Oaths*” başlıklı maddede yeminin değişen anlam tarihine dikkat çekilmektedir. Klinger’e göre; yemin, tarihsel süreç içinde tek başına bir kanıt niteliğine sahipken zamanla sadece bir kanıt aracı olarak gerçeğin belirlenmesine yönelik olarak anlamı değişir.¹ Bu durumun yeminin Eski Mezopotamya tarihindeki uygulamalarının özgün yapısı hakkında fikir verebilir. Zira Eski Mezopotamya’da din ve siyasi otorite hakkında bilgiler sunan araştırmalar,

¹ Bu ve daha fazlası için bkz: Elmar Klinger, “Vows and Oaths” *The encyclopaedia of Religion*, Ed. Mircea Eliade, New York 2013.

dönemin mutlak gücü olarak tanrıların yeryüzündeki temsilcisi kralların adalet dağıtımından sorumlu yargıç, başrahip ve askeri şef olarak kabul gördüklerini ortaya koyar.² Bu durum yeminin dönemin dini inançları ve siyaset anlayışıyla ilişkisi söz konusu olduğunda Eski Mezopotamya kültüründe tek başına bir kanıt olarak nasıl bir işleve sahip olduğu ile ilgili fikir verebilir. Bu bağlamda yeminin Eski Mezopotamya tarihinde sözün doğruluğunun güvencesi olduğu kadar dönemin dini inançlarıyla ilişkili siyasi ve hukuki geleneklerine sadakat kanıtı olarak nasıl anlam kazandığının incelenmeye değer olduğu söylenebilir.

Bu araştırma, iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde Eski Mezopotamya'da yeminin etimolojisi ve ritüel özellikleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bunun dışında yemin uygulamalarının yapısı gereği eski Mezopotamya dini inançları hakkında dönemin yemin içerikli dini metinlerinden de yararlanılarak bilgiler sunulmuştur. Aynı zamanda bu bölüm de Sümer ve Akad kültürlerinin yemin uygulamalarına dair bilgilere yer verilmiştir. Bu araştırmanın son ve ikinci bölümü, Asur ve Babil yemin kültürleri hakkındaki bilgilerden oluşur. Araştırmanın sınırları dahilinde yer alan ve dönemin yemin uygulamaları tarihinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan stel ve tabletlerle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Günümüze kadar ulaşan ve metinleri modern dile çevrilen bu eserlerin ne zaman keşfedildiği, yapısı, yeniden yapılandırılma çalışmaları, yazıt içeriklerinde yer alan yemin uygulamaları ve hangi müzelerde sergilendikleri bilgileri yer almaktadır.

b) Araştırmanın Sınırları

Yemin uygulamalarının Eski Mezopotamya tarihinin başlangıcından Perslere kadar ki kısmını inceleyen bu araştırma, bölgede Sümer tarihinin başından Perslerin hâkim bir unsur olarak varlık gösterdiği döneme kadardır ve bu tarihi sınırlara göre hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz yemin içerikli belgeler incelenmiştir. Dolayısıyla bu araştırma Yeni Asur dönemi ile sona erer ve M.Ö. 539'da Pers İmparatorluğu tarafından yıkıldığı bilinen Yeni Babil krallığına ait belgeler bu araştırmanın sınırları dışında bırakılmıştır. Bu tarihi sınırlar dahilinde Eski Mezopotamya kültüründe yeminin özgün bir anlam ve uygulama biçimine sahip olduğu söylenebilir. Bu

² Henry James Sumner Maine, *Dissertations On Early Law And Custom*, London, 1883, s. 160

araştırma içeriğinde yer alan Kültepe tabletlerindeki yemin uygulamaları, Asur yemin kültürünün özelliklerini ortaya koyar ve Eski Anadolu yemin kültürü bu araştırmanın sınırları dışında bırakılmıştır.

c) Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın birincil amacı, Eski Mezopotamya'nın Perslere kadar ki dönemine ait belgelerde rastlanan yemin uygulamalarına dair bilgiler sunmaktır. Bu genel amaçla birlikte araştırma sınırları dahilinde hakkında bilgiler sunduğumuz kültürlerin yeminle ilişkisi, yeminin anlamı, bölgenin yemin uygulamaları üzerinden kültür etkileşimi gibi konular hakkında bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu araştırma, yemin gelenekleri bağlamında Eski Mezopotamya tarihi, siyaset, tıp ve hukuk kültürü ile birlikte dönemin dini inançları hakkında da bilgiler sunmaktadır.

d) Araştırmanın nemi

Bu araştırmanın konusu, Eski Mezopotamya tarihinin başlangıcından Perslere kadar ki döneminde yemin kültürü ve yeminin uygulanma biçimleri hakkında bilgiler sunmak için seçilmiştir. Dolayısıyla bu araştırma, içeriğinde yer alan dönemin yemin uygulamalarının yanı sıra din, siyaset, hukuk, sanat ve tıp kültürlerine dair sunduğu bilgiler ilgili alanlara muhtemel katkısını oluşturur.

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski Mezopotamya Yemin Kültürü ve Erken Dönem Örnekleri

1.1. Eski Mezopotamya'da Yemin Kelimesinin Etimolojisi

Eskiçağ Tarihi’de pek çok kültürde farklı uygulama biçimlerine rastladığımız yemin kültürünün tarihi, yazının icadı başta olmak üzere döneminde pek çok yeniliğe öncülük eden Sümerlere dayanmaktadır. Zira yemin kelimesinin kullanıldığı en eski metinler Eski Mezopotamya’nın erken dönemine, Sümerlere ait belgelerdir. Konuyla ilgili araştırmalar, Sümer ve Akadların kaleme aldığı kanunlarda mahkeme kaydı ya da yapılan anlaşmalar şahit gösterme ve hâkim huzurunda yemin uygulamasına başvurulduğunu ortaya koyar. Söz konusu belgelerde yeminin, “*riksu ve riksātu*” kelimeleriyle ifade edildiği bilinmektedir. Bu kelimelerin dışında yemin etmek için “*wama’um ve wamûm*” kelimeleri ve Eski Mezopotamya’nın geç döneminde yemin anlamında “*tamûm*” kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Döneme ait metinlerde geçen “*Niš ilim zakaru*” teriminin tanrının hayatı üzerine yemin etmek anlamına geldiği bilinmektedir. Bu dönemde dava konusu olan bir sorunu çözmekle ilgili ve kaybolan bir eşyayı bulma faaliyetine ise “*burru*” denildiği de bilinmektedir.³

Babilce metinlerde geçen bir başka yemin ifadesi ise “*adû/adê*” kelimesidir. Bunun dışında Eski Babil ve Asur metinlerinde ise Sümerce dilinden intikal ettiği anlaşılan “*itmû*” teriminin ‘yemin etti’ anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Babilce metinlerde geçen bir başka yemin ifadesi de “*adû/adê*” kelimesidir. Bu ifade Yeni Babil ve Yeni Asur belgelerinde özellikle vassal krallıklarla yapılan sadakat yemini için kullanılan bir kelimedir. Eski Babil ve Asur metinlerinde ise Sümerceden intikal ettiği anlaşılan “*itmû*” teriminin ‘yemin etti’ anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.⁴

³ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss. 277-278

⁴ Samuel A. B. Mercer, “The Oath in Cuneiform Inscriptions III. The Oath in Inscriptions since the Time of the Hammurabi Dynasty”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 30, No. 3, 1914, s. 199

1.2. Eski Mezopotamya'da Yemin Ritüeli

Eski Mezopotamya yemin geleneği, bölgeye hâkim olmuş pek çok kültürün dilinde yer bulmuş ifadelerin yanı sıra törensel anlamında değerlendirildiğinde yemin ritüellinin, sözlü olduğu kadar fiziksel eylemlere dayandığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; kural olarak yemin etme yöntemi oldukça kesindir ve bir eski Mezopotamya vatandaşı için bunun mümkün olduğunca geleneğe uygun olması önemlidir.⁵

Eski Mezopotamya'da yemin, dini bir niteliğe sahiptir ve örneğin bir hâkimin karşısında uygulanabildiği gibi aynı zamanda bir tapınakta ve bir rahibin huzurunda uygulanabilirdi. Özellikle yasal sözleşmeler düzenlenirken ne zaman yemin edilse bir rahibin hazır bulunması gerekirdi. Birçok durumda yargıç bir rahipti.⁶

Konuyla ilgili araştırmalar, mahkemeleri kayıt eden görevlilerlerce, yeminli ifadeyi içeren belgenin mühürlendiğini, tanıkların isimlerinin ve tarihin yazıldığını ve yazılı tarihin çoğu durumda gün, ay ve yıl olarak kaydedildiği bilgisini sunar.⁷ Mahkeme kayıtları ya da sözleşmelerde geçen tarih, genellikle belgenin kaydedildiği dönemde yapılmış önemli bir mimari eserin inşası, ya da savaş gibi önemli bir olayla ilgiliydi. Mahkeme kaydedildikten sonra bu kaydın korunmasını garanti altına almak için tabletin bir kopyasının yapıldığı bilinmektedir.⁸

Eski Mezopotamya mahkemelerinde tanıklar iki genel sınıftan oluşmaktadır. Bu gruplar: ticari nitelik taşıyan sözleşmelerde tanıklık etmek için hazır bulunanlar ve ikinci olarak, tanıklık etmeye çağrılan ya da davet edilenlerden oluşmaktadır. Bu tür kayıtlarla ilgili araştırmalara göre; bu iki gruptan ilkinin, sözleşmeyle doğrudan ilgisi olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi tanıkların isimleri bazı belgelerde kayıtlı değildir ve sayılarının her belgede değişiklik gösterdiği bilinmektedir.⁹

⁵ Samuel A. B. Mercer, *The Oath In Babylonian And Assyrian Literature*, Toronto, 1912, s. 33

⁶ Von Moses Schorr, *Altbabylonische Rechtsurkunden aus der Zeit der I. babylonischen Dynastie (ca. 2300 - 2000 v. Chr.)*, Germany, 1906, s. 28

⁷ Mercer, *a.g.e.*, 34

⁸ *a.g.e.*, s. 34

⁹ *a.g.e.*, s. 36

Yeminin, Babil ve Asur kültürlerinde tapınaklarda uygulandığı bilinmektedir. Babil ve Asur belgelerinde yemin etme ile ilişkili olarak kullanılan "tanrının önünde" gibi ifadelerin tanrıların evi olarak kabul edilen tapınakları kast ettiği söylenebilir.¹⁰ Yemin ve tapınaklar konusunda Babil kültürü hakkındaki bilgiler önemlidir. Babil kültüründe yemin törenlerinin, tanrı Şamaş'ın buhurdanının önünde ya da Şamaş'ın Sippara'daki tapınağın da veya Babil'deki Marduk tapınağının kapılarına yontulmuş ejderha figürünün önünde icra edildiği bilinmektedir.¹¹ Tapınak kapılarının bir yemin aracı olarak kullanımı şüphesiz eski Mezopotamya kültüründe tapınakların önemini ortaya koymaktadır. Eşnunna kanunların da bir madde dönemin yemin uygulamaları ile tapınak kapıları arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Zira 61 maddeden, iki tabletten oluşan ve kim tarafından kaleme alındığı bilinmeyen Akadca kanun metninin 37. Maddesi bu uygulamanın Eski Mezopotamya kültüründe geleneksel hale geldiğini kanıtlar. Söz konusu kanun maddesine göre: *“Eğer bir adamın evi hakikaten yıkıldıysa, ona saklamağa verdikleriyle beraber, ev sahibinin kaybı da varsa, (kayıpsa) ev sahibi Tanrı Tişpak kapısında ona tanrı yemini edecek. Olursa ve “senin malınla birlikte benim malımda kaybolmuştur, hata ve yalan yapmadım”. Derse onun üzerinde hiçbir hakkı olmayacaktır”*¹² Tapınak kapıları dışında döneme ait belgelerde geçen tanrının önünde dua etme uygulamasıyla ilgili bazı araştırmalar, Eski Mezopotamya’da yemin uygulaması için çağrı yapılan tanrının bir şekilde maddi olarak, bir kabartma, ya da bir heykel içinde mevcut olduğuna inanıldığını ortaya koyar. Anadolu’da ticari faaliyetlerde bulunan Asur kolonilerine ait belgeler bu konuyla ilgili önemli örneklerdir. Zira söz konusu belgelerde tanrıların amblemlerine yapılan dualardan bahsedilmemektedir.¹³ Ayrıca bu döneme ait belgeler arasında Asurlu tüccarlara ait olan ve değerli bir varlık olarak kabul edilen altından yapılmış tanrıların tasvir edildiği heykellerin varlığına dair birkaç kaynak bulunmaktadır.

¹⁰ Mercer, a.g.e., s. 34

¹¹ C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 100

¹² Yusuf Kılıç, Elvan Eser, “Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar”, **Belgi Dergisi**, Yıl 2011, Cilt, Sayı 11, Basım Yılı 2016, s. 144

¹³ Klaas R. Veenhof, The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources, **Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale**, Vol. 112, No. 1, 2018, s. 84

Konuyla ilgili araştırmalara göre; bu kaynaklar ölmüş tüccarların mal varlıklarının listelendiği belgelerdir.¹⁴

Eski Mezopotamya mahkeme kayıtlarına dair araştırmalardan anlaşıldığına göre; tanrıları yemin şahidi olarak çağırarak üzere kullanılan ifadelerden en yaygın olanları: “*ilāni rabūti*”, “büyük tanrıları” veya benzer anlam taşıyan büyük tanrıların adı anlamında: “*řum ilāni rabūti*” kelimesiydi.¹⁵ Bu dönemde yemin uygulamaları için belirli tanrıları seslenilerek yapıldığı ve Tanrı, tanrıça ya da herhangi bir sayıda ilahi varlığın yemine çağırıldığı bilinmektedir. Döneme dair araştırmaların günlük hayatta yeminle ilgili aktardığı bilgilere göre; bu tür yeminlerde tanık gerekmezdi ve hiçbir tanrıya yakarılmazdı. Ancak yemine konu olayın tanrıyla olan ilişkisi ya da değeri nedeniyle tanrı adı anılır ve ifadenin tanıklığına atıfta bulunulurdu. Aşağıdaki metin örnek olarak verilebilir: “*kolyemi unutmuyacağım ne kadar doğruysa, bu günü de o kadar doğru hatırlayacağım*”, “*kim onun kudreti üzerine yemin etmez*” Burada kolye ve kudret atıfta bulunulan değerli şeylerdir. İlk durumda yemin edilen tanrıça İştar'dır.¹⁶ önemle belirtmek gerekir ki bir tanrının “ağı” üzerine yemin etmek anlamına gelen “*sa řuř-gal d. En-lil-lā nam-e-ta-kud-du*” ifadesinin Eski Babil döneminde ait antlaşmalarda yaygın bir ifade olduğu bilinmektedir.¹⁷ Yemin ritüeli ile ilgili araştırmalara göre; Eski Mezopotamya’da yemin ederken çođu zaman tanrıları yakarmaktan çok daha fazla sembolik eylem söz konusuydu. Yemin ederken elin yukarı kaldırılması Babil ve Asur kltrine özgü yemin ritüelinin de bir parçası gibi görünmektedir. Özellikle sađ elin kaldırılması muhtemelen daha yaygındı. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; havaya kaldırılan el temiz olmalıdır. Bu durum döneme ait bir örnekte görülmektedir. Söz konusu belgede geçen: “*ma-mit ina ni bata la misti niř ili zakaru*” sözü yıkanmamış kaldırılmış el ile tanrı adına yemin etme yasağını ifade eder.¹⁸

¹⁴ M.T. Larsen, The Aşur-nada Archive, **PIHANS**, No. 96, Leiden, 2002, s. 15

¹⁵ Samuel A. B. Mercer, **The Oath In Babylonian And Assyrian Literature**, Toronto, 1912, s. 37

¹⁶ a.g.e., s. 37

¹⁷ a.g.e., s. 38

¹⁸ a.g.e., s. 38

1.3. Eski Mezopotamya Dini ve Yemin

Eski Mezopotamya kültürüne dair en eski bilgilere ulaşılan yazılı metinler M.Ö. 3100 tarihlidir.¹⁹ Eski Mezopotamya tarihinin kültürel etkileşim tarihi olduğu söylenebilir. Döneme dair araştırmalardan Sümer, Akad, Asur ve Babil kültürlerinin özgün bir Mezopotamya kimliği oluşturduğu anlaşılmaktadır. Eski Mezopotamya kültüründe dönemin dini inançlarının büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Zira Sümerce, Akadca ve Babilce belgelerin çevirisini yapan araştırmacılar, Sümer, Akad, Babil ve Asur kültürleri arasındaki ilişkiyi dönemin dini metinleri üzerinden ortaya koyabilmektedir.²⁰ Eski Mezopotamya dini inançlarının bölgede varlık göstermiş kültürler arasında bütünlük oluşturacak biçimde benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde Tanrıların, ibadetlerin ve dini törenlerin adları farklıdır. Ancak bu dönemde mitolojik hikâyeler birbiriyle benzerlik göstermektedir. Sümerlerin tarihi olarak varlığının ortadan kalkmasının ardından Sümercenin din dili olarak 2000 yıl gibi uzun bir süre boyunca varlığını sürdürmesi bölgedeki kültürel sürekliliği ortaya koyması nedeniyle önemlidir.²¹

Eski Mezopotamya mitolojilerinde tanrıların, tüm varlığın sahibi ve evrenin ahengini sağlayan güçler olarak kabul edildiği bilinmektedir. Dönemin insan ile kutsal arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu durum Eski Mezopotamya kültüründe evrene ve tanrılara hizmet etme anlayışını ortaya çıkarmıştır.²² Zira döneme dair bilgiler sunan Arkeolojik çalışmalar, dini metin çevirileri ve Mezopotamya kültür tarihine dair yapılan araştırmalar Eski Mezopotamya kültüründeki hâkim anlayışın insanların tanrılara hizmet etmek için çalışmak zorunda olduğunu ortaya koyar. Bu anlayışın, ebedi sorumluluk duygusuna dayandığı ve tanrılara borç düşüncesi olduğu düşünülebilir. Hizmet sorumluluğu ve tanrılara bağlılık ile şekillenen bu ilişkinin, dönemin din, mit, büyü, yemin uygulamaları ve hatta devlet yönetimi gibi pek çok

¹⁹ Eahr Joan, Sumerian Mythology, **Re-Genesis Encyclopedia: Synthesis of the Spiritual Dark**, Part I, II. Edition, 2018, ss. 1-3

²⁰ Morris Jastrow, Sumerian and Akkadian Views of Beginnings, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 36, 1916, ss. 274-283

²¹ Küşat Demirci, **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak**, 1. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013, s. 11

²² Daniel P. Bricker, Innocent Suffering In Mesopotamia, **Tyndale Bulletin**, Vol. 51, No. 2, 2000, ss. 195-196

alandanda düzenleyici bir ilke sağladığı anlaşılmaktadır.²³ Zira Sümer şehir devletinde, özgün ve en önemli organizasyon, insanların tapınak merkezli bir politik-ekonomik sistemde sulama ve tarım işlerinde birlikte çalıştığı ve tüm bu insanların tanrının hizmetkârları olarak düşünüldüğü tapınak-devletti. Dolayısıyla, insanın yaratılışı miti temelde insanın doğasına dair bir yorum değil, tanrının mülklerinin başlıca yönetim odakları ve büyük ölçüde ortaklaşa üretim ile sulamaya ve tarıma dayanan bir sosyal sistemin açıklamasıydı.²⁴

Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; bir Eski Mezopotamya vatandaşı için inandığı panteonların tanrıları uzak ve ulaşılmaz görünüyordu. Bu nedenle dönemin dini inançlarının ana odak noktası, ibadet eden ile büyük tanrılar arasında şefaathçi olarak görülen kişisel tanrılarla alakalıydı.²⁵ Eski Mezopotamya dini inançlarına göre; kişisel tanrılar, kişinin dindarlığı veya günahkârlığıyla ilgiliydi ve dini metinlerde insanlar tanrılara genellikle bir ebeveyn gibi hitap ediliyordu.²⁶ Herhangi birinin başına gelen talihsizlikler ve sağlık sorunları tanrılara karşı işlenmiş suçların bir sonucu olarak kabul ediliyordu. Böyle bir dini anlayışta, kişinin işlediği hangi günahlardan dolayı başına olumsuzluklar geldiğini anlayabilmesi ancak kehanet yoluyla mümkündü. Sümer ve Akad büyü metinleri konuyla ilgili önemli bilgiler sunar.²⁷ Eski Mezopotamya kültürüne ait “Şurpu” olarak adlandırılan ve hastalıklara neden olan günahların tespiti için kullanıldığı bilinen ayin metni örneklerinden birinde “yeminin efendisi”, “yemin etmek”, “yemin bozmak” ve “yeminden kurtulmak” gibi ifadelerle sıkça rastlanmaktadır.²⁸ Günümüze kadar ulaşmış bir Şurpu metni şöyledir:

“Yeminin Efendisi

²³ Carolyn Nakamura, Dedicating magic: Neo-Assyrian apotropaic figurines and the protection of Assur, **World Archaeology**, Vol. 36, No. 1, 2004, ss. 13-14

²⁴ H.W.F. Saggs, **Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel**, London, 1978, ss. 168-170

²⁵ Thorkild Jacobsen, **The treasures of darkness : a history of Mesopotamian religion**, New Haven, 1976, ss. 64-147

²⁶ Daniel P. Bricker, Innocent Suffering In Mesopotamia, **Tyndale Bulletin**, Vol. 51, No. 2, 2000, s. 195

²⁷ Bu ve daha fazlası için bkz: Markham J. Geller, **Ancient Babylonian medicine: theory and practice**, United Kingdom, 2010.

²⁸ Konuyla ilgili ayrıca bkz: E. Reiner, **Şurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations**. Selbtverlag, 1958.

Enki oğlu Asarluhi 'ye karşılık verdi:

“Oğul, senin bilmediğine – ben ne katabilirim ki?

Asarluhi, senin bilmediğine – ben ne katabilirim ki?

Ben ne biliyorsam, sen de biliyorsun.

“Git oğlum, Asarluhi:

“Saf yıkanma evine götür onu.

Yemin-boz.

Yemin-z:

Gövdesini sıkan kötülüğe de-

eğer o babasının lanetiye

eğer o anasının lanetiye

eğer o abisinin lanetiye

ya da kanını döktüğü tanımadığı birinin lanetiye-

Enki 'nin büyüsünü söylemekle, yeminin

sğan gibi kabuğu soyulur!

hurma gibi kabuğu soyulur!

hasır örgüsü gibi sklr!

“Yemin: gökyüzünün lanetlediği!

Yeryüzünün lanetlediği!”²⁹

Yukarıdaki tıbbi teşhis için kullanıldığı anlaşılan buna benzer metinlere Eski Babil döneminde rastlamak mümkündür. Bu gibi metinler, modern araştırmaların tespitlerine göre; günümüzde psikoz ve nevroz olarak bilinen rahatsızlıklarla geniş ölçüde ve sırasıyla örtüşmektedir ve akıl hastalığı dediğimiz şeyin ilk farkındalığını ve belgelenmesini temsil ediyor gibi görünmektedir.³⁰ Benzer nitelikte bir Eski Babil Şurpu metni aşağıdaki gibidir:

"Bu (gizem), falancanın yanlış olduğunu bilmemesinde çözülsün... küçük bir ölçekle verdiği... yanlış bir terazi kullandığında... yasal olarak kendisine ait olmayan parayı aldığı... sahte bir sınır taşı koyduğunda-bir arkadaşının evine girdiğinde, arkadaşının karısıyla cinsel ilişkiye girdiğinde, kanını döktüğünde ve elbiselerini çaldığında... ağız 'evet' derken kalbi 'hayır' dediğinde ve söylediği her şey tamamen gerçek dışı olduğunda; (öfkeyle) titreyip sarsıldığında, (eşyaları) tahrip ettiğinde, (evden) dışarı attığında veya ortadan kaldırdığında; suçladığında, suçladığında, dedikodu yaydığı, haksızlık ettiğinde, soyduğunda veya başkalarını soymaya davet ettiğinde ...”³¹

Konuyla ilgili araştırmalar, Eski Mezopotamya tıbbında obsesif kompulsif bozukluk, fobiler ve psikopatik davranışlara benzer hastalıkların nedenlerinin tanrılara saygısızlığa bağlandığı ve şeytanları suçladıklarını ortaya koyar. Bununla birlikte her üç tanı kategorisinin de Eski Babil tıbbında “*ma-mi-tu*” kelimesiyle ifade edildiği modern araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. “*ma-mi-tu*” kelimesinin yemin anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu gibi hastalıkların neden yemin kelimesiyle ilişkilendirildiğine dair konuyla ilgili araştırmalar, Babillerin bu gibi terimlerle davranışsal alışkanlıkların tedavisinin zorluğuna işaret ettiğini ortaya koyar.³² Öyle ki gözlemlenen eylem sanki ilgili eylemi yapmak ya da yapmamak için

²⁹ Samuel Noah Kramer, **Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki**, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 230

³⁰ Edward H. Reynolds, James V. Kinnier Wilson, Neurology and psychiatry in Babylon, **Brain A Journal Of Neurology**, No. 137, 2014, s. 2615

³¹ a.g.e., s. 2616

³² a.g.e., s. 2616

yemin etmiş gibidir.³³ Bu gibi metinler, döneme dair pek çok alanda dini inançların önemini ortaya koyduğu gibi şüphesiz yemin kavramının kullanımında ki çeşitlilik hakkında da bilgil verir.

1.3.1. Eski Mezopotamya'da Tanrılar ve Yemin

Eski Mezopotamya inançlarıyla ilgili bilgiler sunan çivi yazılı kaynaklarla ilgili araştırmalar bu kaynaklar arasında özellikle dua içerikli olanların tanrıların Eski Mezopotamyalılar tarafından nasıl algılandığının diğer dini metinlere göre çok daha belirgin biçimde ortaya koyduğu bilgisini sunar. Bu durum "*dingir.sa.dib.ba*" olarak adlandırılan dua metinlerinde açıkça görülür. Başına gelen olumsuzlukların nedenini yersiz biçimde yemin etmek suçuna yoran kişiye ait yakarış metni şöyledir:

"Tanrım, cezanın ne kadar ağır olduğunu bilmiyordum. Senin adına ciddiyetsizce yemin ettim, hükümlerine saygısızlık ettim, çok ileri gittim, misyonunu sıkıntıya soktum, yolunu çok aştım, bilmiyordum, çok.[... Suçlarım çoktur: Ne yaptığımı bilmiyorum." ³⁴

Sümer ve Akad dilinde peç çok örneğine rastladığımız bu dua metinlerinin kızgın bir tanrıyı yatıştırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu dua metinlerini bir çocuğun ebeveynine hitabına benzetmek mümkündür. Bu durum dönemin insanlarla onların inandığı tanrılar arasındaki ilişkinin anlamını ifade ettiği için önemlidir.

Eski Mezopotamya dini inançlarına dair araştırmalar, Sümer, Akad ve Babil panteonlarının başında bulunan tanrılar hakkındaki mitolojik anlatıların birbiriyle ilişkisini ortaya koyar. Konuyla ilgili en önemli örnekler Sümer, Akad ve Babil dini metinlerindeki evrenin başlangıcı ve ahengine dair bilgilerdir. Söz konusu başlangıç hikâyelerine dair araştırmaların sunduğu bilgilerden Sümer tanrı panteonun başında bulunan Enki ve Enlil adındaki tanrıların niteliklerinin Babil panteonunun başındaki

³³ Edward H. Reynolds, James V. Kinnier Wilson, Obsessive compulsive disorder and psychopathic behaviour in Babylon, **Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry**, No. 83, 2012, s. 199

³⁴ W. G. Lambert, Dingir. şa. dib. ba Incantations, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 33, No. 3, 1974, s. 275

Marduk'a aktarıldığı anlaşılmaktadır.³⁵ Kassit Babili dinsel edebiyatından “*Ludlul bel nemegu*” (Bilgeliğin efendisini öveyim) olarak bilinen metin, Eski Mezopotamya inançları arasındaki kültürel aktarımı anlayabilmek için önemli bir örnektir.³⁶ Metin, hastalıktan kurtulan bir Babil vatandaşının şükran ifadelerinden oluşmaktadır. Eski Mezopotamya bilgelik edebiyatına dair araştırmalar, M.Ö. 2. Binyılın sonunda bilgeliğin efendisi sıfatıyla anılan tanrının Marduk olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bilgelik anlamında kullanılan “*nam-kù-zu ve nēmegs*” kelimelerinin Babil tanrısı Marduk’un yanı sıra Sümer tanrısı Enki ve Enki’nin Akadca’daki karşılığı Ea ile ilişkilendirildiği hakkında bilgiler sunar.³⁷ Eski Mezopotamya inançlarına göre çok sayıda tanrının varlığı bilinmektedir. Ancak Mezopotamya tanrı panteonlarının başında bulunan Sümer tanrıları Enki, Enlil, Akad tanrısı Ea, Babil tanrısı Marduk, Asurluların milli tanrısı Asur ve Eski Babil döneminde ön plana çıktığı anlaşılan tanrı Adad Eski Mezopotamya belgelerine dair araştırmaların sunduğu bilgilere göre; yemin şahidi olarak sıkça çağrılan tanrılardır.

Yemin ve tanrılara dair araştırmaların sunduğu bilgilere göre; tanrı Adad, yeminlerin koruyucusu ve dolayısıyla hukuk tanrısı olarak özel bir öneme sahip gibi görünmektedir.³⁸ Eski Babil döneminde yeminlerin Adad’ın ilahi bir sembolü önünde edildiği bilinmektedir. Kuzey Babil bölgesinin yanı sıra Yukarı Mezopotamya, Asur tapınakları ve Güneş tanrısı Şamaş’ın ana kült merkezi olan Sippar’da ve aynı zamanda diğer Babil şehirlerinde, Şamaş ve Adad mahkemeler ve tapınak borçlarıyla bağlantılı olarak sık sık ilahi tanıklar olarak birlikte çağrılırlar.³⁹ Asur kentindeki eski Adad tapınağı 2. binyılın başlarında belgelenmiştir. Bu tapınak, kentin en önemli tapınakları arasında yer almış ve Eski Asur dış ticaretinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Zira bazı araştırmalar Anadolu bölgesinde ticari faaliyet gösteren Asurlu kolonilerin kendi Adad tapınaklarını inşa etmiş olabileceklerini ortaya koymaktadır.

³⁵ Morris Jastrow, Sumerian and Akkadian Views of Beginnings, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 36, 1916, s. 299

³⁶ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ’da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 1. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 455

³⁷ Paul-Alain Beaulieu, The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature, **Wisdom Literature in Mesopotamand Israel**, Ed. R.J. Clifford, Atalanta, 2007, s. 4

³⁸ Daniel Schwemer, The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part I, **Journal of Ancient Near Eastern Religions**, No 7, Vol 2, 2007, s. 139

³⁹ a.g.e., s. 140

Konuyla ilgili araştırmalar bu dönemde ay tanrısı olarak kabul edilen Sin'in de yemin şahidi olarak çağrıldığı bilgisini sunar.⁴⁰

Eski Babil döneminde yemin şahidi olarak kabul edilen bu tanrıların dışında Eski Babil'in çağdaşı Mari krallığına ait belgelerde (M.Ö. 1810-1760) yemin şahidi olarak tanrı Itur-Mēr'den bahsedilmektedir.⁴¹ Mari krallığına ait kayıtlarda tanrı Itur-Mēr için düzenli olarak kurban sunuları yapıldığına ve zanaatkârların silahlar, asalar, amblemler ve tahtirevanlar da dahil olmak üzere tapınmakla ilgili gereçler üzerinde çalıştıklarına dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu gibi sembolik kült gereçlerinin dönemin inançlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁴² Zira konuyla ilgili araştırmalar Marililerin tanrı Itur-Mēr ile ilgili tapınağında, ya da çoğu zaman asa gibi semboller ve belki de aslan flaması gibi amblemler aracılığıyla tapınağın ötesinde, düşmanların yeminlerine hakemlik edebildiği ve hasta çocuklara sağlık verebildiğine inandıkları bilgisini sunar.⁴³

Konuyla ilgili bazı araştırmacılar, sırasıyla Akad, Asur ve Babil tanrıları: Şamaş, Asur ve Marduk'un Eski Mezopotamya inançların da neredeyse tek tanrıca bir eğilime neden olduğu iddiasındadır.⁴⁴ Eski Mezopotamya'nın çok tanrılı dini yapısına rağmen tanrı panteonlarının başında bulunan bazı kültlere yönelik bu ilginin ve yukarıda hakkında bilgiler verdiğimiz tanrı panteonları ile ilgili dini aktarımın siyasi nedenleri olduğu söylenebilir. Zira eski Mezopotamya krallarının siyasi otoritelerini güçlendirmek ve meşruiyet kaynaklarını kendi kültürüne özgü ilahi bir kudrete dayandırmak için "milli" bir tanrı inancını yaygınlaştırmayı amaçladıkları bilgisine sahibiz.⁴⁵ Babil kralı Hammurabi dönemi (M.Ö. 1792-1750) Mezopotamya tanrı panteonundaki bu gibi değişiklikleri ve eklemeleri gözlemek için önemli bir noktadır. Zira Babil krallığının gücünün artışı ilahi çerçeveye de yansımıştır. Babil

⁴⁰ Schwemer, **a.g.e.**, s. 140

⁴¹ Jack M. Sasson, *Ancestors Divine?*, **Veenhof Anniversary Volume**, Ed. Klaas R. Veenhof, J.G. Dercksen, N.J.C. Kouwenberg, Th.J.H. Krispijn, W.H. van Soldt, Leiden, 2001, s. 414

⁴² **a.g.e.**, s. 415

⁴³ **a.g.e.**, s. 415

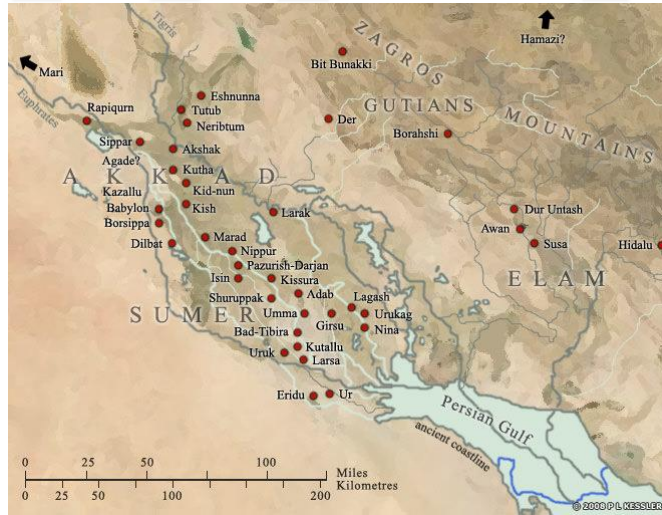
⁴⁴ Küşat Demirci, **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak**, 1. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013, s. 17

⁴⁵ V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi, Cilt 1**, çev: Özdemir İnce, 3. Baskı, Yordam Kitap Yayınları, Ankara, 2014, s. 95

tanrısı Marduk'un, kral Hammurabi'nin siyasi otoritesiyle paralel bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶ Özellikle Babil ve Asur krallıkları döneminde yemin uygulamalarına rastladığımız vassal kral sözleşmelerinde Babil ve Asur krallarının yemin şahidi tanrılar üzerinden meşruiyetlerini güçlendirdikleri düşünüldüğünde bu bilgi büyük öneme sahiptir.

1.4. Erken Hanedanlar Dönemi ve Yemin

Modern araştırmalar tarafından erken hanedanlar dönemi olarak adlandırılan dönem Sümer tarihinde M.Ö. 2750 yılından itibaren başlayan ve M.Ö. 2340 yılında son bulan arkeolojik dönem olarak bilinir.⁴⁷ Bu döneme kadar tek Sümer kenti Uruk iken bu dönemle birlikte çok sayıda kent devleti Güney Mezopotamya'da varlık göstermişlerdir.⁴⁸ Bu kentlerden bazıları şunlardır: Eridu, Uruk, Larsa, Lagaş, Ur, Umma, Kiş ve Nippur.⁴⁹ Eski Mezopotamya tarihinin ilk reformcu kralı olarak bilinen Urugakina, Lagaş kentinin kralı olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Bu dönemin son evresinde (M.Ö. 2500-2340) Ur ve Lagaş kentleri bölgenin önde gelen kentleri olmuştur.⁵¹

Şekil 1: Sümer Dönemi Harita, <https://www.worldhistory.org/image/1352/map-of-sumer/>, (27.06.2023)

⁴⁶ Archibald Henry Sayce, *The Religions of Ancient Egypt and Babylonia*, Edinburgh, 1903, s. 328

⁴⁷ Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 45-46

⁴⁸ a.g.e., s. 46

⁴⁹ a.g.e., s. 46

⁵⁰ a.g.e., s. 46

⁵¹ a.g.e., s. 46

1.4.1. Akbabalar Steli ve Yemin

Akbabalar Steli, Eski Mezopotamya tarihinin en çok bilinen anıtlarından biridir. Stel, adını üzerindeki akbaba figürlerinden almaktadır. Kabartmalarla dolu ve kireçtaşından yapılmış stelin başlangıçta 1,8 m yüksekliğinde olduğu bilinmektedir. Fakat stel zamanla tahrip olmuştur. Stelin modern onarımları arkeolojik çalışmalarla bulunan yedi parçaya dayanmaktadır. M.Ö. 2460 yılına tarihlenen yazıtın, Lagaş kralı Eannatum'un komşu şehir devleti Umma'ya karşı kazandığı zaferin anısına yazıldığı bilinmektedir.⁵² Stel, günümüz Irak sınırları içindeki Tello bölgesinde bulunmuştur. Günümüze kadar ulaşmış yedi parçasından altısı 1881 yılında başlayan kazılarda keşfedilmiş yedinci parça British Museum tarafından satın alınmış ve Louvre müzesine verilmiştir. Stelin tüm parçaları günümüzde Louvre müzesinde sergilenmektedir.⁵³ İlk olarak nereye dikildiği tartışmalı bir konudur. Stel, birbirine komşu iki Sümer şehir devleti, Lagaş ve Umma arasındaki "Guedena" bölgesinden kaynaklanan 150 yıllık sınır ve su sorunu ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Stel, tasvirleriyle birlikte bu iki şehir devleti arasında gerçekleşen savaş ve yapılan iki anlaşma hakkında bilgiler sunar.⁵⁴ Stel üzerine kayıtlı yazıtın başlangıç metni tahrip olmuştur ve yeniden inşası mümkün olmamıştır. Yazıtın günümüze kadar ulaşan pasajlarından Galip taraf olan Lagaş hükümdarının mağlup ettiği şehre bir anlaşma dayattığı anlaşılmaktadır.⁵⁵ Stelin günümüze kadar ulaşmış ilk bölümlerinde Sümer tanrısı Enlil adına yemin içeren bir pasaj yer almaktadır. Sümerce çivi yazısıyla kaleme alınan söz konusu metin aşağıdaki gibidir:

".. . Eannatum [Tanrı] Enlil'in Nsgof-netini Ummaite'nin üzerine koydu [ve] o [Ummaite] ona [Eannatum'a] yemin etti: "Göğün ve verin kralı Enlil'in yaşamı adına. Ningirsu'nun tarlalarını [sadece] bir koru kadar yiyeceğim [ve sadece] eski

⁵² Akbabalar steli hakkında genel bilgi için bkz: Irene J. Winter, **On Art in the Ancient Near East, vol. II: From the Third Millennium B.C.E. Culture and History of the Ancient Near East**, Boston, 2010, ss. 3-51

⁵³ Irene Winter, *After the Battle is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Ancient Near East. Pictorial Narrative in Antiquity to the Middle Ages*, **Washington, D.C., National Gallery**, Ed. H. Kessler, M. S. Simpson, U.S.A., 1985, s. 13

⁵⁴ Neyire Akpınarlı, Hasan Utku Şatroğlu, "Akbabalar Dikilitaşı: Sümer Şehir Devletlerinin Aralarındaki Hukuki İlişkilere Dair Çıkarımlar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1943, Cilt 71, Sayı 2, Basım Yılı 2022, s. 861

⁵⁵ Js Cooper, **Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict: 2 (Sources from the Ancient Near East)**, U.S.A, 1983, s. 13

hendeğe kadar hak iddia edeceğim, ama sonsuza dek asla Ningirsu'nun sınırlarımı ihlal etmeyeceğim, hendeklerini [ve] kanallarını ihlal etmeyeceğim; ne de dikili taşlarını sökeceğim. Eğer [bu anlaşmayı ihlal edersem, o zaman yemin ettiğim Enlil'in sığsal-net'i gökten Umma'nin üzerine atılsın.]”⁵⁶

Yukarıdaki yemin formu, altı kez tekrarlanır. Fakat her bir tekrarda adı geçen tanrılar farklıdır. Tüm yazıt boyunca ismi geçen tanrılar şunlardır: “Ninbursag”, “Enki”, “Sin”, “Utu”, ve “Ninki” söz konusu yemin metinlerinin her birini bir lanetin takip ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Eski Mezopotamya devletlerarası anlaşmalar tarihi ile ilgili araştırmalar, Akbabalar Stelini bir anlaşma örneği olarak kabul etse de söz konusu araştırmalar, steli sözleşme konusunda Eski Mezopotamya'nın devletlerarası anlaşma geleneğinin gelişmiş bir uygulaması olarak değerlendirmeme eğilimindedir.⁵⁸ Akbabalar Steli, Eski Mezopotamya diplomasi kültürü üzerinden değerlendirildiğinde hakkında çok sayıda örneklere rastladığımız büyük kral ve ona bağlı vassal kral arasındaki anlaşma türünden farklı olarak eşitler arası bir hukuka dayanmaktadır.⁵⁹ Modern araştırmalara göre; çok sayıda tartışmaya neden olan yazıtın içeriğinde ki yeminlerin savaşın galip tarafı Lagaş kralı Eanatum'un mu yoksa Umma lideri tarafından mı uygulandığını tartışılmaktadır. Her iki tarafında yemin ettiği fikri şimdilik bir hipotez olarak kabul görmektedir.⁶⁰ Bu gibi anlaşmaların içeriğinde yer alan yemin uygulamalarının bağlayıcı bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira benzer pek çok yemin uygulamasın da yemin için çağrı yapılan tanrılara adanmışlığın bir sembolü olarak ritüellerin icra edildiği bilinmektedir. Örneğin söz konusu Akbabalar Steli'nde yemin edilir ve ardından Sümer tanrısı Enlil adına iki güvercin kurban edilir. Söz konusu bu ritüelin

⁵⁶ Samuel Noah Kramer, **The Sumerians: their history, culture, and character**, Chicago, 1963, s. 310

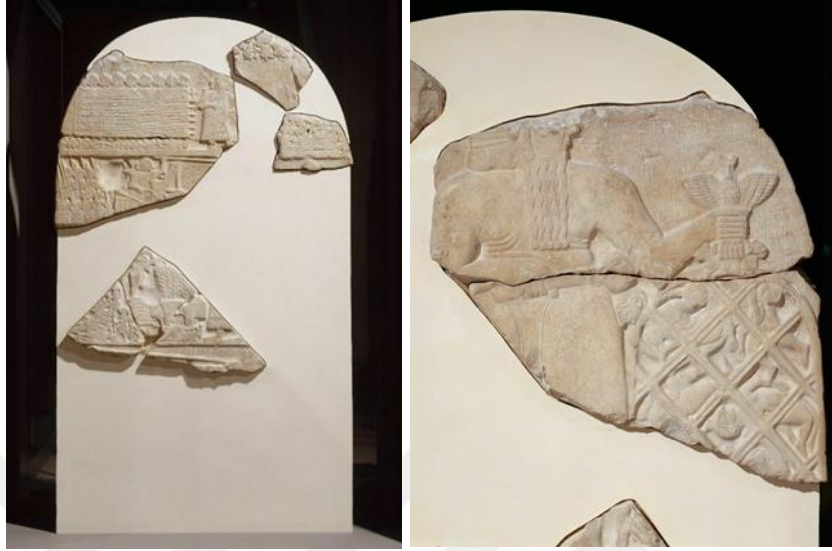
⁵⁷ Donald Magnetti, Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty, **The American Journal Of International Law**, Vol. 72, 1978, ss. 816-817

⁵⁸ Magnetti, **a.g.e.**, s. 817

⁵⁹ Lucas G. Freire, Covenant And International Relations In The Ancient Near East: A Preliminary Exploration, **Cuadernos Del Centro De Estudios De Historia Del Antiguo Oriente Antiguo Oriente**, Vol. 11, 2013, s. 139

⁶⁰ Gábor Zólyomi, How To Let Someone Swear An Oath By A Battle Net In Sumerian, **Across The Mediterranean – Along The Nile**, Ed. Tamás A. Bács, Ádám Bollók, Tivadar Vida, Vol. 1, Budapest 2018, s. 67

anlaşmanın ihlal edilmesi halinde ihlal eden tarafın başına gelebilecekleri sembolize ettiği düşünülmektedir.⁶¹

Şekil 2: Akbabalar Steli, Louvre Müzesi, Paris, <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010121794> (27.06.2023)

1.4.2. Ur Hanedanı Belgelerinde Bazı Yemin Uygulaması Örnekleri

Sümerler hakkında bilgilere ulaştığımız en eski çivi yazılı kaynakların çevirisi 19. Yüzyılda mümkün olmuştur. Sümerlerin tarihi hakkında bilgiler sunan Sümerce edebiyatın erken dönem kayıtları yeminle ilgili herhangi bir kanıt sunmazlar.⁶² Eski Mezopotamya yemin geleneğinin bilinen en eski örnekleri (Akkabalar Steli hariç) Ur hanedanlığı olarak bilinen dönemin ikinci kısmına aittir (M.Ö. 25. Yüzyıl civarı).⁶³ Zira Eski Mezopotamya kültüründe en çok yemin uygulamalarına rastladığımız belgeler sözleşme, mahkeme kaydı ve satış belgelerinde karşımıza çıkar ve bu tür belgelerin en eskileri Ur hanedanlığına aittir.⁶⁴ Bu durum yemin uygulamalarının Ur hanedanlığı dönemine kadar var olmadığını göstermez. Zira bir yemin, onu belirli terimlerle kaydetme geleneği ortaya çıkmadan önce de uygulanmış olabilir. Ancak

⁶¹ Moshe Weinfeld, *The Covenant of Grant in the Old Testament and in the Ancient Near East*, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 90, No. 2, 1970, ss. 197-198

⁶² Söz konusu metinlerin geç dönem kopyalarıyla ilgili ayrıca bkz: Stephen Langdon, *Sumerian and Babylonian Psalms [1909]*, London, 2009

⁶³ Samuel Alfred B. Mercer, *The Oath in Babylonian and Assyrian Literature*, Toronto, 1912, s. 2

⁶⁴ Ur hanedanlığı dönemine ait belgelerle ilgili ayrıca bkz: François Thureau-Dangin, *Textes De L'époque D' Agade. Tome I*, Paris, 1910 ve Henri De Genouillac, *Textes De L'époque D' Agadé Et De L'époque D' Ur. Tome II*, Paris, 1910

günümüze kadar ulaşmış yazıtlar bu hanedan dönemine kadar içinde yemin ifadesi geçen bir metne işaret etmez.⁶⁵

Sümerlerin erken hanedan dönemine tarihlenen araştırmalar, Ur hanedana ait sözleşme türü metinlerin çoğunda herhangi bir kişiye ya da kutsal kabul edilen varlığa dua ifadesi bulunmaksızın yemin edildiğini ortaya koymaktadır. Sözleşme türündeki belgelerin bir kısmın da ise yeminin kralın adına dua edilerek uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu durum Sümer tarihinin erken dönem sözleşme metinlerini Babil tarihindeki örneklerinden ayırır. Zira Babil'in Hammurabi hanedanlığı döneminde, geleneksel bir kural olarak kralın adı özellikle belirtilir ve aynı anda bir ya da daha fazla tanrıya dua edilir.⁶⁶

Dönemin yemin içeren fakat dua içermeyen uygulamaları ile ilgili örnek niteliğindeki ve beş işlem içeren tabletin sunduğu bilgiler şöyledir: 1) Bir köle satışının onaylanmasıdır. *“Lugal-azag-zu adındaki kişi 16 şekel gümüş karşılığında köle satın alır. Satışın onayı için değer biçen bilirkişi (niaikim) huzurunda yemin eder. (arn-erim-am)”* 2) Bira üreticisi Ur-Dumu-zi'ye Çoban Ninni-ka tarafından bir ineğin çalındığı (tüg in ûr) söylenir. İddia üzerine değerlendirici (bilirkişi) Ur-nigin-gar huzurunda itham altındaki Ninni-ka masum olduğuna dair yemin eder ve suçsuz bulunur. 3) Tıpkı 2. Satırda olduğu gibi değerlendiricinin huzurunda yemin ederek suçu reddetme eylemidir. *“Ba-ü-nin-âm müzisyen An-ka Xkâr'ın kızı, Ur-kisal'ın oğlu Amar-ninni-za reddediyor: Lidlü-lû (yemin ediyor); Ur-nigin-gar değerlendiriciydi.”* 4) Lugal-gi-na adındaki kişi 10 şekel gümüşü çalmakla suçlanır, ancak bilirkişi önünde suçsuz olduğuna dair yemin eder. 5) Bir giysi ile ilgili bir dava. Tablet çok hasarlı olduğu için dava çok net değil.⁶⁷

Yukardaki metinlerin içeriğindeki yemin uygulamaları dönemin hukuk usulü ve yargılamaların kayıt altına alınmasındaki biçim hakkında bilgiler sunar. İlk önce sözleşmenin tarafları belirtilir; ikinci olarak, amaç ve işlemin niteliği yazılır; üçüncü

⁶⁵ Samuel Alfred B. Mercer, “The Oath in Cuneiform Inscriptions”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 33, 1913, s. 36

⁶⁶ a.g.e., s.36

⁶⁷ Henri De Genouillac, **Textes De L'époque D' Agadé Et De L'époque D' Ur. Tome II**, Paris, 1910, s. 45

olarak, söz konusu işlemlerle bağlantılı herhangi bir olay hakkında bilgi verilir; dördüncü olarak, yemin uygulaması yer alır; beşinci olarak, her zaman verilmese de tanık veya tanıkların adı yazar ve bilirkişinin ve hâkimin veya hâkimlerin isimleri ve son olarak, tarih yer alır. Bu son bilgi Sümer tarih kayıtlarına göre o yılın en önemli olayı vurgulanarak yazılır. Örneğin: “*Humurti'nin yenilgiye uğratıldığı yılı takip eden yıl*” gibi tarihlendirilir.⁶⁸

Yukarıdaki yaygın yemin uygulaması örnekleri dışında bu dönemde çok daha az sayıda kralın adı anılarak uygulanan yemin örneklerine rastlamak mümkündür. Söz konusu türde yemin uygulaması örneklerinden bazıları şunlardır:

- 1) Bir evlilik davasıyla ilgilidir: “*İşkur-dingir-kus'un karısı Gim-Lama, Ur-Nin-gis-zi-da'nın oğlu Lù-Nin-gir-su'ya karşı (ra) qa-Su-dü'ye nişan (ram-sal-us-sd-) konusunda şikayette bulundu; Ur-'Nin-gi-zi-da étant (hala) hayattayken Ur-ä(g)-ga'nın oğlu Lü-Gü-de-a'nın huzuruna çıktı: "Kral adına! Lü-'Nin-gir-su oğlumun evlilik sözü (sal-us-sé) olsun (he-a)!" dedi; Ur-Nin-gié-zi-da'nın karısı A-tu(d) kral adına yemin yerine (ni-dér-a) sundu..., [önce?] Lü-gi-na oğlu Karşılaştırıldı: "Kral adına! Lü--Nin-gir-su'ya verdiğim evlilik sözünü tutmadı" dedi; Ab-ba-mu oğlu Tu(r)-râ ve Ur-Ba-üü şahitlerdi; Gim-Lama şahitlere meydan okudu; Lù-'Gü-de-a yemin eder; Ur-'Nin-gis-zi-da'nın oğlu Lü-Nin-gir-su, Lü-Gü-de-a'nın kızı Gim-nigin-gar ile evlenir: Kal-la değerlendiriciydi.*”⁶⁹
- 2) Metnin içeriğinde yer alan yargıçlar önündeki ikinci yemin bir eşek hırsızlığı davası metni olduğunu düşündürmektedir. Kötü korunmuş bir metindir: “*Sıpalı üç büyük eşek (amarrä-da), bir çift sıpalı eşek, bir eşek bar+an, Ma-ni-ni'den Na-di'ye eşekler [.....]; tableti ...; kral adına [yemin eder]; Ur-'Ba-ü oğlu ..., Ma-ti-... ve Du(g)-... şahitlerdir; Ur'Ba-ù [yemin eder]... [büyük boşluk]; (yargıçların isimleri)*”⁷⁰

⁶⁸ Samuel Alfred B. Mercer, “The Oath in Cuneiform Inscriptions”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 33, 1913, s. 38

⁶⁹ Henri De Genouillac, **Textes De L'époque D' Agadé Et De L'époque D' Ur. Tome II**, Paris, 1910, ss. 51-52

⁷⁰ a.g.e., s. 56

- 3) Kralın yargıcı tarafından verilen temyiz kararı olduğu anlaşılmaktadır. Kral adına yemin içerir: “2. *sütuna kazınmış parçası: patési tarafından verilen bir hükmün temyizi. - ..., “[X tarafından Y’ye] bir pal verilmişti; (daha önce) patési Al-la, büyük müzisyen Lü-unu(g)-ki’ye, bu pal ile ilgili olarak, ‘ISib-ba’nın oğlu Lù-ab-sà söz vermişti (?): “[Lugal-bar]-zu tarafından pal verildi”; - “büyük müzisyen [Lü-unu(g)-ki]’nin oğlu Ur-mes’e verdi”, yargıcın ağzından (mu) belirtildi, Ur-“Lama (patési) karar (değiştirir); “bu pal, Lugal[bar-zu] tarafından verildi: Lü-ab-sà’ya verdi”; onun adına Lugal-mé görünür; tanıklar [kralın] adına [yemin eder]; kralın yargıcı(!) Lü-ab-sà’ya hurmayı verdi; Ur-“Lama’nın önünde patési kendilerini (?) (in-na-an-e\$-a) sundular; Ur “Lama [yargıcın sözü bozuldu]; Lugal-mé “hurmayı, o (Lugal-bar-zu) verdi”, yemin etti; Lü-unu(g)-ki’nin oğlu Ur-mes, büyük müzisyen de yemin etti.”⁷¹*

1.5. Akadlar ve Yemin

Günümüz araştırmalarının tespit ettiği üzere Güney Mezopotamya tarihini kültürel olarak etkileyen en önemli süreç, bölgeye Arap Yarımadasından gelen göçlerdir. Hakkında bilgiler sunduğumuz Akbabalar steli örneğinde de görüldüğü gibi tarihi M.Ö. 4000’e dayanan Sümer şehir devletleri bu döneme kadar sınır ve su sorunları ile uğraşmış ve bölgede hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir.⁷² Göçlerle bölgeye gelen ve M.Ö. 2350 civarında kral Sargon öncülüğünde bölgeye hâkim olan Akadlılar, Güney Mezopotamya’daki tüm Sümer şehir devletlerini fethederek bölge de samileşme sürecini hızlandırmışlardır.⁷³ Eski Mezopotamya kültürü hakkındaki araştırmalar bu dönemi Sümer-Akad kültür sentezi üzerinden tanımlamaktadır Zira

⁷¹ Genouillac, **a.g.e.**, s. 57

⁷² A. Westenholz, “The Sumerian City-State”, **A Comparative Study of Six City-State Cultures: An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre**, Ed. Mogens Herman Hansen, Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, Copenhagen, 2002 s. 26

⁷³ Hülya Kaya Hasdemir, Akadlı Sargon’un Mezopotamya Hâkimiyetinde Enheduanna’nın Rolü, **OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2019, Cilt: 3 Sayı: 2, Basım Yılı 2021, s. 427

göçler neticesinde bölgeye gelen Sami kökenli unsurlar, kendi kültürlerinin yanı sıra Sümer kültür mirasını da sahiplenmişlerdir.⁷⁴

Sargon hanedanının ortaya çıkışıyla birlikte siyasi ağırlık merkezi kuzeye, Diyälä ve Dicle nehirlerinin birleştiği bölgeye doğru kaymıştır.⁷⁵ İmparatorluğun başkenti olan Akkade şehrinin kesin konumu bilinmemektedir. Ancak, kuzeybatıdaki Habur bölgesinden güneydoğudaki Susa'ya kadar binlerce belge, Akad krallarının politikaları hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu döneme ait belgeler üzerinden kaleme alınan araştırmaların yaygın kanaati, M.Ö. 1. binyıla kadar Mezopotamya'da kraliyet ideolojisinin gelişimi söz konusu olduğunda Akadların büyük öneme sahip olduğu yönündedir.⁷⁶

Konuyla ilgili araştırmalardan anlaşıldığına göre; siyasi durum elverdiğinde, Akad kralları muhtemelen ülkenin güney kesimlerinde de emek yoğun tapınak inşa projelerine girişmişlerdir. Nippur'daki Enlil tapınağı ve daha güneydeki Ay Tanrısı tapınağı bunun örnekleridir.⁷⁷ Hanedanın kurucusu Sarruken iktidarının başlarında Akad kralları dini nitelikteki geleneksel Sümer lakaplarını benimsemiştir. Fakat bir noktada o ve onu takip eden iki oğlu Rimuś ve Maništūsu, çok daha basit ama yine de geleneksel bir unvan olan “lugal Kiş” ifadesini özellikle kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Kral Sarruken ve halefleri dönemi üzerine araştırmalardan Sümer panteonunun başında bulunan tanrı Enlil ve Sami savaş tanrıçası Aştar tarafından desteklendikleri iddiasını iktidarları döneminde sıkça vurguladıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu araştırmalara göre Sarruken, iktidarı döneminde Güney Mezopotamya'ya daimi ordu kavramını getirmiş gibi görünmektedir.⁷⁸

Akad kralları, bu döneme ait güney seferleri ve şehir surlarının yıkılmasına dair belgelere dair araştırmaların sunduğu bilgilere göre; iktidarları boyunca Sümer şehir devletlerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu siyasi şartlarla birlikte Akadlar,

⁷⁴ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1 Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına**, çev: Ali Bektay, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 87-98

⁷⁵ J. Glassner, **La chute d'Akkade: L'événement et sa mémoire**, BBVO 5, Berlin 1986, s. 9

⁷⁶ Jakob Andersson, **Kingship in the Early Mesopotamian Onomasticon 2800–2200 BCE**, Uppsala, 2012, s. 42

⁷⁷ Walther Sallaberger, Aage Westenholz, **Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit**, Freiburg/Göttingen, 1999, s. 20

⁷⁸ Thorkild Jacobsen, **The Term Ensí**, **Fs Civil**, No 9, 1991, s. 114

Eski Mezopotamya’da siyasi geleneği önemli ölçüde etkilemişlerdir. Zira konuyla ilgili araştırmalar Akad krallarının hükümdarlara karşı kişisel sorumluluğa dayalı siyasi bir düzen getirdiğini ortaya koymaktadır.⁷⁹ Mektuplar ve idari belgeler, Sümer şehirlerinin valilerinin, Akad kralıyla görüşmek için Akkade’ye seyahat ettiklerini ortaya koymaktadır. Kralın memurlarının, şehir valilerine emir verirken bile büyük yetkileri olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda bilgiler sunan belgelere dair araştırmalar Bu idari sınıfların mühür yazıtlarında kralın hizmetkârları olarak nitelendirildiğini ortaya koyar. bu durum makamdan ziyade kralın şahsına olan sadakati gösterir. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; Akad döneminde Yasal olarak kral ülkedeki en yüksek otoritedir. Bu dönemde idari ve askeri yetkililer törenlerde kral adına yemin etmektedir.⁸⁰ Vurgulamak gerekir ki yukarıdaki yemin uygulaması örneklerinden de anlaşılacağı üzere bu durum erken Sümer döneminde örneklerine az rastladığımız bir uygulamadır. Babil hükümdarı Hammurabi döneminde ise yalnızca idam cezası gibi ağır cezaların kralın hükmünde olduğuna dair göstergeler vardır.⁸¹ Bu durum Akad krallığı döneminin özgün siyasi yapısı hakkında fikir verebilir.

Şekil 3: Akad Dönemi Harita, https://www.arkeolojiisanat.com/shop/blog/akad-imparatorlugunun-cokus-nedeni-kuraklik-cikti_3_483211.html, (08.07.2023)

⁷⁹ Konuyla ilgili ayrıca bkz: A. Westenholz, The World View of Sargonic Officials: Differences in Mentality Between Sumerians and Akkadians, **Akkad: The First World Empire. Structure, Ideology, Tradition. HANE/S 5**, ed. M. Liverani, Padova 1993, ss. 157–169

⁸⁰ A. Westenholz, **Literary and Lexical Texts and the Earliest Administrative Documents from Nippur. Old Sumerian and Old Akkadian Texts in Philadelphia, Chiefly from Nippur**, Malibu, 1975, s. 85

⁸¹ Jakob Andersson, **Kingship in the Early Mesopotamian Onomasticon 2800–2200 BCE**, Uppsala, 2012, s. 43

Sargon ile birlikte M.Ö. 2350'de başladığı kabul edilen Akad imparatorluğu kurulduktan 140 yıl sonra Sharkaiisharri yönetiminde yıkılmasıyla sona erer. Ancak dönemle ilgili bazı araştırmalarda Akadların bu son dönemi Akad'ın hala küçülmüş bir halde varlığını sürdürdüğü sonraki 40 yıllık Guti yönetimini de içerir.⁸² Gutilerin etkin olduğu dönemle ilgili bilgiler sınırlıdır ve bölge üzerindeki etkilerinin boyutu bilinmemektedir. Konuyla ilgili araştırmalardan anlaşıldığına göre; Nippur, Umma ve Adab şehirlerinin bu dönemde Gutilerin kontrolü altında olduğu anlaşılmaktadır. Döneme dair bilinen en iyi kaynak materyal, Guti hükümdarları ve onların etkisi altındaki yerel valiler tarafından yazılmış az sayıda yazıttan ibarettir.⁸³ Akad sonrası olarak bilinen dönem erken hanedanlar dönemindeki siyasi yapıya benzetilebilir. Zira bu dönemde bölgenin iktidarı birkaç yerel hükümdar arasında dağılmıştır. Bölgenin belli başlı merkezleri Uruk, Lagaş, Kiş, Akad ve Diyala bölgesindeki Gutilerdir.⁸⁴ Dönemle ilgili araştırmalar Güneydoğuda, Lagaş devletine dair bilgiler oldukça iyi idareye sahip olduğunu ortaya koyar ve bu döneme ait yazılı kaynaklar, bölgenin siyasi güç odakları arasındaki eski ilişkilere geri dönüldüğünü kanıtlamaktadır. Zira bu dönemde bağımsız bir hükümdar olduğu bilinen Puzur-Mama'ya ait bir yazıtla ilgili araştırmalar, Erken Hanedanlık dönemine benzer kültürel ve siyasi özelliklerin bu dönemde varlığını sürdürdüğünü ortaya koyar. Söz konusu yazıtla dair araştırmalar Puzur-Mama'nın kullandığı üvanların Lagaş hükümdarları tarafından kullanılanlara çok benzediğini ortaya koymaktadır.⁸⁵ Bazı araştırmacıların yorumuna göre; bu gibi kültürel benzerlikler anıtsal sanat eserlerinin yazıtlarının varlığını sürdürmesinden kaynaklanabileceği gibi bu döneme ait metinlerde çok sayıda örneğine rastlanabilecek geleneklerden kaynaklanıyor olabilir. Vali Gudea'ya ait belgeler, dönemin büyük inşaat projeleri ve edebiyat geleneği hakkında bilgiler sunmaktadır. Tanrıça Bau'nun Gudea'dan bahsettiği bir ilahi bu dönemde bestelenmiştir.⁸⁶ Birbirinden farklı siyasi

⁸² Walther Sallaberger, Aage Westenholz, **Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit**, Freiburg/Göttingen, 1999, s. 17

⁸³ V. Scheil, Une nouvelle dynastie suméro-accadienne. Les rois «Guti», **Comptes-rendus des séances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres**, Vol. 55, 1911, s. 319

⁸⁴ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 73

⁸⁵ Ayrıca bkz: H. de Genouillac, Nouveaux princes et cités nouvelles de Sumer, **Revue de l'histoire des religions**, Vol. 101, 1930, s. 221

⁸⁶ Ayrıca bkz: A. Falkenstein, W. von Soden, **Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete**, Zürich 1953, ss. 85-87

odaklara rağmen Guti etkisi bu döneme dair pek çok araştırmada vurgulanmaktadır.⁸⁷ Guti etkisi III. Ur hanedanlığı dönemine ait edebi metinlerde görülür. Zira Akad imparatorluğunun Narām-Sîn'in hükümdarlığı sırasında yıkıldığına dikkat çeken bir metin III. Ur dönemine aittir. Söz konusu metin şiir formundadır ve imparatorluğun yıkılışıyla ilgili dini bir yorum niteliğindedir. Metin aşağıdaki gibidir:

*“Altınlarını topladı,
parasını deri çantalara koyardı,
bakırını sanki büyük miktarlarda arpa getirmiş gibi iskeleye yığdı.
Böylece kuyumcu değerli metallerini işleyebilirdi,
değerli taşlarını işlemek için taş ustası
ve demirci bakırını dövmek için,
(tüm bunlar) yağmalanmış bir şehrin malı olmamasına rağmen,
Tapınağın yakınındaki rıhtıma yanaşan büyük gemiler (boyunca park etmişti),
Rıhtım boyunca (konuşlanmış) büyük gemiler Enlil'in tapınağına doğru hareket etti,
ve mallar şehirden uzaklaştırıldı.
Fakat (Narām-Sîn) malları şehirden götürürken,
Agadé'nin sağduyusu yok oldu.
Tekneler rıhtımı salladı ve Agadé'nin akli dengesi değişti.
Kopan fırtına tüm ülkeyi kasıp kavurdu,
yükselen ve yüzleşilemeyen kasırga,
Enlil, sevgilisi Ekur yok edildiği için, bunlar yaptığı korkunç şeylerdir:*

⁸⁷ Jakob Andersson, **Kingship in the Early Mesopotamian Onomasticon 2800–2200 BCE**, Uppsala, 2012, s. 44

Gözlerini Gubin topraklarına dikti.

Ve (halkını) bütün dağlarından (aşağı) indirdi.

(Onlar) başka hiçbir kavme benzemeyen, milletler arasında sayılmayan (bir kavimdir),

hiçbir bağı olmayan bir halk olan Gutiler,

insan kökenli ancak köpek zekasına ve maymun boyuna sahiptir,

Enlil onları (kendi) dağlarından çıkardı.

Çok sayıda serçeler gibi yeryüzüne üşüştiler.”⁸⁸

Yukarıdaki dini içerikli metin, Narām-Sîn iktidarını kutsala saygısızlık edilen mutlak bir güç olarak anlatır. Metnin III. Ur hanedanlığı döneminde kayda geçtiği düşünüldüğünde dönemin ideolojik çıkarlarını yansıttığı söylenebilir. Zira metnin içeriğindeki hâkim yorum Akad krallarının güçlerini yanlış kullandığı yönündedir ve söz konusu şiirsel metne göre Akad'ın yıkımının sorumluluğu kültürel açıdan yabancı bir topluluğa yani Gutilere aittir. “*Agadé'nin Laneti*” olarak bilinen bu metin her ne kadar III. Ur hanedanlığı döneminin ideolojik tarih anlatısını ortaya koysa da Naram-Sin'in zamanından kalma yazıtlarla ilgili araştırmalar, kralın mutlak otoritesine işaret eder. Zira söz konusu yazıtlar, hükümdarın ve şehrinin iktidarı boyunca krallığın odak noktası haline geldiğini göstermektedir. Döneme dair araştırmalar bu bilgiyi destekleyecek biçimde dönemin yemin uygulamaları hakkında da bilgiler sunar. Söz konusu araştırmalara göre; bu Naram-Sin döneminde tanrıların şahitliğinde yemin edildiği gibi aynı zamanda kralı kutsayan yeminler uygulanmaktadır.⁸⁹ Kralın iktidarı dönemindeki kültürel etkisi hakkındaki bu bilgiler “*Agadé'nin Laneti*” olarak bilinen metnin ideolojik yorumunu doğrulamaz. Ancak bu durum III. Ur hanedanlığının siyasi meşruiyetini neden Akad imparatorluğunun bu güçlü kralına dair dini, edebi ve tarihsel bir metin üzerinden kanıtlamaya çalıştığını açıklayabilir.

⁸⁸ Pascal Attinger, Notes de lecture: la Malédiction d'Agadé, **Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires**, 2007, ss. 55-56

⁸⁹ Sabina Franke, Kings of Akkad: Sargon and Naram-Sin, **Civilizations of the Ancient Near East**, Ed. Jack M. Sasson, Tohn Baines, Gary Beckman, Karei S. Rubinson, New York, 1995, s. 834

Şekil 4: Narām-Sin Zafar Steli, Louvre Müzesi, Paris, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010123450> (08.07.2023)

1.5.1. Akad Belgelerinden Bazı Yemin Uygulaması Örnekleri

Akadların Güney Mezopotamya'ya göç ettikleri dönemle ilgili olarak değişen siyasi şartların pek çok kültürel unsur gibi bölgedeki özellikle adli süreçlerle ilgili yemin kültürünü değiştirmedeği söylenebilir. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgiler pek çok konuda olduğu gibi adli bir kanıt aracı olarak yemin konusunda da Akadların Sümer kültürünü miras aldığını ortaya koymaktadır.

Akad ve Sümer kültürleri arasındaki kültürel sentezin etkileri Akad dilinde görülebilir. Zira konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; Sami dilleriyle hiçbir akrabalığı olmayan Sümerce, Akad dilbilgisini ve sözdizimini etkilemiştir ve pek çok Akadca sözcük Sümerce'den ödünç alınmıştır.⁹⁰ Günümüze kadar ulaşmış ve modern dile çevirileri yapılmış Akadca metinlerde yemin içerikli ifadelerin hakkında yemin edilen faaliyetin zaman dilimine göre iki türde incelemenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır: Bu iki yemin kategorisi iddia ve taahhüt yeminleri olarak bilinir. İddiaya dayalı yeminler geçmişe veya şimdiye atıfta bulunur; taahhüt yeminleri ise geleceğe atıfta bulunur.⁹¹ Söz konusu yemin türleriyle ilgili bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

⁹⁰ John Huehnergard, *A Grammar Of Akkadian*, Indiana, 2011, s. 25

⁹¹ *a.g.e.*, s. 436

İddia yemini örneği:

Bir cinayet ve hırsızlık davasıyla ilgilidir. Davalı kişinin aklanmak için yemine başvurduğu anlaşılmaktadır. *“umma šuni-ma: "kirım panam burru; ina ilim telqu" "böylece onlar (m) (dedi): "önceki meyve bahçesi onaylandı (bârum D. V. Adj. bar); siz (ms) bir tanrıya (yemin ederek) (onu) aldınız" kiam lizkura: "da'ik PN la Idû; anaku la usahizu; u basitam sa PN la elqu, la alputu" onlar (m) aşağıdaki gibi yemin etmelidirler: "PN'nin katilini tanımıyorum; ben kendim kışkırtmadım; ayrıca PN'nin malını almadım (hatta) dokunmadım"*

Taahüt yemini örneği:

ina mahar awile annûtim kiam iqbû umma šund-ma: "nis Sarrim ana dayyant nillaka-ma" "bu adamların önünde (m) dediler. aşağıdaki gibi: "kralın hayatı adına yargıçlara gideceğiz"; PN itma: "ana PN2 la araggamu" "PN yemin etti, "PN2'ye karşı yarışmayacağım"⁹²

İddia yemini örneği:

Bir borç davası olduğu anlaşılmaktadır. *“kaspam suati ana ummianim abt la uter 'babam geri döndü o gümüşü borç verene'; bel bitim niš ilim izakkaršum-ma: "itti bušêka busaya la halqa" ev sahibi onun için tanrının hayatı üzerine yemin edecek: "senin mallarınla birlikte benim mallarım da gerçekten (de) kayboldu" "; PN ina bab DN kiam izkur umma 80-ma: "la mâr PN2 anaku" "DN'nin kapısında PN şöyle yemin etti: "Ben gerçekten PN2'nin oğluyum"”;*

Taahüt yemini örneği:

umma ši-ma: "Sarram atma: ištu inanna adi hamsat ami kasapka la anaddikkum o (şöyle) dedi: "Krala yemin ettim, 'bundan beş gün sonra sana gümüşünü vereceğim"⁹³

⁹² Huehnergard, a.g.e., s. 437

⁹³ a.g.e., s. 437

Yukarıdaki yemin pasajları, Sümerlerin erken döneminden beri varlığını sürdüren yargıçların huzurunda ya da kral adına bir iddianın reddedilmesi türü yemin uygulamasının Akad kültüründe varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durumla birlikte bir taahhüt aracı olarak yemine başvurulduğu görülmektedir.

1.5.2. Narām-Sîn Antlaşması ve Yemin

M.Ö. 2260 yılına tarihlendirilen Narām-Sîn Antlaşması, Akbabalar steli ile başlayan devletlerarası anlaşma geleneğinin önemli örneklerinden biridir. Eskiçağ anlaşma geleneğine dair bazı araştırmalar Narām-Sîn Antlaşmasının bir vassal kral sözleşmesi olduğunu iddia etse de içeriği söz konusu olduğunda iki eşit gücün ittifak anlaşması olduğu söylenebilir. Zira rehine teslimi, mülteci kabulü ve askeri yardım gibi konular anlaşma içinde yer alır. Bu nedenle Elam ve Akad devletleri arasında imzalanan bu anlaşmanın tıpkı Akbabalar stelinde olduğu gibi eşitler arası hukuka dayandığı yaygın bir kabuldür.⁹⁴

Söz konusu anlaşma M.Ö. 3400-320 yıllarında İran coğrafyasına hâkim olmuş Elamlarla Eski Mezopotamya uygarlığı Akadlar arasında yapılmıştır. Uzun yıllar İran coğrafyasında varlık göstermiş bir uygarlık olarak Elamların, İran kültürü üzerinde ki önemli etkileri bilinmektedir.⁹⁵ Anlaşmanın yapıldığı dönemde Akad imparatorluğunu söz konusu anlaşmaya ismini veren kral Narām-Sîn yönetmekteydi. Bu dönemde Elam imparatorluğu tahtında hangi kralın bulunduğu bilinmemektedir. Fakat konuyla ilgili bazı araştırmacılar anlaşmanın tarafı Elamların hükümdarından Hita'nın en muhtemel hükümdar olduğunu iddia etmişlerdir.⁹⁶ Anlaşmanın hangi yılda kayda geçtiği tartışılrsa da yaygın kabul anlaşmanın 2260 tarihli olduğudur.⁹⁷ Anlaşmanın kayıtlı olduğu kil tablet İran'ın Şuş şehrinde bulunmuştur ve günümüzde Lovre müzesinde sergilenmektedir. Son derece tahrip olmuş şekilde bulunan kil

⁹⁴ Jerrold Cooper, *International Law in the Third Millenium, A History of Ancient Near Eastern Law*, Ed. Raymond Westbrook, Leiden, 2003, s. 246

⁹⁵ Wouter F. M. Henkelman, *Parnakka's Feast: sip in Parsa and Elam*, *Elam and Persia*, Ed. Javier Álvarez-Mon, Mark B. Garrison, Indiana, 2011, s. 94

⁹⁶ W. G. Lambert, *The Akkadianization of Susiana under the Sukkalmahs, Mesopotamie et Elam. Actes de ls XXXVIeème Rencontre assyriologique internationale*, Ed. L. de Meyer, H. Gasche, Ghent, 1991, s. 54

⁹⁷ Walther Hinz, *Elamite God d. GAL*, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol 24, No 4, 1965, s. 351

yazıt, altı sütundan oluşmaktadır.⁹⁸ Yazıtın tahribatı nedeniyle çeviri çalışmaların da zorluklar yaşandığı bilinmektedir.

Narām-Sîn Antlaşmasını önemli yapan unsurlardan biri de içeriğinde yer alan özgün yemin formudur. Zira ilk bölümlerinde 37 tanrı ve tanrıçanın isminin yer aldığı metinde Elam tanrıçası Pinengir ismi geçen ilk kutsal varlıktır.⁹⁹ Konuyla ilgili araştırmacılar yemin şahidi tanrıların ismi sıralanırken ilk önce tanrıça'nın isminin yer almasını Elam dini inançlarına özgü bir anlayış olduğunu ortaya koymaktadır. Adı geçen tanrıların sadece dört tanesi Akad panteonundandır. Bu durum konuyla ilgili araştırmacıların Akad tanrılarını Elamlıların kendi tanrıları olarak kabul ettiği yönünde iddialarına neden olmuştur. Metnin maruz kaldığı tahribat nedeniyle çeviri çalışmaların da kimi satırlar cümle gelişinden yola çıkarak yapılan tahminlerle tamamlanmıştır.¹⁰⁰ Metnin içeriğindeki yemin uygulamaları; “*krallar tanrılara yemin ediyorlar*”, “*krallar yeminlerini ediyorlar*” sözleriyle ifade bulur¹⁰¹ ve antlaşma çok sayıda tanrıya yakarıyla başlar; Söz konusu tanrıların isimlerinin yer bulduğu yemin formunun bir örneği aşağıdaki gibidir:

“I. Beni duyun ey Tanrıça Pinengir, iyi gökyüzü tanrıları, Humban, IIAbā, Zit, Nahiti, İnšušinak, Simut, Sir-Napir, [H]usa, [U]ggabna, [I]mitki, [...], [Tu]llat, Hurb, Hutran, Ninurta, Tanrıça Siašum, Tanrıça Manzat, Tanrıça Ninkarak, Tanrıça Narunde, Gugumuktur, Humkat, Ruhušna, Ruhusak, [...], II. [...], [...], Tanrıça Niarzina, Lambani, Kirwasir, Hurbahir, Tanrıça İşhara, Nitutir, Tiuk, Simit-sararar, [...], S[usa tanrıları bize yardım ettiler], krallar tanrılara yemin ediyorlar, Güneş tanrısı Nahiti'yi kral seviyor, Tanrı İnšušinak'ın kral hizmetinde, Tanrıça Siašum, Tanrı Nap[ir] (ve) Tanrıça Narunde'ye kral itaat etmekte. [...], [...]”¹⁰²

Yuakrındaki pasaj yazıtın ilk bölümünü oluşturur ve tüm yazıt boyunca çeşitli versiyonlarda tekrar eder. Yemin pasajlarında adı geçen Elam tanrıları arasında daha

⁹⁸ Amnon Altman, **Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-330 BCE)**, Leiden, 2012, s. 34

⁹⁹ Heidemarie Koch, **Theology and Worship in Elam and Achaemenid Iran**, CANE III, 1995, s. 1959

¹⁰⁰ Neyire Akpınarlı, “Narām-Sîn Antlaşması”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 1943, Cilt 67, Sayı 1, Basım Yılı 2018, s. 18

¹⁰¹ a.g.e., ss. 18-20

¹⁰² a.g.e., s. 18

sonraki metinlerden en iyi bilinenleri Pinengir, Huban, Nahiti ya da Nahunte, İnşuşinak, Şimut, Hurbi, Hurran ve Narude veya Narute'dir. Amal, Ninkarak ve belki de Ninurta çağırılan yabancı tanrılar bile Elamca isimler taşımış olabilirler. Çağırıyor bir başka yemin takip eder: "*Naram-Sin'in düşmanı benim düşmanımdır, Narum-Sin'in dostu benim dostumdur.*"¹⁰³ Söz konusu anlaşma, yemin ve adı geçen tanrılar üzerinden değerlendirildiğinde Mezopotamya ve Elamla ilişkili çeşitli varlıklar arasındaki uzun bir kültürel ve politik gerilim ve etkileşim tarihinin önemli bir erken kanıtı olduğu söylenebilir.

Şekil 5: Anlaşmanın Kil Tableti 1, Louvre Müzesi, Paris, <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010181586>, (08.07.2023)

1.6. III. Ur Hanedanlığı Dönemi ve Yemin

Eski Mezopotamya tarihinde üçüncü binyılın son yüzyılı hakkındaki bilgiler bölgenin Güneyindeki bulgulara aittir. Hakkında çok az arkeolojik verinin günümüze ulaştığı, kısa süreli Guti istilasının Sümerli gruplar tarafından sonlandırılmasının ardından bölgede Akadlar dönemindekine benzer bir siyasi bütünlük ortaya çıkar.¹⁰⁴ Modern araştırmacılar bu dönemi III. Ur hanedanlığı, Yeni Sümer veya Sümer Rönesans'ı olarak adlandırmaktadır. Hanedanlığın uzak geçmişi belirsizdir.¹⁰⁵ Fakat bu döneme ait yazıtlarla ilgili araştırmalar hanedanlığın bölgeye henüz hâkim olmadığı yedi yıllık kısa dönemin hükümdarı olarak Uruklu Utuhegal'den (yaklaşık

¹⁰³ George G. Cameron, *The History Of Early Iran*, Chicago, 1938, ss. 34-35

¹⁰⁴ William W Hallo, Gutium, *Reallexikon der Assyriologie*, Vol. 3, Berlin, 1971, s. 708

¹⁰⁵ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330*, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 76

M.Ö. 2116) bahsetmektedir.¹⁰⁶ Bu dönem hakkındaki bazı araştırmalar, Gutileri bölgeden kovan kişinin Utuhegal olduğunu ortaya koyar. İktidarı kısa süren bu kral hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Ancak günümüzde “*Tel el Mukayyer*” olarak bilinen ve Irak sınırları içinde yer alan Ur antik kenti ve çevresinde yapılan kazılar neticesinde bulunan yazıtlar, III. Ur hanedanlığının yakın geçmişini açıklar niteliktedir. Zira bu yazıtların ilkinde III. Ur hanedanlığının ilk kralı olarak bilinen Ur-Nammu'nun adı geçer, bu belgelerle ilgili araştırmalar tarihlendirilme biçimine dikkat çeker. Söz konusu belgelerden anlaşıldığına göre; Ur-Nammu henüz kral değildir. Sadece Utū-khegal adına Ur kentinin vekilliğini üstlenmiştir ve Ur'daki büyük tapınağın bir bölümünü onarma görevi ona aittir. Günümüze kadar ulaşmış bu yazıtların sunduğu bilgiler III. Ur hanedanlığının tarihinin ilk kralı Ur-Nammu'nun bir önceki kral Utū-khegal tarafından atanmasıyla başladığını ortaya koyar. Bölgedeki kazı çalışmaların da söz konusu yazıtların dışında keşfedilen küçük kil külahların üzerindeki yazıtların Utu-khegal'den bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu koni formundaki nesnelere kayıtlı yazılardan Lagař'ın tanrıları Ningirsu ve Nanshe'ye adandıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu konilerin yazıtında Utu-khegal'in tanrıların mülklerinin sınırına 'Ur'un adamını' tayin ettiğini anlatmaktadır.¹⁰⁷

1.6.1. Ur-Nammu Kanunları ve Yemin

Ur-Nammu iktidarının etkisini Eski Mezopotamya hukuk kültüründe görmek mümkündür. Zira kralın kendi adıyla anılan kanunlar, Eski Mezopotamya hukuk tarihi hakkındaki araştırmalara göre; ilk objektif ve orantılı adalet sistemini ifade eder (M.Ö. 2050 civarı).¹⁰⁸ Konuyla ilgili araştırmalara göre; Ur-Nammu kanunlarından önceki Urukagina Talimatnamesi (M.Ö. 2750 civarı) ve Gudea Fermanı (M.Ö. 2150 civarı) tam bir kanun metni değil reform düzenlemesi olarak kabul görmektedir.¹⁰⁹ Ur-Nammu yasa metninin kendisinden 300 yıl sonra kaleme alınan Hammurabi kanunlarının öncülü olarak kabul edildiği bilinmektedir. Zira yasa

¹⁰⁶ Julian E Reade, **The Utuhegal Stela from Ur**, *Baghdader Mitteilungen*, 1966, s. 229

¹⁰⁷ C. J. Gadd, *The Third Dynasty Of Ur*, **Cambridge Ancient History**, Ed. I. Edwards C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, Vol. 1, Part 2, United Kingdom, 2008, s. 595

¹⁰⁸ Bradley Gossett, *Mankind and Justice: An exploration of the Code of Ur Nammu, Hammurabi, and the Ten Commandments*, **Western Civilization 1**, U.S.A., 2020, ss. 1-2

¹⁰⁹ Faruk Akyüz, L. Gürkan Gökçek, *Sumer Kanunları*, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2007, Cilt: 9 Sayı: 1, Basım Yılı 2013, ss. 3-5

düzenlemesi hem medeni hem de cezai konuları kapsar. Ancak cezai hükümleri çoğunlukla para cezası olarak karşımıza çıkar. Cinayet, soygun, zina ve başka pek çok suçun cezası gümüş para ile ödemedir. Yasa metninin ceza hukukuna getirdiği yorum onu Hammurabi kanunlarından ayırır. Zira Hammurabi kanunlarıyla karşımıza çıkan “göze göz, dişe diş” hükmünden farklı bir hukuk anlayışı söz konusudur.¹¹⁰ Ur-Nammu kanunlarının 57 yasa maddesinden oluştuğu bilinmektedir. Fakat hasarlı olarak bulunan metnin içeriğindeki maddelerin arkeologlarca kırk kadarı yeniden yapılandırılabilmiştir. Söz konusu kanun metni, Nippur'da bulunmuştur ve iki parçadan oluşan ilk nüshası 1952 yılında Samuel Kramer tarafından tercüme edilmiştir; kısmi olarak korunmuş olması nedeniyle sadece önsöz ve kanunların beşi anlaşılabilmiştir. Kanun metninin diğer kısımlarının çevirisi ise 1965 yılında mümkün olmuştur.¹¹¹ Ur-Nammu kanunların Kramer tarafından çevirisi yapılan parçaları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır.

Eski Mezopotamya hukuk geleneğinde pek çok örneğine rastladığımız türde bir giriş pasajı ile başlayan kanun metninde An, Enlil ve Utu isimli tanrıların adı geçer. Söz konusu pasaj aşağıdaki gibidir:

"...An ve Enlil, Ur Krallığı'nı Nanna'ya devrettikten sonra, Ninsun'dan doğan oğlu Ur-Nammu, kendisini doğuran sevgili annesi için, onun hakkaniyet ve hakikat ilkelerine uygun olarak yaptı... Sonra güçlü savaşçı Ur-Nammu, Ur kralı, Sümer ve Akad kralı, kent efendisi Nanna'nın kudretiyle ve Utu'nun doğru sözüne uygun olarak ülkede adaleti sağladı; kötülüğü, şiddeti ve kavgayı yasakladı ve aylık Tapınak giderlerini 90 gur arpa, 30 koyun ve 30 sila tereyağı olarak belirledi. Bronz sila ölçüsünü biçimlendirdi, bir mina ağırlığını standartlaştırdı ve bir şekel gümüşün taş ağırlığını bir mina ile ilişkili olarak standartlaştırdı... Yetim, zengin adama teslim edilmedi; dul kadın, güçlü adama teslim edilmedi. Bir şekel, bir mina sahibi adama teslim edilmedi."¹¹²

¹¹⁰ Paul Kriwaczek, **Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization**, United Kingdom, 2012, ss. 148-149

¹¹¹ O.R. Gurney, Samuel Noah Kramer, Two Fragments of Sumerian Laws. **Assyriological Studies**, No 16, 1965, ss. 13-19

¹¹² Samuel Noah Kramer, Ur-Nammu Law Code, **Orientalia, Nova Series**, Vol. 23, No. 1, 1954, s. 45

Ur-Nammu kanunlarının günümüze kadar ulaşmış ve çevirisi yapılmış maddelerinden yalnızca iki tanesi yeminle ilgilidir ve sadece dava şahitleri için düzenlemeler içermektedir.¹¹³ Söz konusu maddeler aşağıdaki gibidir:

30. *“Bir adam tanık olarak ortaya çıktıysa ve bir yalan yere yemin ettiği gösterildiyse, on beş şekel gümüş ödemesi gerekir.*

31. *“Bir adam tanık olarak görünürse, ancak yeminini geri çekerse, davanın dava edilmesindeki değer ölçüsünde ödeme yapmalıdır.”¹¹⁴*

Ur-Nammu kanunları, kendisinden 300 yıl sonra ortaya çıkacak Hammurabi kanunlarıyla büyük üne sahip olacak Eski Mezopotamya hukukunda kanun yazım geleneği için milat niteliğinde bir değere sahiptir. Zira kanun maddelerinin içeriği ölçü birimlerinin düzenlenmesi, fakirlerin haklarının korunması, aile hukuku gibi son derece ayrıntılı ve çeşitli düzenlemeleri kapsar.¹¹⁵

Şekil 6: Ur-Nammu Kanunları, <http://www.g2rp.com/pdfs/The-Ur-Nammu-law-code.pdf> (15.07.2023)

¹¹³ Martha Roth, **Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor**, U.S.A., 1997, ss. 13-22

¹¹⁴ Samuel Noah Kramer, Ur-Nammu Law Code, **Orientalia, Nova Series**, Vol. 23, No. 1, 1954, s.71

¹¹⁵ Esma Öz, Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması, **Cahit Günbattı'ya Armağan**, Ed. İrfan Albayrak, Hakan Erol, Murat Çayır, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 189

1.6.2. III. Ur Hanedanlığı Döneminde Yasal Sözleşmeler ve Yemin

III. Ur hanedanlığı dönemini Eski Mezopotamya tarihi için önemli yapan tek şey yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz yasa düzenlemeleri değildir. Zira Sümerler, modern araştırmacılar tarafından önemli olan bir hukuk aracının, yasal sözleşmelerin icadıyla tanınırlar. Bu tür metinlerin sayıları yeni Sümer döneminde erken hanedan dönemine göre çok daha fazladır ve çok sayıda örneği kaydedilen bu belgeler, sadece bir işlemi yasal hale getirmez aynı zamanda kişinin varlıklarının ya da mülkiyetinin yasadışı olduğu gibi suçlamalara karşı bir güvence olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶ M.Ö. 2034 yılına ait mahkeme kaydının bir özeti bu durumu ortaya koymaktadır:

“Lugula'nın mirasçıları, Lugula'nın kölesi E'urbi'nin kızlarına karşı dava açtılar. Köle E'urbs'un çocuğu Ninduga vezirin önüne Lugula'nın tabletini getirdi, Lugula hayattayken ortaya çıkmış ve şöyle demişti: 'Kral adına [yemin ederim ki] kölem E'urbi'nin kızlarını azat ediyorum. E'urbi'nin çocukları Lugula'nın varislerinden özgür olduklarını kanıtladılar. LuNu'nun oğlu Ur-Lama kefil oldu.’”¹¹⁷

Bu belgede bahsi geçen vakadan da anlaşılabilceği gibi Sümer kadınları, özgürlüklerini yemin uygulamalı bir yargılama yoluyla kanıtlayabilmekteydi. Bazı araştırmacılar tarafından aksi iddia edilse de Sümerce yazılmış bu kayıtlar dönemin toplumsal yapısı ile ilgili bilgilendirici niteliktedir.¹¹⁸ Bu anlamda, Sümerlerin Eski Mezopotamya hukuki kurumlar tarihine katkısının belki de Eski Babil döneminden daha önemli olduğu söylenebilir. Yasal sözleşme türü kayıtların Eski Mezopotamya tarihinde zorunlu hale gelmediği bilinmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki örnekten anlaşılabilceği gibi tıpkı Sümerlerin erken hanedanlar döneminde olduğu gibi III. Ur hanedanlığı döneminde de birçok işlemin tanıklar önünde gerçekleştiği söylenebilir. Döneme ait yasal sözleşmelerde türü belgelerde yeminler ve tanıklardan düzenli

¹¹⁶ J.N. Postgate, Cuneiform catalysis: The first information revolution, **Archaeological Review from Cambridge**, Vol. 3, 1984, s. 15

¹¹⁷ Adam Falkenstein, **Die neusumerischen Gerichtsurkunden**, München, 1956, s. 73

¹¹⁸ Claus Wilcke, Mesopotamia: Early Dynastic and Sargonic Periods, **A History of Ancient Near Eastern Law. Handbook of Oriental Studies, Section One: The Near and Middle East**, Ed. R. Westbrook, Leiden, 2003, s. 112

olarak bahsedilmesi, düzenlemelerin münhasır olmadığını göstermektedir.¹¹⁹ Bu dönemde yasal sözleşme türü belgelerin sayısının artışı yasal sözleşme türü kayıtların yeminlere göre yasal sözleşmelerin çok daha güvenilir bir kanıt niteliğinde kabul edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira Ur-Nammu Kanunları'nın da ifade bulduğu gibi tanıklar yalan söyleyebilir. Konuyla ilgili araştırmalar bu döneme ait mahkeme katlarında davalı kişilerin tanrılar önünde yalan yere yemin ettiğine dair bilgiler sunar. Bu gibi örneklerden de anlaşılacağı gibi döneme ait yalan yere yemin vakalarından söz edebilmek mümkündür. Her ne kadar döneme ait kayıtlarda sahte belgelere dair bazı (ama oldukça az) suçlamalar olsa da, yazılı sözleşmelerin güvenilirliğinin yemin uygulamalarından çok daha fazla olduğu söylenebilir.¹²⁰

Günümüzde Irak'ın güneyinde bulunan Nippur antik kentinde yapılan kazılar da Sümerlilerin III. Ur dönemine dair metinler arasında bulunan bir köle satışı belgesi konuyla ilgili bir başka örnek olarak sunulabilir. Azimu adındaki kadın kölenin satışı hakkında bilgi veren metinde kendisini alan efendisi ile yemin ettiği bir pasaj yer almaktadır. İleriye dönük bir taahhüt amacı taşıyan satış belgesinde: “*Onlar (ileride) dönmeyeceklerine/itiraz etmeyeceklerine kral huzurunda yemin ettiler*” ifadesi yer alır.¹²¹

Yemin içerikli yasal sözleşme belgelerinin III. Ur hanedanlığı döneminde yaygınlaştığını söylenebilir. Fakat belirtmek gerekir ki konuyla ilgili araştırmalar dönemin yasal sözleşme niteliğindeki belgelerinden çoğunlukla karşılaşılan türün satış sözleşmeleri olduğunu vurgulamaktadır. Genellikle kil tabletler üzerine kayıtlı bu belgeler de Gayrimenkuller (evler ve meyve bahçeleri) işlemlerin ana nesnesi olmaya devam etmiş, ancak insan ve hayvan satışları da kaydedilmiştir.¹²²

¹¹⁹ Marc Van De Mieroop, Democracy And The Rule Of Law, The Assembly, And The First Law Code, **The Sumerian World**, Ed. Harriet Crawford, U.S.A., 2013, ss. 277-279

¹²⁰ Benjamin R. Foster, **Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature Paperback**, U.S.A. 2005, ss. 215-216

¹²¹ Edward Chiera, **Old Babylonian Contracts**, Philadelphia, 1922, s. 136

¹²² Piotr Steinkeller, **Sale documents of the Ur-III-period**, Stuttgart, 1989, s. 189

1.6.3. III. Ur Hanedanlığı Dönemi Siyasi Belgelerinde Yemin

Yeni Sümer dönemi belge sayısının artışı üzerinden değerlendirildiğinde vurgulamak gerekir ki söz konusu belgeler sadece mahkeme kayıtları ya da satış sözleşmelerinden ibaret değildir. Zira bu döneme ait belgeler arasında özellikle askeri ve siyasi nitelikteki kayıtlar, III. Ur hanedanlığının siyasi ve askeri yapısı hakkında bilgiler sunmaktadır.

Yeni Sümer döneminde orduyla ilgili belgelerin sayıca arttığı dönem kral Ur-Nammu'nun oğlu ve halefi Şulgi iktidarı dönemidir. Zira Şulgi dönemi krallığın idari ve askeri olarak yapılandırıldığı dönem olarak bilinir. Dönemle ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; 48 yıl gibi uzun bir süre tahta kaldığı bilinen kralın reformları iktidarının yirminci ve yirmi birinci yılları etrafında kümelenmiş gibi görünmektedir. Şulgi iktidarı dönemine dair araştırmalardan anlaşılmaktadır ki kralın reformları, altyapı ve kült konularına ilgisyle bilinen saltanatının erken dönemini, askeri işlerle bilinen ikinci döneminden ayırmaktadır.¹²³ Bu dönemdeki reformların Şulgi iktidarının otoritesini arttırdığı söylenebilir. Dönemin reformları, düzenli bir ordunun kurulması, tapınak-hane sisteminin yeniden yapılandırılması ve bu duruma bağlı idari değişiklikleri kapsamaktadır. Tüm bu düzenlemelerin yanı sıra standart takvim uygulaması da bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹²⁴ Şulgi'nin iktidarının son otuz yılı, krallığın doğu, güneydoğu ve kuzeydoğusundaki bölgelere yapılan sürekli askeri seferlerle bilinmektedir. Bu seferlerin, canlı hayvan vergisine tabi tutulan çevre bölgelerde garnizonlar kurulmasını içerdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde vergiye tabi tutulduğu anlaşılan hayvancılık, Nippur'daki panteon için sunuların yanı sıra yabancı ileri gelenlerin, asker ve elçi gruplarının iâşesi için de kullanılıyordu.¹²⁵

Kral Şulgi iktidarının sonuna doğru hanedanlıkla ilgili kayıtlar problemlili ve tartışmalıdır. Zira konuyla ilgili araştırmalardan bazıları Şulgi'nin iktidarı döneminde

¹²³ Walther Sallaberger, Aage Westenholz, **Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit**, Freiburg/Göttingen, 1999, s. 140-143

¹²⁴ **a.g.e.**, s. 148

¹²⁵ Piotr Steinkeller, The Administrative and Economic Organization of the Ur III State, **In The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East**, Ed. McGuire Gibson, Robert D. Biggs, Chicago, 1987, ss. 30-41

halefi Amar-Suen'i yurtdışına veya sürgüne gönderildiği ya da söz konusu halefinin bir gaspçı olduğu gibi yorumlar içermektedir.¹²⁶ Konuyla ilgili bir başka yorum Amar-Suen adının sadece bir taht adı olduğu ve farklı, bilinmeyen bir unvanla da olsa daha önceki belgelerde yer aldığıdır.¹²⁷ Amar-Suen'in hükümdarlığından halefi Şu-Suen'in hükümdarlığına geçiş de tartışmalıdır. Zira hükümdarlığının son dört yılına dair belgelerden anlaşıldığına göre; krallıkta birtakım karışıklıklar ya da idari tuhafıklar söz konusudur. Şulgi iktidarının son yıllarında, selefleriyle ve yönettikleri eyaletlerle doğrudan bağlantıları olmadığı anlaşılan birçok eyalet valisi atamış ve bu dönemde çok sayıda general yemin etmek için Ur'a gelmiştir. Bu yeminlerin Eski Mezopotamya yemin geleneğinin de sıkça karşımıza çıkan sadakat yemini niteliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸ Dönemle ilgili araştırmalar, Şulgi'nin halefi olarak bilinen Amar-Suen iktidarının daha altıncı yılında tabletler, kraliyet hizmetkârlarının içeriği itibariyle bir başka kral Şu-Suen'e adanmış mühür baskılarını taşıdığı bilgisini sunmaktadır. Dönemin yeni bir asker sınıfı, (belki de kraliyet muhafızları) oldukları anlaşılan askerler belgelerde geçen adıyla: “*gar-du amar-suen*” günümüz Irak sınırları içinde yer alan Puzriş-Dagan'ın bölgesine ait belgelerde canlı hayvan alıcıları olarak görünürken, kraliyetin geleneksel askerleri (*aga-us*) Amar-Suen hükümdarlığının son birkaç yılında bu arşivden kaybolur.¹²⁹

Dönemin yemin uygulamaları üzerinden askeri yapı ve siyasi süreç hakkında yukarıda sunduğumuz bilgiler, III. Ur hanedanlığı döneminde krala bağlılığın bir kanıtı olarak sadakat yeminlerinin geleneksel hale geldiği söylenebilir. Sadakat ya da diğer adıyla bağlılık yeminleri, Babil ve Asur imparatorlukların da varlığını sürdüren bir Eski Mezopotamya yönetim uygulamasıdır. Krala bağlı asker ya da vassal idarecinin bağlılığını kanıtlayan bu yemin uygulamasının III. Ur krallığı dönemine ait kayıtları, döneme dair pek çok merak ve tartışmayı ortaya çıkarmıştır. Örneğin bu döneme ait kayıtlara dair araştırmalar, birkaç belge de Lullubum'daki garnizonda

¹²⁶ Walther Sallaberger, Şulgi, **Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie**, Berlin, 2012, s. 272

¹²⁷ Jacob Dahl, **The Ruling Family of Ur III Umma**, Leiden, 2007, s. 112

¹²⁸ Bertrand Lafont, Game of Thrones: the Years when Su-Sin Succeeded Amar-Suen in the Kingdom of Ur, **The first Ninety Years: A Sumerian Celebration in Honor of Miguel Civil, SANER 12**, Ed. Lluís Feliu, Berlin 2017, s. 190

¹²⁹ Douglas R. Frayne, **Ur III Period (2112-2004 BC)**, Toronto, 1997, ss. 285-286

görev yapan birliklerin niteliği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu belgelerden ikisi ya biri asker (*aga-us*) diğeri yüzbaşı (*nu-banda*) olarak tanımlanan iki farklı kişiden ya da yirmi yıllık askeri kariyeri boyunca komuta zincirinde yükselmiş aynı kişiden bahsetmektedir. Söz konusu belgelerle ilgili araştırmaların dikkat çektiği üzere bu metinlerle ilgili tartışmalı olan şey, söz konusu kişi(ler)in adının "*Lullubean*" yani Akadçaya özgü biçimde "*lu-lu-ba-a*" olarak yazılmış olmasıdır.¹³⁰ Söz konusu garnizonla ilgili durum çeşitli iddialara müsaittir. Bunlar Ur kralı için askeri hizmete giren yerli Lullubanlılar olabilir ya da Lullubum'da konuşlanmış ve krala hizmet etmek için yeminlerini yenileyen yerli Babilli askerler. Kimlikleri belirsizdir. Fakat söz konusu bu garnizonla ilgili belgeler arasında bir metin Puzriş-Dagan bölgesinden hayvan harcamalarının yanı sıra, Nippur'daki Ninurta tapınağında yemin ettiklerinde Lullubean komutanları için verilen bir koyun ve keçiyi listelemektedir. Metnin ilgili bölümü şöyledir: "Lullubum komutanları adına Ninurta tapınağında yemin etmek için koyun (ve) keçi"¹³¹

Bu gibi belgeler III. Ur hanedanlığı döneminde kurban sunularının yapıldığı bir yemin töreninin söz konusu olduğunu kanıtlar. Bununla birlikte yukarıdaki kısa listeden dönemin yemin törenlerinde sunulan hayvanlar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu tür belgelere dair araştırmalar konuyu ayrıntılandıran bilgiler sunar. Zira askeri yemin törenlerinin gerçekleşmesi adına büyük miktarda etin pişirilmesi için kamışların harcandığını belirten bir metinde, benzer bir yeminin Ur'da krallığın tüm generalleri (*ud šakkan-ne nam erim in-ku-ša*) tarafından uygulandığı belirtilmektedir.¹³² Hayvanların kurban edildiği bu gibi yemin törenleri, toprakları genişlemiş bir imparatorluğa özgü ritüellere işaret ettiği söylenebilir. Bu döneme ait bir başka tören hazırlığı belgesi hakkındaki bir araştırma, kesilen hayvanlardan elde edilen et miktarının üç yüz altmış kişiyi doyurabildiği bilgisini sunmaktadır.¹³³

¹³⁰ Daniel William Patterson, **Elements Of The Neo-Sumerian Military**, Pennsylvania, 2018, ss. 126-127

¹³¹ **a.g.e.**, s. 127

¹³² Piotr Steinkeller, On the "Joys of Cooking in Ur III Babylonia", **On the Third Dynasty of Ur. Studies in Honor of Marcel Sigris**, Ed. Piotr Michalowski, U.S.A., 2008, ss. 185-187

¹³³ Daniel William Patterson, **Elements Of The Neo-Sumerian Military**, Pennsylvania, 2018, s. 190

III. Ur hanedanlığının sona erişine dair araştırmalar, Şu-Suen iktidarından itibaren (M.Ö. 1973-1964) imparatorlukta bir dizi sorunun belirgin hale geldiğini ve kralın oğlu ve halefi İbbi-Sin döneminde (M.Ö. 1964-1940) sorunların büyüdüğünü ortaya koymaktadır.¹³⁴ İmparatorluğun sonunu getiren sorunların, geniş bir coğrafi alana yayılan toprakların bir arada tutulması, fethedilmiş topraklarda uzun süre düzenli haberleşmeyi sağlayabilme, vergi ve haraç toplama, sınırların koruması ve denetim kaynaklı olduğu konuyla ilgili araştırmalar üzerinden söylenebilir. Tüm bu sorunlarla birlikte hanedanlığın son kralı İbbi-Sin döneminde başlayan ve Elam ve Şimaşki'den gelen saldırılar imparatorluğun yıkılışını hızlandırmıştır.¹³⁵

III. Ur hanedanlığının son dönemine dair belgeler, tapınak kapıları önünde yemin etme uygulamasının bu dönemde geleneksel olarak sürdürüldüğü bilgisini sunmaktadır. “Sümer ve Ur’un Düşüşüne Ağıt” metnindeki pasaj konuyla ilgili örnek niteliğindedir: “Hükümdar eskiden ant içilen Duplamah’da verilmezdi. Mahkemeye taht kurulmaz ve adalet yerine getirilmezdi.” Burada adı geçen “Duplamah” Ur şehrinin ay tanrısının (Muhtemelen bu tanrı *Nannna* idi.) tapınak kapısıdır.¹³⁶

M.Ö. 2000 civarı Güney Mezopotamya’ya Arap Yarımadasından göçlerin başladığı ve bölgede Sami kültürün etkisini güçlendirdiği bir dönemdir. Yeni gelen unsurlar, büyük ölçüde Sümer ve Akad kültürünü miras alsada kendi kültürlerini de korumuşlardır.¹³⁷ III. Ur hanedanının yıkılışı aynı zamanda bir erken dönem Eskiçağ Mezopotamya imparatorluğunun yıkılışıdır. Hanedanlar değişse de Sümerlerin şehir devleti modeli varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde her şehrin baş tanrısı vardır ve her şehir devleti hanedanlarını ve tanrılarını güçlendirmek için yarışmıştır.¹³⁸ III. Ur hanedanlığının yıkılışı, Amurru veya diğer adıyla Amoritler olarak bilinen yabancı

¹³⁴ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330*, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 91

¹³⁵ Piotr Steinkeller, The Administrative and Economic Organization of the Ur III State, *In The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, Ed. McGuire Gibson, Robert D. Biggs, Chicago, 1987, s. 55

¹³⁶ Piotr Michalowski, *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur. Mesopotamian Civilizations*, Winona Lake, 1989, ss. 438-439

¹³⁷ Jason A. Ur, *Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400-2000 BC*, U.S.A., 2009, s. 28

¹³⁸ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330*, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 97

unsurların bölge de karışıklıklarına neden olsa da konuyla ilgili araştırmalar dönemi bölgenin diğer unsurlarına göre istikrarlı olduğu bilinen kent devletleri İsin ve Larsa dönemi olarak adlandırır. Siyasi anlamda problemlili olduğu anlaşılan bu dönemin ardından M.Ö. 1. ve 2. binyılda bölgenin Güneyinde Babiller, Kuzeyinde ise Asurlar bölgeye hâkim olmuşlardır.¹³⁹

Şekil 7: M.Ö. 2000 Harita, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-781/glgams/> (20.07.2023)

¹³⁹ Charles Keith Maisels, *Uygurlüğün Doğuşu*, çev: Aladdin Şenel, 1. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 221

İKİNCİ BÖLÜM

Asur ve Babil Kültürlerinde Yemin Uygulamaları

2.1. Eski Asur Döneminde Yemin

Eski Asur, M.Ö. 2. binyılın ilk yüzyıllarında, siyasi kurumlar, ekonomik yapılar, hukuk, din, dil ve sanat gibi pek çok alanda, kendisinden önceki III. Ur imparatorluğundan ve çağdaşı Eski Babil kültürünün yanı sıra bu dönemi izleyen Orta Asur olarak bilinen dönemden farklı nitelikte bir dizi ayırt edici özellik sergilediği dönemin kültürünü ifade etmektedir.¹⁴⁰ 20. Yüzlülün başlarında Alman arkeologlarca yapılan kazı çalışmaları neticesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz Asur şehri, Kuzey Mezopotamya bölgesinde bugün ki Musul şehri sınırları içinde yer alan bir şehirdir.¹⁴¹ Yaklaşık M.Ö. 2000'li yılların başından M.Ö. 600'lere kadar varlığını sürdürmüş Asur imparatorluğunun temelleri kendisiyle aynı adı taşıyan bu şehre dayanmaktadır.¹⁴² Asur şehrinin Akad krallığı zamanında Güney Mezopotamya bölgesinin ticari ve askeri karakolu konumunda bir şehir olduğu bilinmektedir.¹⁴³ Bu şehre dair bazı araştırmalar, Asur'un şehirleşmesini sağlayan asıl nedenin dönemin dini bir merkezi olmasından kaynaklandığı iddia etmektedir. Ayrıca şehrin Güney ve Kuzey Mezopotamya arasındaki bölge üzerinde olmasının iskân ve imar konularında önemli bir imkân sağladığı söylenebilir.¹⁴⁴

Asur tarihinin erken dönemine dair belgeye dayanan araştırmalar da Asur ismi tartışmalı bir konudur. Zira söz konusu bölgenin baş tanrısı ile imparatorluğun adı aynıdır. Asur adı Akad dönemi metinlerde geçmekle birlikte III. Ur hanedanlığına kadar tanrı adı olarak konuyla ilgili araştırmacıların karşısına çıkmamıştır.¹⁴⁵ Bu durum tanrı Asur'un tıpkı Babil baş tanrısı Marduk gibi milli tanrı misyonu ile ortaya

¹⁴⁰ R. Klaas Veenhof, Jesper Eidem, **Mesopotamia: The Old Assyrian Period**, Göttingen, 2008, s. 19

¹⁴¹ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 104-106

¹⁴² L. Gürkan Gökçek, Faruk Akyüz, **Asur Ordusu, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1963, Cilt: 32 Sayı: 54, Basım Yılı 2013, s. 42

¹⁴³ David Oates, The Devoelopment of Assyrian Town and Cities, **Man, Settlement and Urbanism**, Ed. Peter J. Ucko, Ruth Tringham, G. W. Dimbleby, Canbridge, 1972, ss. 800-801

¹⁴⁴ Eleanor Barbanes, **Heartland and Province: Urban and Rural Settlement in the Neo-Assyrian Empire**, Berkeley, 1999, ss. 76-77

¹⁴⁵ Kuhrt, **a.g.e.**, s. 106

çıktığını düşündürmektedir. Bununla birlikte eski Asur kralı I. Erişum dönemine ait (M.Ö. 1939-1900) Asur tapınağında bulunan metin, tanrı Asur ile krallar arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Metin aşağıdaki gibidir:

"1-3) Erişum, Aşşur'un vekili, [Ilu-şumma'nın oğlu], Aşşur'un vekili; Ilu-şumma, [Aşşur'un vekili] Salim-ahum'un oğluydu; Salim-ahum, [Aşşur'un vekili] Puzur-Aşşur'un (1) oğluydu: 4-18) Erişum, Aşşur'un vekili: 1 [Adım] Kapısı'nı, avluyu (ve) mabedi [lordum için] inşa ettim. Yüksek bir taht inşa ettim (ve) önünü değerli bir taşla (huşaru) süsledim. Kapıları içten kapattım. Lordum Aşşur yanımda dururken, Koyun Kapısı'ndan Halk Kapısı'na kadar olan araziye Lordum Aşşur için ayırdım. Tapınak alanının tamamını inşa ettim. İkiz iki bira fıçısı inşa ettim [...]. Yanlarına her biri bir talent (ağırlığında) iki ördek figürü yerleştirdim. İki ayın üzerini tunçla kapladım. Üzerlerine her biri bir talent ağırlığında [...] süsler koydum. Tapınağın adı 'Vahşi Boğa'; [kapının] adı 'Koruyucu Tanrıça'; kilidin adı 'Güçlü Ol!': eşiğin adı 'Uyanık Ol!

19-22) Tapınak harap olur ve benim durumumda bir kral onu yeniden inşa etmek isterse, (duvara) sürdüğüm kil külahı bozmamalı, ancak gerekirse (onu) yerine geri koyacaktır.

23-25) İkizlerin evinde (bira fıçıları) bira ezecek olan Aşşur, Adad ve Tanrım Bel onun soyunu yok etsin... 26-29) Meşarum (Adalet), İşme-karab (Duayı İşitti), Sê-raggu ("Defol, Suçlu!"), Ulli-mēšaram ("Adaleti Yüceltti"), Aşur- hablam ("Ezilenleri Gözet!"), Pūšu-ken ('Konuşması Doğru') ve İsmelum ('Tanrı İşitti') - toplamda Adımın Yedi Hakimi

Kapı. 30-34) (1), Erişum, Aşşur'un vekili, sürekli [...] ve Aşşur, [Adad ve Bel, tanrım,] ... [benim] şehrimin [...]. Şehrimde [adalet] tesis edilsin [...].

35-38) [...] Aşşur (kraldır), Erişum (kral) naip yardımcısıdır. [Aşşur geçilemeyen sazlık bataklıklar, üzerine basılamayan araziler, aşılamayan kanallar gibidir.

39-52) Adım Kapısı'nda yalan söyleyenin (lit. 'çok konuşanın') ağzını ve arka ayaklarını harabelerin iblisi yakalayacak; kafasını paramparça bir çömlek gibi parçalayacak; kırık bir kamyş gibi düşecek ve ağzından su akacak. Adım Kapısı'nda yalan söyleyenin ('çok konuşanın') evi harabeye dönecek. Yalan tanıklık etmek için ayağa kalkana, [Basamaklı Kapı'da] davalara bakan [Yedi] Yargıç [ona karşı] yanlış karar versin; [Aşşur], Adad ve Bel, [tanrım, onun tohumunu koparsın]; ona bir yer [...] vermesinler. ”¹⁴⁶

Yukarıdaki Eski Asur dönemine ait metin, günümüze kadar ulaşmış tek kraliyet fermandır.¹⁴⁷ Hakkındaki araştırmaların sunduğu bilgilere göre; Kültepe kazılarında keşfedilen iki kil tablet üzerine kayıtlı fermanın, Anadolu'da faaliyet gösteren Asur ticaret kolonileri tarafından kopyalandığı anlaşılmıştır ve söz konusu belgenin bölgedeki Asurlu yargıçlar tarafından resmi yemin törenlerinde okunduğu düşünülmektedir.¹⁴⁸ Zira 'Yedi Yargıç'ın isimlerinin verildiği pasaj hukuki bir amaca işaret eder ve metnin diğer bölümlerindeki yemin ve lanet vurgusu bu öneriyi destekler.¹⁴⁹ Metinde yer alan 36-38 numaralı satırlar arasındaki ifadenin bir yemin formülü gibi olduğu görülmektedir. Metnin bazı yerleri anlaşılammakla birlikte Asur kralının adaletin destekçisi ve tanrı Asur'un vekili olma vasıflarını vurgular. Bu önemli idari belge örneği dışında Asur krallarının görevlerine başlamadan önce, Tanrı Asur'un tapınağına giderek tapınak önünde yemin ettikleri bilgisine sahibiz.¹⁵⁰ Bu uygulamanın Asur krallarının siyasi iktidarlarını güçlendirdikleri söylenebilir. Asur krallarının yemin uygulaması, döneme özgü din ve siyaset ilişkisini yemin üzerinden yorumlamamıza imkân sağlamaktadır. Zira Eski Mezopotamya tarihinde siyasetin en büyük destekçisi olarak kabul edilen tanrıların ve dini inançların, Asur

¹⁴⁶ A. Kirk Grayson, **Assyrian Rulers Of The Third And Second Millennia BC (To 1115 BC)**, Toronto, 1987, ss. 20-21

¹⁴⁷ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakındoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 109

¹⁴⁸ B. Landsberger, Kemal Balkan, Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi, **Belleten Dergisi**, Yıl 1937, Cilt 14, Sayı 54, Basım Yılı 1950, s. 172

¹⁴⁹ Grayson **a.g.e.** s. 19

¹⁵⁰ Pierre Bordreuil, Françoise Briquel Chatonnet, Cecele Michel, **Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları**, Çev. Levent Başaran, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2015, s. 483

krallarının siyasi meşruiyetine dayanak olduğu söylenebilir. Bu durumun dönemin inançlarından faydalanarak iktidarlarının sorgulanmasını engellediği düşünülebilir.

Yukarıdaki Eski Asur dönemine ait kraliyet fermanı gibi pek çok metin, Anadolu'da faaliyet gösteren Asurlu ticaret kolonilerinden günümüze kadar ulaşmış belgelerin Eski Asur dönemi hakkındaki önemini ortaya koyar. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Eski Asur dönemine dair son yıllarda yapılan çalışmalarla ilgili araştırmalar dönemle ilgili kronoloji çalışmaları hakkında önemli bilgiler sunar, kültepe tabletleri yayın komisyonu'nun çalışmaları neticesinde Eski Asur Tarihinin ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın tarihlenmesi ile ilgili önemli gelişmeler gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Belge niteliğindeki metinlerde rastlanan memur isimlerinin artışı koloni çağının başlangıcı olan M.Ö. 1970'lerde başlayıp M.Ö. 1700 yılları arasında görev yapan kralların görev süreleri tespit edilebilmesini sağlamıştır.¹⁵¹

Bu gibi gelişmeler dışında Eski Asur'un erken dönemine ait belgeler söz konusu olduğunda Asur tapınağının kurucusu olarak bilinen kral Uşpia'dan bahseden meşhur kral listesi ve birkaç erken dönem yazıtına rağmen Asur erken dönemi hakkında çok az şey bilindiği söylenebilir. Üstelik bu dönem, Asur kentinin uzun süre güçlü Eski Akad ve III. Ur devletlerinin egemenliği altında kaldığı bilinen dönemdir. Asur, yukarıda hakkında bilgiler verdiğimiz belgelerden anlaşılacağı gibi ancak yaklaşık MÖ 2000'den sonra tarihsel analiz için uygun hale gelir.¹⁵² Eski Asur kültürüne dair neredeyse tüm yazılı kanıtlar ve ayrıca Eski Asur dönemi silindiri mühürleri, Orta Anadolu bölgesinde günümüz Kayseri şehri sınırları içinde bulunan ve "Kaneş" olarak bilinen antik kentte keşfedilmiştir.¹⁵³ Dolayısıyla genellikle Eski Asur dönemi yemin uygulamalarına dair kanıtlara bölgede keşfedilmiş belgelerden ulaşmanın mümkün olduğu söylenebilir.

¹⁵¹ Hüseyin Sever, Kültepe Metinlerinde Yemin Konusu, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 2003, s. 462

¹⁵² Veenhof, Eidem, **a.g.e.**, s. 19

¹⁵³ **a.g.e.**, s. 20

2.1.1. Kültepe Tabeletlerinde Yemin

Kayseri civarında yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Anadolu’da ticari faaliyet yapmak amacıyla koloniler kurmuş Asurlu tüccarlara ait olduğu anlaşılan ve sayısı 23.500’ü bulan yazıtlar bulunmuştur.¹⁵⁴ Tarihe “*Asurlu Ticaret Kolonileri Çağı*” olarak geçen dönem hakkında bilgiler sunan çivi yazılı tabletler, mahkeme kayıtları ve listelerin yanı sıra büyük ölçüde mektuplar ve borç senetlerinden oluşmaktadır. Eski Asur ve dönemin Anadolu kültürü hakkında bilgilere ulaştığımız en eski kayıtlar olma özelliği taşıyan yazıtlar buldukları bölgeye atıfla “Kültepe Çiviyazılı Tabletleri” olarak tarihe geçmiştir.¹⁵⁵ Tabletlerin Akad dilinin eski Asur lehçesiyle kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Dönemin dini inançları, hukuk düzenleri ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgiler sunan tabletler dönem hakkında pek çok araştırmaya kaynak olmuştur.

Anadolu’da, ticaret amaçlı koloniler kurdukları bilinen Asurlu tüccarların, karşılaştıkları sorunların başında kendi aralarındaki hukuki anlaşmazlıkların geldiği, bu durumun yanı sıra yerlilerle Asurlular arasında yaşanan sorunların dönemin adli süreçlerini belirlediği söylenebilir. Söz konusu çiviyazılı tabletlerin sunduğu bilgilere göre; Asurlular kendi aralarında oluşan anlaşmazlıkları buldukları antik kentlerin yakınında kurulan ticaret merkezlerinde yer alan mahkemeler sayesinde çözdükleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Adına “*karum*” denilen bu merkezlerin ticari bir rıhtım görevi gördükleri anlaşılmaktadır. Yerlilerle Asurlu tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkların ise yerel idareciler tarafından çözüldüğü bilinmektedir. Anadolu’nun yerli halkı ile Asurlular arasındaki ticari ve hukuki faaliyetlerin yerli otoritelerce karara bağlanması alınan kararların güvencesi olarak yemin uygulamasını vazgeçilmez hale getirmiştir. Kültepe belgeleri dönemin tüm ticari ve hukuki faaliyetlerin de yemin uygulamasına sıkça başvurulduğunu göstermiştir. Söz konusu tabletler arasında yer alan sözleşme metinlerinin satış, borç ya da ticari faaliyetler sonucunda ortaya çıkan anlaşmazlıkları

¹⁵⁴ L. Gürkan Gökçek, Gülbin İnce, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da İnanç Sistemi”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 12, Sayı 1, Basım Yılı 2016, s. 43

¹⁵⁵ Sebahattin Bayram, Ömer Kahya, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’daki Hukuki Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Yıl 2013, Cilt 5, Sayı 17, Basım Yılı 2018, s. 78

¹⁵⁶ Hasan Ali Şahin, “Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 1987, Cilt 1, Sayı 21, Basım Yılı 2006, 121

düzenlendiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Dönemin hukuki prosedürü yemin uygulamaları bağlamında değerlendirildiğinde metinlerde geçen önemli mekânlardan birisi de "*bab ilim*" (tanrı kapısı) olarak adlandırılan tapınaklardır. Tapınaklar, tabletlerin yazılıp, düzenlendiği ve arşivlendiği kutsal yerlerdir. Kārūm meclisleri mahkemelere şahitlik için gelenleri "*bab llim*" yani tanrı kapısı anlamına gelen yere davet ederek onların şahitlik ifadelerini ve yeminlerini kayıt altına alıyorlardı. Metinlerde sıkça geçen bu mekânda hukuki kararların alındığı kutsal bir oda olarak kabul edilen "*hamrum*" bulunuyordu.

Ayrıca şehrin giriş ve çıkışlarında bulunan, gelen ve giden malların kontrolünün yapıldığı "*bab abullim-şehir kapısı*", bir nevi gümrük vazifesi gören mekânlardı. Anadolu'daki kārūmlarda çözülemeyen davaların Karum Kanis'e, karum Kaniste de çözülemeyen sorunların en yüksek mahkeme olarak kabul edilen Asur şehirinde çözüldüğü anlaşılmaktadır. Yemin içerikli bir karar metni aşağıdaki gibidir:

*"Waklum Kaniš kārumu'na şöyle diyor: Şehir (Asur) kutsal-hamrum'da GIG.GAG.EN.GAL'in önünde kararını verdi. Aşşur-tab tanrı Aşşur'un hançeri önünde 36 adet kumaşın kaybolduğuna dair yemin edecek. Kumaşlar için 10'ar sheqel gümüşi kumaşların herbiri için, Asurda bulunan Buzutaya'nın oğlu Aşşur-emuqi Imdilum'a tartacak ve Aşşur-emuqi de kervanını arayacak."*¹⁵⁸

Dönemin yemin uygulamalarında törensel unsurlarda ön plana çıkmaktadır. Asur ticaret kolonileri dönemiyle ilgili araştırmalar Asur ülkesine ismini vermiş tanrı Asur'un hançeri önünde ant içmenin ve şahitlik yapmanın sık başvurulan bir uygulama olduğu hakkında bilgiler sunar. Adına "*sugariaum*" denilen bu hançer Asurluların adına "*hamrum*" dedikleri tapınaklarda bulunmaktaydı. Söz konusu yemin uygulaması Asurlu tüccarlara özgüdür.¹⁵⁹ Ticaret yapmak amaçlı başka bir ülkeye göç etmiş ve orada koloniler kurmuş unsurların kutsal bir sembol niteliği taşıyan bir nesneyi yanlarında götürmeleri ile yemin uygulamaları icra etmelerinin inandıkları dine ve adına çalıştıkları tanrıya bağlılıklarını pekiştirmeyi amaçladığı

¹⁵⁷ Koray Toptaş, Ömer Kahya, "Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 23, Sayı 2, Basım Yılı 2019, s.317

¹⁵⁸ Hüseyin Sever, Kültepe Metinlerinde Yemin Konusu, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 2003, s. 458

¹⁵⁹ a.g.e., s. 318

söylenebilir. Tanrıyı temsil eden hançer önünde yemin etme uygulamasına dair çok sayıda örnek dönemin yemin teşebbüsleriyle ilgili araştırmaların konusu olmuştur. Bu örneklerden biri Asurlu bir tüccarın “*Tawiniya*” kenti için casusluk suçlamasıyla yargılandığı hakkında bilgiler sunan bir pasajdır. İlgili pasaja göre; Karum heyetinin kararı suçlunun tanrı Assur’un hançeri üzerinde yemin etmesi ve bölgenin yerlileri gibi bir nehre gitmesi telkin edilmektedir. Karum heyeti devam eden satırlarda suçlu tüccarın hiçbir alışveriş yapmadığına ve bölgeden hiçbir şey götürmediğine dair onun yerine bizzat kendilerinin tanrı Assur’un hançeri üzerine yemin etmeyi taahhüt etmektedir.¹⁶⁰ Karum heyetinin suçlunun aklanması için nehre gitmesini hukuki bir yaptırım olarak sunması hakkındaki bilgilere Kültepe tabletleri ile ulaştığımız “Nehir Ordali” olarak bilinen uygulamaya yapılmış bir atıftır. Kassit Babil’i dönemine ait kayıtlarda örneklerine rastlanılan nehir ordali uygulaması, Eski Mezopotamya’dan Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafya üzerinde uzun yıllar uygulanmış hukuki bir yaptırımdır. Hammurabi kanunların da nehir ordali’nin büyücülük yapan kişilerin büyücülük suçunu işleyip işlemediğini öğrenmek için kanıt aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı Kültepe tabletlerinde söz konusu törensel yargılamanın dini niteliği hakkında bilgiler sunan kayıtlar vardır. Bu tabletlerin sunduğu bilgilere göre; nehir kelimesinin aslında “nehir tanrısı” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Kassit Babil belgelerinde ve Orta Asur kanunlarında rastladığımız uygulamaya dair araştırmalara göre; söz konusu uygulamanın Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu’ya intikal etmiş bir gelenek olup olmadığı tartışmalıdır. Nehir ordali uygulamasının Eski Anadolu’da yerli bir gelenek olduğunu iddia eden araştırmalarda vardır.¹⁶²

Tıpkı nehir ordali gibi dönemin yemin uygulamasıyla birlikte tatbik edilen yargı prosedürü “içme ordali” olarak bilinmektedir. Bu uygulamaya dair günümüze kadar ulaşan örneklerden biri tanrı Asur’u sembolize eden hançerin bulunduğu mabet önündeki bir hesaplaşma hakkında bilgiler verir. *Aššur-rē’ī* ve *Happuala* adındaki iki kişi arasında geçtiği anlaşılan bu tartışmanın detayları bilinmemektedir. Fakat iki

¹⁶⁰ Mogens T. Larsen, **Kültepe Tabletleri VI-a: The Archive of the Šalim-Aššur Family, Volume 1: The First Two Generations**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 327

¹⁶¹ Cahit Günbattı, “Eski Anadolu’da “Su Ordali”, **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi**, Yıl 1995, Cilt 4, Sayı 1, Basım Yılı 2000, s. 85

¹⁶² Salih Çeçen, “N/K Arşivinden Su Ordali’ne Değinen Bir Ödeme Listesi”, **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi**, Yıl 1995, Cilt 16, Sayı 2, Basım Yılı 2022, s. 300

tüccarın birbirini suçlar şekilde bir anlaşmazlığın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu metnin devam eden satırlarında taraflardan *Happuala* hakkında bir hüküm söz konusudur. Metinde: “*Happuala onların tanrısının kadehini içecek ve tanrı Assur’un hançeri huzurunda yemin edecek.*”¹⁶³ İfadesine yer verilmiştir. Yukardaki satırda geçen “onların” ifadesinden Asurlu bir tüccarla Hititli bir yerli arasındaki anlaşmazlığın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki yemin örneği tanrı Asur’un hançeri önünde nasıl yemin edildiğiyle ilgili törensel nitelikte bilgiler sunmaktadır. “*Onların tanrısının kadehini içecek.*” İfadesinden anlaşıldığına göre; tanrıyı temsil eden hançerin önünde kadehle içme ritüeli ile yemin edildiği ve bu yöntemle suçlu kişinin tanrının takdirine başvurduğu anlaşılmaktadır. Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılar neticesinde çıkarılan hayvan ve insan formundaki kadehler uygulamaya dair kanıt niteliğindedir. Tanrının kadehini içmekten kastın “*tanrıyı içmek*”, “*tanrının ruhunu içmek*” ya da “*tanrının onuruna içmek*” anlamlarından hangisini ifade ettiği belli değildir ve konuyla ilgili araştırmacılar arasında tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar Zerdüştlükte içme ordali ritüeline benzer biçimde yalan söyleyen kişiler için sülfür ile karışık su içme geleneğinin var olduğuna dair bilgiler sunmaktadır.¹⁶⁴ Nehir ordali uygulamasına Eski Mezopotamya hukuk prosedürü geleneğinde zina, büyücülük ve krala sadakatsizlik gibi suçların aklanma aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. İçme ordali uygulamasına genellikle ticari anlaşmazlıklar da başvurulmuştur.¹⁶⁵

Kültepe tabletlerinden günümüze kadar ulaşmış bir başka yemin uygulaması örneği Eskiçağ hukuk kültüründe yer edinmiş kan parası yaptırımına dairdir. Söz konusu belgede yer alan bilgilere göre; ismi geçmeyen bir şehirde çıkan karışıklık neticesinde çok sayıda kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Ölenler arasında belgede ismi geçen *Buzutaya’nın* kölesi diğeri ise *Aššur-nādā* isimli kişinin oğludur. *Aššur-nādā’nın* diğeri oğlunun kan parası talebiyle Asur meclisine başvurduğu anlaşılmaktadır. Kent meclisinin Hamrum da verdiği karara göre; *Buzutaya’nın* tanrı Asur’un hançeri önünde meclise başvuran ailenin ölen oğlunun kan parası için

¹⁶³ Ömer Kahya, “Kültepe’den “Tanrının Kadehini İçme” Örneği”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi*, Yıl 1995, Cilt 11, Sayı 2, Basım Yılı 2017, s. 47

¹⁶⁴ a.g.e., s. 53

¹⁶⁵ a.g.e., s. 53

gümüş almadığına ve kan parasını elinde tutmadığına dair yemin etmesine karar verilmiştir. Söz konusu kan parası için ailenin itiraz etmeyeceği vurgulanmıştır.¹⁶⁶

Yukarıdaki Mahkeme kaydı örnekleri dışında Bu döneme ait yemin içerikli bazı belgeler Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunan Asur kolonilerin de sadakat yemini bir gelenek olduğunu ortaya koyar.¹⁶⁷ Zira Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait bir belge Asurlu tüccarların kendilerinin veya temsilcilerinin Anadolu'daki yerli krallara yönelik olarak sadakat yemini etmek zorunda olduklarını belgelemektedir. Söz konusu belge aşağıdaki gibidir:

"Sen bana yazdığın mektupta "YEMİN EDELİM" diyorsun. Önceki yemin kâfi değil mi? Senin elçin bana gelsin ve sonra benim (habercim) elçim de sana muntazam olarak gitsin. Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip buraya gönderdi (metin: bıraktı). Yapılan bu davranışlar tanrılar nazarında iyi midir?"¹⁶⁸

2.2. Eski Babil Dönemi ve Yazılı Belgeleri

M.Ö. 2000 civarında başlayan ikinci Sami göçü bölgenin kültürel değişimini etkilemiştir. Bu dönemde bölgeye yerleşen Ammurrular III. Ur hanedanlığının son döneminde etkili olmuşlardır.¹⁶⁹ Haklarında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz bu unsurlar, bölge kültüründe güçlü etkileri olduğu bilinen Babillerin öncülü olarak kabul edilmişlerdir. Babil imparatorluğunu kuran topluluklar bir yüzyıl boyunca yeni Sümer egemenliğinde yaşadıkdan sonra Babil kentini kurdular. (M.Ö. 1900 civarı)¹⁷⁰ Ammuruların Babil kentinde inşa ettikleri kültür onların Ammurular ya da Amoritler olarak değil Babiller adıyla bilinmelerine neden olmuştur.¹⁷¹ Zira öyle ki Yunanlılar onların nezdinde Güney Mezopotamya'yı "Babilonia" olarak anmışlardır.¹⁷² M.Ö. 1800'de krallık haline gelen Babil şehir devleti, M.Ö. 1700'ün ortalarında bütün

¹⁶⁶ Faruk Akyüz, Asur Belgelerinde Kan Parası, **Bulleten Dergisi**, Yıl 1937, Cilt 84, Sayı 301, Basım Yılı 2020, s. 892

¹⁶⁷ Hüseyin Sever, "Kültepe Metinlerinde Yemin Konusu", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 2003, s. 461

¹⁶⁸ **a.g.e.**, s. 461

¹⁶⁹ Şemsettin Günaltay, **Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987, ss. 287-288

¹⁷⁰ Füzûzan Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1983, s. 18

¹⁷¹ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 444

¹⁷² Georges Roux, **Ancient Iraq**, United Kingdom, 1992, s. 266

Mezopotamya coğrafyasına hâkim bir imparatorluk haline gelmiştir.¹⁷³ Babillerin Mezopotamya coğrafyasındaki hâkimiyeti ve kültürel etkileri o kadar güçlüdür ki konuyla ilgili bazı araştırmalar Babil ve Mezopotamya kültürünü özde aynıymış gibi değerlendirme eğilimindedir. Hatta öyle ki arkeolog Jacques Morgan'a göre; Asur kültürü Babil'in barbar bir unsurundan ibarettir.¹⁷⁴ Kral Hammurabi döneminde Sümer ve Akad şehirleri Babil egemenliğine girmiştir. Mezopotamya coğrafyasını tamamen Samileştiren Babillerin altıncı kralı Hammurabi, devlet gücünü pekiştiren kanunlarıyla ünlü olmuştur.¹⁷⁵

Döneme dair araştırmalar Babil imparatorluğunun birinci hanedanlığı ya da diğer adıyla Hammurabi hanedanlığı dönemine ait yazıtları üç sınıfa ayırır. Bu metin grupları: şiirsel, hukuki ve ticari. Adı geçen son sınıftan "sözleşme" türü belgeler olarak bahsedilebilir. Babil'in ünlü kralı Hammurabi'nin adıyla anılan kanunlar sözleşmeler sınıfına dâhil edilebilir. Dönemin Eski şiirsel yazıtlarının tarihini belirlemek zordur. Böyle bir edebiyatta bir yemine atıfta bulunulursa, tarihlemedeki zorluk ve şiirsel metinlere özgü belirsizlikler nedeniyle Eski Babil edebiyatı, yemin konusunda kısıtlı bilgiler sunar.¹⁷⁶ Hammurabi dönemindeki sözleşmelerde bulunan yemin sınıfları hakkında şunlar söylenebilir: bu dönemin yemin uygulamalarının çoğu taahhüt niteliğindedir ve çok azı iddia niteliği taşır. Taahhüt yeminleri, bu döneme ait yasal ve ticari nitelikteki sözleşmelerde çok sayıda yer almaktadır.¹⁷⁷ Bu dönemle ilgili vurgulamak gerekir ki Eski Babil'in çağdaşı Larsa, Mari ve Kassit krallıklarına ait belgelere dair araştırmalar bu kültürlerde yemine dair bilgiler sunuyor olsa da (Larsa kralı Rim-Sin'e ait bir evlat edinme belgesi hariç) bir yemin uygulaması örneğine rastlamamız mümkün olmamıştır.

¹⁷³ Jack M. Sasson, John Baines, "King Hammurabi of Babylon", **Civilizations of the ancient Near East**; 2, U.S.A, 1995, ss. 901-902

¹⁷⁴ Peter Machinist, "The Assyrians and their Babylonian problem: Some reflections.", **Wissenschaftskolleg zu**, Berlin, 1984, s. 353

¹⁷⁵ Sasson, **a.g.e.**, 905-907

¹⁷⁶ Samuel A. B. Mercer, "The Oath In Babylonian Inscriptions Of The Time Of The Hammurabi Dynasty", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 29, No. 2, 1913, s. 65-66

¹⁷⁷ Samuel A. B. Mercer, **The Oath In Babylonian And Assyrian Literature**, Toronto, 1912, s. 11

2.2.1. Eski Babil Mahkemelerinde Yemin

Eski Babil dönemine ait mahkeme kayıtlarının genel olarak Sümerlerin erken hanedan ve yeni Sümer dönemlerinde rastladığımız örneklerden farklı olmadığı söylenebilir. Makeme belgelerinin edebi biçimi satış sözleşmelerinden biraz farklıdır. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; önce davanın nedeni ve tarafları belirtilir. Ardından kalıplaşmış ifadeler içeren teknik ve hukuki kısım gelir. Bu kayıt süreci genellikle dini niteliği dışında mahkeme binası olarak hizmet verdiği bilinen tapınaklarda gerçekleşirdi.¹⁷⁸ Eski Babil döneminin mahkeme kayıtları dönemin yasal sözleşme türü belgelerine göre adli süreçler, hukuk prosedürü ve yemine ilişkin zengin bilgiler sunar. Bu tür belgelerin dışında yeminin Hammurabi Kanunları için önemli bir konu olduğu söylenebilir. Zira Kanunların kayda geçtiği ve uygulandığı döneme dair araştırmaların sunduğu bilgilere göre; yalan yere yemin edenlerin ağır bir şekilde cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Eski Babil dönemi yargıçlarının yemin ile ilgili uyguladığı prosedürün, Sümer dönemine ait mahkeme kayıtlarında rastlanan üsülden farklı olmadığı söylenebilir. Hem davacıya hem de davalıya ve tüm tanıklara yemin ettirildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Tüm Eski Mezopotamya kültürlerinde olduğu gibi çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan Eski Babil dönemi için yemin şekli muhtemelen çok çeşitliydi. Yargıcın tanığa yalnızca doğruluk üzerine yemin ettirdiği düşünüldüğünde konuyla ilgili bazı araştırmaların vurguladığı gibi; Eski Babil baş tanrısı Marduk'un yanı sıra kimi yemin uygulamalarında kişinin kendi özel tanrısına çağrı yaparak yemin ettiği varsayımı mantıksız değildir.¹⁸⁰ Döneme ait belgelerde adı sıkça geçen Babil tanrı panteonunun önde gelen tanrıları için kullanılan ifadeler, bu durum hakkında bilgilendirici niteliktedir. Nippur'da bulunmuş olan bir belgenin 3 ve 4. Satırlarında iki kez Sippar'ın tanrısı Şamaş için "tanrımız Şamaş adına" şeklinde ifade bulan bir yemin vardır. Belgeden anlaşıldığına göre; "*Şehrin tanrısı, İştâr ve Marduk seni iyi tutsun*" denmektedir. Ancak bunun hangi şehre atıfta bulunduğu açık değildir.¹⁸¹ Söz konusu belgeyi inceleyen araştırmaların iyelik zamiri olarak tespit ettiği "*nûm*" ifadesi konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre "*şehrimizin*"

¹⁷⁸ Mercer, **a.g.e.**, 74

¹⁷⁹ Thomas V. Happer, *Babylonian Procedure*, **Notre Dame Law Review**, Vol. 3, No 5, 1928, s. 260

¹⁸⁰ **a.g.e.**, 260

¹⁸¹ Klaas R. Veenhof, *The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources*, **Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale**, Vol. 112, No. 1, 2018, s. 56

anlamına gelebileceği gibi, daha kişisel bir ilişkiyi vurgulayan "ailemizin" anlamına da gelebilir. Zira "*ilum nûm*" ifadesiyle "Şehrimin tanrısı Marduk" ile "bizim tanrımız Samaş" arasında ayırım yaptığı anlaşılan bir başka belgedeki durum muhtemelen budur. Söz konusu bu belge de bir davada yargıçlar İsinli bir mülteciyi, iddiasını kanıtlayamadığı halde, "tanrıları Şamaş ve Gula'ya yemin ettiği için serbest bırakmışlardır. Bir İsin tanrıçası olan Gula doğal olarak "kendi tanrısı" olarak nitelendirilirken, Babil tanrısı Şamaş'ın bu başlık altında yer alması dikkat çekicidir.

Konuyla ilgili araştırmaların Babil mahkemeleri hakkında sunduğu bilgilere göre; mahkeme sonuca bağlanıp, karar tamamlandığında, kâtip tarafından hazırlanan bir belgede kayıt altına alınır ve genellikle yargıçlar tarafından düzenli olarak şahitlik edilir ve mühürlenirdi. Bu işlemle birlikte söz konusu kararlar geri alınmaz ve pratik olarak da bozulamaz bir nitelik kazanırdı.¹⁸² Konuyla ilgili bazı araştırmalar daha sonraki dönemlerde yeminin öneminin azaldığı iddiasındadır.¹⁸³

Bir iddianın doğruluğu, yanlışlığı ya da bir anlaşmanın şartları üzerine yemin etme töreni dönemin adli süreçlerinde büyük öneme sahipti. Kanun'da yemin, işlendiği iddia edilen suçtan arınmak için bir araç niteliğine sahip olduğu gibi, kayıp, emanet ve yaralanmanın kanıtı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Anlaşma belgelerinde ise sürekli olarak yemine atıfta bulunmaktadır.¹⁸⁴ Dönemin mahkeme kayıtlarında yemin: "*onları Şamaş ve Adad'ın önünde yemin ettirdiler*" ya da daha kısa bir ifadeyle "*ona tanrının huzurunda yemin ettirdiler.*" şeklinde yer bulur. Bu dönemde insanların yemin ettiği tanrının adı genellikle verilir. Tahmin edilebileceği gibi, Kanun'da en belirgin şekilde yer alan tanrı, Sippara'nın baş tanrısı Şamaş'tır ve genellikle eşi Aia ya da Malkatu ile birlikte anılır. Söz konusu mahkeme kayıtlarının bazılarında ise yemin "*kral adına*" ifadesiyle karşımıza çıkar. Dönemin mahkeme kayıtlarında genellikle bir ya da daha fazla tanrı ve kralın adının birlikte anıldığı anlaşılmaktadır. Babil imparatorluğu zamanında milli bir tanrı olarak kabul gören Marduk ve yerel tanrıların adına da yemin edildiği bilinmektedir. Bu yeminlerin dönemin tarihsel amaçları için önemli olduğu söylenebilir. Zira bu yeminler siyasi

¹⁸² C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 99

¹⁸³ Thomas V. Happer, **Babylonian Procedure**, **Notre Dame Law Review**, Vol. 3, No 5, 1928, s. 260

¹⁸⁴ Johns, **a.g.e.**, 99

ilişkileri gösterir ve çoğu zaman kralın adının anılmasıyla belgenin tarihine dair tek ipucunu verir.¹⁸⁵ Babil kraliyet yazıtlarından yemin içerikli bir metin dönemin yemin uygulamaların da tanrı panteonlarının önemi ortaya koyar niteliktedir. Babil tanrı panteonunun başında yer alan ve Babil ülkesinin koruyucuyu olarak kabul edilen tanrı Marduk ve Sümer tanrı panteonundan tanrı Utu'nun karşılığı olan Babil güneş tanrısı Şamaş'ın huzurunda kralın hayatı üzerine yemin ettiği bilgisi yer alır. Bu yemin uygulamasının amacı kral yıllık yazıtında yer alan bilgilerin doğruluğunu kanıtlamaktır. Yemin metni aşağıdaki gibidir:

*“Efendim Marduk ve Tanrım Şamaş huzurunda hayatım üzerine yemin ettim. ‘Sözlerim yalan değildir, sadece güvenilir ifadelerdir!’ (nīš dAMAR.UTU be-li-ia ù dUTU DINGIR-ia az-kur šum-ma i-nim-ma-a-a sur-ra-tu-ma la ka-a-a-an-tu-um-ma)”*¹⁸⁶

Yukardaki yemin pasajında kralın Marduk ve Şamaş gibi Babil panteonunun iki önemli tanrısının ismini anarak yemin etmeyi tercih etmesi bu dönemde yeminin en sık kullanımıyla sözlerinin doğruluğunu vurgulamak amaçlı olduğu söylenebilir. Zira eski Mezopotamya yazılı kültüründe önemli bir yere sahip olan kral yıllıkları, kralların kendi dönemleri hakkında bilgiler sundukları tarih metinleridir. Söz konusu yazıtlar dönemin siyasi otoritesinin subjektif bir anlayışla olayları kayıt altına alınmaktadır. Zira bu kayıtlar dönemin siyasi propagandasını içermekte olup tartışmaya açıktır. Bu durumun metinlerde kayda geçen bilgilerin doğruluğunu kanıtlayacak kutsal bir dayanağa ihtiyaç duyduğu söylenebilir.¹⁸⁷

Eski Babil'in adli nitelikteki belgeleri söz konusu olduğunda yeminin amacı, yanlış kanıt sunmamak ya da sözleşmelerde, öngörülen anlaşmaları değiştirmemektir. Bu yeminin ardından sık sık "her kim bu tabletin sözlerini değiştirir ya da tartışır" sözleri gelir.¹⁸⁸ Aşağıdaki yemin içerikli iki mahkeme konuya örnek niteliğindedir:

¹⁸⁵ Johns, a.g.e., s. 99

¹⁸⁶ Rocio Da Riva, The Inscriptions of Nabopolassar, Amel-Marduk and Neriglissar, **Studies in Ancient Near Eastern Records** 3, Berlin 2013, ss. 14-15

¹⁸⁷ Koray Toptaş, Ömer Kahya, “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 23, Sayı 2, Basım Yılı 2019, s. 326

¹⁸⁸ C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 100

“Namijatun'un çocukları Belānum, Muhaddüm ve Birurütum, babalarının evinin tüm mülkiyeti için anneleri Jasuhatum'a meydan okudular; Babil yargıçlarına gittiler; Yargıçlar onları yargıladılar ve babalarının evinin mülkiyeti için anneleri Yaşuhatum'u yemin etmesi için Marduk'un tapınağına teslim ettiler; bunun üzerine Yaşuhatum'a gümüş, altın, hizmetkârlar, mallar ve babalarının evinin bütün mülkiyeti için Marduk'un evinde yemin ettirdiler.”¹⁸⁹

“Bu nedenle babalarının evinin herhangi bir malı mevcut değildir. Namijatun'un çocukları Belānum, Muhaddüm ve Birurütum, babalarının evinin mülkiyeti için İdin-Rammän, Jasuhatum ve onların çocuklarına karşı dava açmayacaklar. Marduk ve Kral Samsuiluna adına yemin ettiler. Marduk tapınağı görevlileri ve diğer yedi tanık.”¹⁹⁰

2.2.2. Eski Babil Ticari Sözleşmeleri ve Yemin

Eski Babil imparatorluğu dönemine tarihlenen belgeler arasında en yaygın olarak karşımıza çıkan tür satış sözleşmeleridir.¹⁹¹ Hammurabi hanedanlığı zamanına tarihlenen yeminli sözleşmeler hakkında yapılan araştırmalar yemin içermeyen ve yeminin amaçlandığına dair hiçbir belirti olmayan çok sayıda sözleşme ile ilgili bilgiler sunar. Ancak bu gibi sözleşmeler azınlıktadır. Bazılarında yemin yoktur ama şahitler huzurunda düzenlenmiştir. Bazılarının içeriğinde ise yemin yerine teminat vardır ve bazılarında da pek çoğunda bulunan mühür yerine başparmak tırnağı işareti vardır.¹⁹² Yine bazı sözleşmelerde doğrudan yemin yoktur ama tanrıların huzurunda düzenlenmiştir. Örneğin Şamaş, Aia, Ea, Mamu isimli tanrılar şahit olarak kabul edilirler. Bazen bir tanrının adı diğer tanıklarla birlikte tanık olarak verilir.¹⁹³ Birkaç durumda sözleşmede yemin yoktur, ancak genellikle Şamaş ya da Marduk gibi bir tanrının evinde, tapınakta anlaşmaya varılır. Bu gibi belgelerde genellikle bir beddua (limun) yemin yerine geçer.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Kolektif, **Hammurabi's Gesetz**, Vol. 3, Toronto, 1904, s. 194

¹⁹⁰ **a.g.e.**, 194

¹⁹¹ Samuel A. B. Mercer, **The Oath In Babylonian And Assyrian Literature**, Toronto, 1912, s. 13

¹⁹² **a.g.e.**, s. 13

¹⁹³ **a.g.e.**, s. 14

¹⁹⁴ **a.g.e.**, s. 14

Bu sözleşmelerin yapısı çok tekdüzedir. Satış konusu ve ilgili tarafların isimleri verildikten sonra, söz konusu satış belgelerinin hepsinde bir dizi kalıplaşmış ifade yer alır: “*a-na 'i-mi-su ga-am-ri-im kaspam ıskul*” "tam fiyatı için parayı tarttı" Bazen bu ifade para miktarını belirterek değişir. Bu sözleşmelerde çok sık rastlanan bir başka cümle: “*a-na Am arkuti amelu a-na ameli la itur*”, "bundan sonra sonsuza kadar, insan insana karşı hak iddia edemez."¹⁹⁵ Bu tür belgelerin yapısı özetlenecek olursa önce satış konusu ve ilgili tarafların isimleri verilmekte, ardından kalıplaşmış ifadeler dizisi, yemin uygulaması ve son olarak da tanıklar ve kâtip yer almaktadır. Tüm bunların dışında bazı örneklerde sözleşmenin şahitlerin mührü ile mühürlendiği belirtilmektedir.¹⁹⁶ Hammurabi dönemine ait genç bir köle satışı sözleşmesi satış sözleşmelerinin ayrıntıları bilgilendirici niteliktedir. Söz konusu satış sözleşmesinde fiyat bilgisi belirtilmektedir, şartlar sıralanır ve ardından yemin formülü gelir. Kralın yanı sıra adı anılan tanrılar En-lil, Ninib ve Nusku'dur. Yedi şahit vardır ve üç kişinin mührü yapıştırılmıştır.¹⁹⁷

Yukarıdaki bilgi ve örneklerin dışında bazı belgelerde III. Ur hanedanlığı döneminde de örneklerine rastladığımız tapınak kapıları önünde yemin uygulamasına bu döneme tarihlenen ticari sözleşme belgelerinde de rastlamak mümkündür.¹⁹⁸ Konuyla ilgili günümüze ulaşmış bir örnek bahçe mülkiyeti üzerine anlaşmazlıkla alakalıdır ve bu anlaşmazlık tanrıça *Nin-mar-ki*'nin kapısındaki yargıçların huzuruna götürülmüştür. Aynı bahçe hakkında ikinci bir anlaşmazlık daha çıkması üzerine belge şu ifadelerle son bulur: "bunun üzerine yargıçlara gittiler; bunun üzerine yargıçlar onları kentin tanrısının (?) ve tanıkların önüne götürdüler. Marduk'un kapısına gittiler"¹⁹⁹

Tüm bu bilgilerin yanı sıra eski Babil dönemine ait belgelerle ilgili araştırmalar, özellikle Nippur'da ki satış belgelerinin gramer özelliklerinin diğer

¹⁹⁵ Samuel A. B. Mercer, “The Oath In Babylonian Inscriptions Of The Time Of The Hammurabi Dynasty”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 29, No. 2, 1913, ss. 66-67

¹⁹⁶ *a.g.e.*, s. 67

¹⁹⁷ Samuel A. B. Mercer, “The Oath in Cuneiform Inscriptions III. The Oath in Inscriptions since the Time of the Hammurabi Dynasty”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 30, No. 3, 1914, s.197

¹⁹⁸ Samuel A. B. Mercer, *The Oath İn Babylonian And Assyrian Literature*, Toronto, 1912, s. 11

¹⁹⁹ *a.g.e.*, s. 11

şehirlerdeki örneklerden farklı olduğu bilgisini sunar. Nippur'da sadece satıcı yemin eder. Bu nedenle sadece satıcı sözleşmeyi geri alma hakkına sahip gibi görünürken, Sippar ve Babil'de her iki tarafın da yemin etmesinden (lu-lu-ra gu-nu-um-mà-mà-a), satıcının yanı sıra alıcının da bu ayrıcalığı kullanabileceği sonucu çıkar. Shag-ga-ni al-dug, i-bi al-til ve gish-kan- na ib-ta-bal (Sippar ve bazı kuzey şehirleri?) ifadeleri Nippur belgelerinde bulunmaz ve muhtemelen son ifadenin tanımladığı gelenek Nippur'da mevcut değildi ya da kullanılmıyordu.²⁰⁰ Nippur bölgesine ait belgelerle ilgili bir başka önemli bilgi tanrıları temsil ettiğine inanılan sembollerin üzerine yemin etme ritüeline dair bilgilerdir. Konuyla ilgili örneklerden birinde sadece yaygın Nippur formülü olarak bilinen "kral adına birlikte yemin ettiler" ifadesiyle birlikte yeminin Nippur'da tanrı Ninib'in şahitliğinde ve silaha benzeyen amblemin huzurunda yemin edildiği anlaşılmaktadır.²⁰¹

Bu döneme ait ticari belgeler arasında ortaklığın feshi üzerine anlaşmaları somutlaştırmak için önemli sayıda tablet hazırlanmıştır. Bu gibi belgelerin bazıları hakem olarak bir hukuk memuruna atıfta bulunmaz; ancak hepsi her ortağın payının dikkatli bir şekilde belirlenmesini ve başka bir talepte bulunmayacağına dair bir yemin içerir. Söz konusu belgelerin yerel hukuk mahkemesinin bilgisi dâhilinde hazırlandığı söylenebilir.²⁰² Ortaklık belgelerine iyi bir örnek aşağıdaki gibidir:

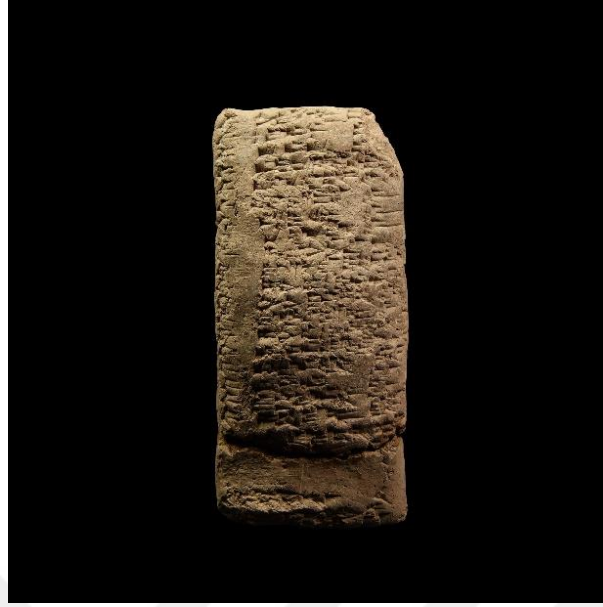
Erib-Sin ve Nûr-Şemaş ortaklığa girdiler ve Şemaş'ın tapınağına gelip planlarını yaptılar. Gümüş, mal, erkek hizmetçi ve hizmetçi, yurt dışında veya yurt içinde, hep birlikte paylaştılar. Amaçlarını gerçekleştirdiler. Paraya para, hizmetkâra hizmetkâr, mala mal, yurt dışında ya da yurt içinde, ağızdan ağıza, kardeş kardeşle anlaşmazlığa düşmeyecek. Şemaş ve Malkat adına, Marduk ve Hammurabi adına yemin ettiler. Ardından on yedi tanık gelir. Belge tarihsizdir.²⁰³

²⁰⁰ Arno Poebel, **Babylonian Legal And Business Documents From The Time Of The First Dynasty Of Babylon Chiefly From Nippur**, Philadelphia, 1909, s. 11

²⁰¹ Samuel A. B. Mercer, **The Oath In Babylonian And Assyrian Literature**, Toronto, 1912, s. 12

²⁰² C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 255

²⁰³ a.g.e., s. 255

Şekil 8: Tanrılar Adad ve Marduk'a adanan ve kral Samsu-iluna tarafından yapılan Yeminli Eski Babil Özel Yasal Sözleşmesi (1750 civarı), <https://www.invaluable.com/auction-lot/old-babylonian-private-legal-contract-with-oath-b-167-c-9814743970>, (29.07.2023)

2.2.3. Eski Babil Kültüründe Evlilik, İffetsizlik ve Yemin

Eski Babil yasaları hakkındaki araştırmalar, bu dönemde herhangi bir evliliğin tek bir eylemle oluşturulmadığını, bunun yerine genellikle belirli bir süre boyunca bir dizi eylemle evlilik bağının tamamlandığını ortaya koymaktadır.²⁰⁴ Konuyla ilgili araştırmalar, Babil kültüründe evliliği birbirini izleyen şu beş aşamada tanımlar: müzakere, nikâh öncesi, nikâh, ve aile". Bu döneme tarihlenen Çivi yazılı kaynaklara dair araştırmaların, başlık parası hediyeleri ve müstakbel eşi etkileyen cinsel tabular nedeniyle dikkatlerini evlilik öncesi olarak bilinen aşamaya yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu araştırmaların evlilik öncesi' ve 'aile' aşamalarının belirsizliği büyük ölçüde göz ardı ettiği söylenebilir.²⁰⁵ Bununla birlikte pek çok araştırmancının Babil evlilik kültürünün törensel niteliğini sadece sembolik bir önem atfettiği anlaşılmaktadır.²⁰⁶ Konuyla ilgili araştırmaların yüzeysel yaklaşımına rağmen genel olarak eski Mezopotamya evlilik kültüründe törenlerin

²⁰⁴ Samuel Greengus, Redefining "Inchoate Marriage" in Old Babylonian Contexts, **Riches Hidden in Secret Places**, 2002, s. 1

²⁰⁵ C. Wilcke, Familiengründung im alten Mesopotamien, **Geschlechtsreife und Legitimation zur Zeugung, Veröffentlichungen der Instituts für historische Anthropologie**, Ed. E. W. Müller, Freiburg, 1985, s. 244

²⁰⁶ Samuel Greengus, Redefining "Inchoate Marriage" in Old Babylonian Contexts, **Riches Hidden in Secret Places**, 2002, s. 3

sembolik eylemlerden çok daha fazlasını ifade ettiği söylenebilir. Özellikle Babil kültürü için evlilik törenlerinin genellikle temel ve kurucu eylemler. Yasal değişimi ifade eden uygulamalar olarak kabul gördüğü söylenebilir. Mari bölgesinde ortaya çıkan bir belge konuyla ilgili örnek niteliğindedir. Söz konusu belgede antlaşma ortaklarının 'baba' veya 'kardeş' terimleriyle tanımlanabildiği ve taraflar arasındaki dayanışma ve dostluk amaçlandığı anlaşılmaktadır. Çeşitli yöntemlerle gerçekleşen antlaşmayı tanımlamak için kullanıldığı ve 'antlaşma yap' anlamına geldiği anlaşılan "riksātam šakanum" sözünün ifade ettiği faaliyetler şunları içerir: isimlerin listelendiği belgelerin hazırlanması Tarafların üzerine yemin ettiği tanrılar ve varılan anlaşmaların metinleri; sembolik 'boğaza dokunmak', 'el kaldırmak', eşek kurban etmek, içki içmek gibi eylemler.²⁰⁷ Tüm bu eylemleri kapsayan riksātam šakanum ifadesi ile evlilik arasında benzerlikler kurulabilir aynı şekilde, söz konusu ifadenin Babil evlilik kültüründe de karşımıza çıkan antlaşmayla birlikte yeni statüyü ortaya koyan bir faaliyetler bütünü tanımladığı söylenebilir.²⁰⁸

Söz konusu faaliyetler arasında yemin uygulamasının tüm Babil antlaşma ve evlilik kültüründe önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Babil evlilik kültüründe yeminler damat tarafından kral adına, görünüşe göre nikâh sırasında, iki veya üç belgede edilirdi. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; bu tür yeminlerin hepsinin nikahla ilişkili olduğu söylenemez. Zira yeminlerin bulunduğu yazılı evlilik belgelerinde kaydedilen sözleşme hükümlerinin bir kısmının veya tamamının yerine getirilmesini sağlamak için eklenmişlerdir.²⁰⁹ Larsa'dan gelen bir belge hakkında çok sayıda tartışma söz konusu olmakla birlikte bazı araştırmalarda evlilik antlaşması ile yemin kullanımına dair örnek olarak kullanılmıştır.²¹⁰ Söz konusu metin aşağıdaki gibidir:

"Šat-Marduk, kral Samsu-iluna'nın hayatı üzerine Ilšu- ibbi'nin oğlu Akuni için aşağıdaki şekilde yemin etti:

²⁰⁷ D. Charpin, Une alliance contre l'Elam et le rituel du lipit napiātım, **Mélanges Jean Perrot**, Paris, 1990, s. 110

²⁰⁸ Samuel Greengus, Redefining "Inchoate Marriage" in Old Babylonian Contexts, **Riches Hidden in Secret Places**, 2002, s. 17

²⁰⁹ a.g.e., s. 12

²¹⁰ a.g.e., 13

İlâu-ibbi'nin oğlu Ahuni'ye gelince: (Yemin ederim ki) ben onu alıkoymuyorum. (Yemin ederim ki) ona yeminle bağlı değilim, (Bana) geri dönmesin ve benimle bir erkek-kadın (ilişkisi) hakkında konuşmasın; dudaklarımı öpmesin ve hiçbir erkek-kadın (ilişkisini) kabul etmeyeceğim; dahası, eğer beni cinsel yakınlaşmaya davet ederse, şehrin ileri gelenlerine ve (meclisin) başkanına haber vereceğim. Eğer beni (onunla) gizlice görürlerse, krala verdiğim yemini bozduğum için benimle uğraşsınlar. Ve Ahuni 'Şat-Marduk'a yaklaşmayacağım ve onunla kötü bir kadın hakkında konuşmayacağım."²¹¹

Yukarıdaki belge ilk kez 1975 yılında Moshe Anbar tarafından çevirilmiş ve notlandırılmıştır.²¹² Aynı belge R. Westbrook'un 1984 yılında yayınlanan "*The Enforcement of Morals in Mesopotamia*" isimli makalesinde yeni bir çeviriyle yer almıştır. Westbrook, Anbar'ın belgeyi okumasını hatalı bulmuş ve gözden geçirilmiş bir çevirisini sunmuştur.²¹³ Belgenin dönemin evlilik hukuku bağlamında çok sayıda tartışmaya neden olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin modern dile ilk kez çevirisini yapan Moshe Anbar ve bu belge hakkındaki değerlendirmelerine "*Redefining 'Inchoate Marriage' in Old Babylonian Contexts*" isimli çalışmasında yer veren Samuel Greengus, belgenin ayrılmak isteyen evli bir çiftin kamuya açık bir beyanını kaydettiği görüşündedir. Greengus'a göre; belgede mehirden ya da çeyizden de söz edilmediği için zifaf gerçekleşmeden önce, nikâh sırasında ya da hemen sonrasında kesilmiş bir ilşkiden bahsedilmektedir. Zira belgede adı geçen Sat-Marduk tarafından belge içeriğinde yer alan açıklama, evlenmek üzere olan gelin ve damadın talihsiz nikâhları sırasında evlilik anlaşmasıyla bağlantılı olarak yapılan önceki bir yemine atıfta bulunmaktadır ve o yemini iptal etmektedir.²¹⁴ Greengus, iddiasını Babil evlilik hukukuna dair araştırmalara dayandırır. Zira bu araştırmaların sunduğu bilgilere göre; Babil yasaların da evlilik anlaşması yapmanın sorumluluğu yasal

²¹¹ R. Westbrook, *The Enforcement of Morals in Mesopotamia*, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 56, No. 104, 1984, s. 753

²¹² Ayrıca bkz: Moshe Anbar, *Textes de l'époque babylonienne ancienne*, **Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale**, Vol. 69, 1975, s. 121

²¹³ Westbrook, **a.g.e.**, 753

²¹⁴ Samuel Greengus, *Redefining "Inchoate Marriage" in Old Babylonian Contexts*, **Riches Hidden in Secret Places**, 2002, s. 13

olarak damada aittir.²¹⁵ Bu bilgi doğrultusunda Greengus'a göre; bu belge de gelinin rolü daha pasifti ve konuşmayabilirdi. Fakat evlilik anlaşması ayinlerine ve yapılan törenlere katılarak evliliğin yükümlülüklerini kabul ettiğini göstermişti.²¹⁶ R. Westbrook ise belgeyle ilgili bu iddialara karşı çıkmıştır. Ona göre; belge, evlilik durumu hakkında hiçbir şey söylememektedir ve söz konusu belge, aslında evlilik mülkiyeti ile ilgili konular yerine sadece cinsel konulara odaklanmaktadır.²¹⁷ Bunun yanı sıra Westbrook göre; tam bir boşanmadan ziyade adli olarak onaylanmış bir ayrılık Mezopotamya hukukuna yabancı bir kavramdır.²¹⁸ Söz konusu belgeyle ilgili bir başka araştırma M. Roth'a aittir. O da Westbrook ile bu belgenin zorunlu bir ayrılığı ifade etmediğine dair hemfikirdir.²¹⁹ Öte yandan Westbrook, metinle ilgili değerlendirmelerini dönemin bazı hukuk düzenlenmelerine dayandırmaktadır. Ona göre; metin, İsin kralı Lipit-İştar'a ait hukuk derlemesinin 30. paragrafında yer alan bir yasağı göstermektedir. Söz konusu yasağın maddesi aşağıdaki gibidir:

“Eğer sokaktan bir fahişe genç ve evli bir erkeği kandırırsa ve eğer bundan sonra karısını boşarsa, (boşanma parası ödemiş olsa bile) yargıçlar o fahişeye gitmesini yasaklarsa, o fahişeye evlenemez.”²²⁰

Jack M. Sasson, belgeyle ilgili tartışmalara yer verdiği çalışmasında belge içeriğini yukarıdaki yasa maddesi üzerinden değerlendirir ve mahkemeye tanıklık ettiği anlaşılan kasabanın ileri gelenlerinin ilk bakışta iradelerinin belge de adı geçen kadın Sat-Marduk üzerinde odaklandığına dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu belge de, aslında Sat-Marduk'un bir fahişe olduğunun hiçbir yerde belirtilmediğini görebiliriz.²²¹ Zira Sat-Marduk'un Ahuni'nin yanında görülmemesi emredilirken, ettikleri yeminler Ahuni'nin zina suçunu başlatacak muhtemel kişi olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Lipit-İştar kanununun ilgili maddesinde örneklendirilen

²¹⁵ J. Landsberger, J. Finkelstein, Recent Studies in Cuneiform Law, **Journal of the American Oriental Society**, 1970, s. 245

²¹⁶ a.g.e., 13

²¹⁷ R. Westbrook, The Enforcement of Morals in Mesopotamia, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 56, No. 104, 1984, s. 753

²¹⁸ a.g.e., 753

²¹⁹ M. Roth, She Will Die by the Iron Dagger. Adultery and Neo-Babylonian Marriage, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 31, No. 14, 1988, s. 193

²²⁰ Westbrook, a.g.e., 753

²²¹ Jack M. Sasson, Forcing Morals on Mesopotamian Society?, **Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity**, ed. Sarah B. Pomeroy, New York, 1995, s. 335

fahişenin aksine, Sat-Marduk yeminli bir ifadeyle Ahuni'yi alıkoymadığını iddia etmektedir. Söz konusu belge aynı zamanda Ahuni'nin medeni durumu hakkında hiçbir bilgi sunmaz. Bu durum Ahuni'nin zina suçuyla ihanet edecek ya da koruyacak bir eşi olmayabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Söz konusu belge hakkındaki tüm çeviriler ve tartışmalardan anlaşılabilceği gibi bu belge, içerdığı yemin uygulaması üzerinden değerlendirildiğinde yeminlerin muhtemel bir zina suçunu ortaya koyduğu söylenebilir. Zira çok sayıda araştırmaya konu bu belgenin adı geçen Ahuni'nin Sat-Marduk'u taciz etmesini engelleyen ve bir tedbir kararıyla sonuçlandığı anlaşılan bir dava belgesi olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki evlilik, iffetsizlik ve yemine dair bilgiler sunan örneğin dışında Sami topluluklarda zina suçunu inceleyen ansiklopedik kaynaklar, Babil hukukunda iffetsizliğin nasıl yargılandığı ve cezalandırıldığıyla ilgili yemin uygulamasını içeren zengin bilgiler sunar. Söz konusu modern kaynaklardan anlaşıldığına göre; kadının ve erkeğin sadakatsizliği Babil hukukun da kınanmaya değer bulunmuştur. Bu suçun kimi belgelerde belirli bir evlilik türüne karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Zira Babil kültürüne özgü biçimde kadının seçme özgürlüğüne sahip olduğu, akrabalarını terk etmediği ve taliplerini istediği zaman ya da istediği kadar kabul edebildiği durumda zina suçunun olmadığı söylenebilir.²²² Böyle bir birliktelik kişisel nitelik taşımakta olup, erkeğe meşru bir çocuk vermez. Ancak Sami kültüründe geçerli kabul edilen bu tip birliktelik kadının, akrabalarına başlık parası olarak bilinen ödemeyi kabul ettiği dolayısıyla kocanın kadının hizmetlerinin kaybını telafi ettiği ve kendi kabilesine ait olacak oğullara sahip olma hakkını elde ettiği bir durumdur. Bu eylemle erkek pratikte münhasır mülkiyet haklarını elde etmiş ve kadını kendi kişiliği üzerinde tasarrufta bulunma hakkından mahrum bırakmıştır. Ayrıca, bunun babalığın her zaman bizim için ifade ettiği anlamı taşımadığı da kabul edilmelidir.²²³ Konuyla ilgili araştırmalar, böyle bir durumda erkeğin aldığı kadının çocuklarının babası olduğunu ve kadını geçici olarak iffet fikrine oldukça aykırı bir şekilde devredebileceğini veya elden çıkarabileceği bilgisini sunmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada, izinli ve izinsiz

²²² Kolektif, "Adultery", **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Ed. Hastings, James, Selbie, John Alexander, Louis Herbert, Canada, 1908, s. 135

²²³ a.g.e., s. 135

durum arasında bir ayırım yapılabilirdi.²²⁴ Zina suçuna dair kesin kanıtın olmadığı durumlarda Babil usulü yargılamada kadın masum olduğuna dair yemin edebilir ve babasının evine dönmesine izin verilirdi. Fakat kesin bir kanıt söz konusu olduğunda kadına suda çile çekme cezası verilirdi.²²⁵

2.2.4. Eski Babil Döneminde Evlat Edinme ve Yemin

Babil kültüründe evlat edinmeye dair bilgiler sunan belgelerin şemasının, evlat edinme, evlat edinilenin mülkle ilgili konumunun düzenlenmesi, evlat edinme sözleşmesinin çözümüne ilişkin hükümler ve yeminden oluştuğu anlaşılmaktadır.²²⁶ İlgili metinlerin modern dile çevrilerini sunan kaynaklardan anlaşıldığına göre; “Evlat edinmek” anlamında kullanılan teknik terimler: “*nam-dumu-ni-shú nam-ibila-ni-shu*” veya “*nam-dumu-sal-a-ni-shi, ba-da-an-ri*” veya “*ba-an-da-ri*”. Konuyla ilgili örnek niteliğindeki metin aşağıdaki gibidir:

“Hupatum’un kızı Awirtum, babası Hupatum ve annesi Rubatum’dan, I(nim)-Nannar’ın karısı Şalurtum’u kızı olarak evlat edindi. Evlat edinme bedeli olarak Şalurtum İlupatum’a 13 şekel gümüş ödedi. Awirtum adakta bulunacak ve sonra annesi Şalurtum’un avantasını yemesine izin verecek. Awirtum annesi Shalurtum’a şöyle dediğinde: “Sen benim annem değilsin” derse, para karşılığı satılacaktır. Ama Şalurtum kızı Awirtum’a “Benim kızım değilsin” derse, 10 şekel gümüş ödeyecek ve evlat edinme parasından vazgeçecek. Kral adına yemin etti.”²²⁷

Fırat nehrinin doğusunda yer alan Sippar kentinde yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkan ve günümüze kadar ulaşan bir evlat edinme belgesi konuyla ilgili bir başka örnek olarak verilebilir. Kral Hammurabi Dönemi’ne ait olduğu tespit edilen belgeye göre alınan kararlar, tanrılar ve onların yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen kral huzurunda yemin edilerek hükme bağlanmıştır. Belgenin içeriği aşağıdaki gibidir:

²²⁴ Kolektif, a.g.e., s. 136

²²⁵ a.g.e., s. 136

²²⁶ Arno Poebel, **Babylonian Legal And Business Documents From The Time Of The First Dynasty Of Babylon Chiefly From Nippur**, Philadelphia, 1909, s. 32

²²⁷ a.g.e., 32

“Şululi'nin kızı Şamaş'ın rahibesi Beltani, Zabayatum ve Erişti-Adad'ın kızı Marat-erşetim'i Zabayatum ve Erişti-Adad'dan kızı ve üvey kızı olarak aldı. Zabayatum ve Erişti-Adad, 5 şekel gümüşü tirhatum/çeyiz olarak aldı. Onların gönülleri hoş tutuldu. Beltani, Marat-erşetim'in ihtiyaçlarını karşılayacak ve onu bir kocaya verecek. Onlar Şamaş, Marduk ve Hammurabi'ye yemin ettiler.”²²⁸

Günümüze kadar ulaşmış evlat edinme metinlerden biri geleneksel olarak sonlandıran yemin yerine: *mu lugal-bi in-pa*, "kraliyet adına yemin etti" ifadesine yer verir. Metin, Nanna ve Şamaş tanrılarına ve *Larsa* hanedanının (M.Ö. 1822-1763) kralı *Rim-Sin*'e bir yakarış sunmaktadır. Bu tabletin hangi şehirden geldiğine dair herhangi bir kanıt yoktur. Ancak iki tanrının bir araya gelmesi ve yemin cümlesinde *Larsa* hükümdarının adının geçmesi, bizi *Larsa* şehirden ya da *Larsa*'nın doğrudan kontrol ettiği şehirlerden birinden geldiği varsayımına götürür.²²⁹ Tablette kaydedilen ilk vaka *Simat-Adad* adında bir nugig-rahibesiyile ilgilidir. Açıkta kalan bir bebeğe, buluntuya işaret eder. Yasal vasileri tarafından terk edilen çocuk statüsüdür ve hiç kimse üzerinde yasal bir hak iddia edemez. Çocuk kurtarıldığında ve başka bir kişi tarafından yasal olarak talep edildiğinde, bu kişi buluntu çocuğa bir statü belirler. (oğul, kız, özgür, köle vb.). Metin aşağıdaki gibidir:

“Emziren bir erkek çocuk, bir kuyuda bulundu, sokaktan kurtarıldı, *Simat-Adad*, nugig, bir köpeğin ağzından *Pom'n* kaptı, bir kuzgunun ağzından *Pom'u* düşürdü. Nugig *Simat-Adad* onu oğlu olarak kabul etti (ve) onu varisi olarak belirledi. Gelecekte, nugig *Simat-Adad* ona "Sen benim oğlum değilsin!" derse, evini, tarlasını, bahçesini, kadın ve erkek kölelerini, mallarını ve mülklerini kaybedecektir. kaplar, olabildiğince çok Nannan. Samas ve kral *Rim Sin*'in adı üzerine yemin etti.”²³⁰

Yukarıdaki Babil kralı Hammurabi'nin çağdaşı *Rim-Sin* adına yapılan yemin uygulaması örneği Eski Mezopotamya kültüründe evlat edinilenle arasındaki hukuki bağı reddeden evlat edinen için en yaygın ceza hakkında bilgiler sunmaktadır.

²²⁸ Koray Toptaş, Ömer Kahya, “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 23, Sayı 2, Basım Yılı 2019, s. 323

²²⁹ Gabriella Spada, “Two Old Babylonian Model Contracts”, **Cuneiform Digital Library Journal**, 2014, s. 5

²³⁰ a.g.e., ss. 6-7

Metinden anlaşılan hükme göre böyle bir durumda evlat edinenin taşınır ve taşınmaz mallarının elinden alınması gerekir. Söz konusu belgede kişinin elinden alınacak tüm malların tam bir listesiyle ifade edilmektedir: ev, tarlalar, bahçeler, köleler, mallar ve aletler. Benzer nitelikteki bir sözleşme modelinde evlat edinilen konumundaki için herhangi bir ceza öngörülmediği vurgulanmaktadır: “Eğer (evlatlık) annesine: 'Sen benim annem değilsin' derse, onu tıraş ederler (ve) onu satarlar.”²³¹

2.2.5. Hammurabi Kanunlarında Yemin

Babillerin kral Hammurabi ile kazandıkları ünün kaynağı günümüze kadar ulaşmış ve muhafaza edilmiş en eski hukuk metinlerinden biri olan ve kralın adıyla anılan Hammurabi Kanunlarına dayanmaktadır.²³² Kısasa kısas esasına dayalı olan ve dönemine pek çok yenilik getiren kanunlar 282 maddeden oluşmaktadır.²³³ Ana hatları itibariyle kanunlar, köle hukuku, malın ve paranın korunması, mahkeme ve yargıçlara düzen getirmesi gibi pek çok açıdan ayrıntılı bilgilere sahiptir. Yukarıda yer verdiğimiz Eski Babil dönemine ait yemin uygulamaları Hammurabi kanunları ile birlikte değerlendirildiğinde kanunların özellikle Eskiçağ ceza hukukunun da önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.²³⁴ Bu kanun düzenlemesine dair bazı araştırmalar, Eski Babil mahkemelerinde davasında başarısız olan davacıların ağır biçimde cezalandırıldığını ortaya koyar. Örneğin yemin ettiği halde iddiasını kanıtlayamamış bir davacı eğer iftira ya da daha hafif bir suç söz konusuysa damgalanır, eğer dava bir borç davası ise davalıya tazminat olarak talep ettiği miktarı ödemekle yükümlü tutulurdu. Mahkeme dışında yapılan anlaşmalar bir daha dava açılmayacağı ile ilgili senet niteliğindedi ve eğer tekrar dava açılırsa çok ağır daha bir ceza uygulanırdı.²³⁵ Böyle durumlarda çileye benzeyen bir cezanın uygulandığı bilinmektedir. Dönemin ceza hukuku ile ilgili araştırmaların sunduğu bir başka bilgi, mağlup davacının en

²³¹ Jacob Klein, Tonia M. Sharlach, A Collection of Model Court Cases from Old Babylonian Nippur, **Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie**, Vol. 97, No, 1, 2007, s. 5

²³² Tahsin Saygılı, “Babil Hukuku Ve Hammurabi Kanunları”, **Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 2, Sayı 2, Basım Yılı 2015, s. 1

²³³ Mebrure Tosun, Hammurabi'nin Toprak Kanunları, **DTCF Dergisi**, Cilt 21, Sayı 3.4, 1963, s. 130

²³⁴ a.g.e., 130

²³⁵ Thomas V. Happer, Babylonian Procedure, **Notre Dame Law Review**, Vol. 3, No 5, 1928, s. 261

büyük çocuğunu tanrılara sunması gibi Eski Babil dönemine özgü hükümlerinde söz konusu olduğudur.²³⁶

Hammurabi Kanunları'nın kaydedildiği anıt, Aralık 1901 ve Ocak 1902'de Fransız Hükümeti tarafından M. de Morgan başkanlığında gönderilen bir keşif heyeti tarafından Susa akropolünde bulunmuştur. Günümüzde Lovre müzesinde sergilenen anıt, yaklaşık sekiz fit yüksekliğinde, siyah granit olarak bilinen diyorit taşından bloktur. Bu anıta ait olmayan, ancak içerik olarak sütun 41, 72-80'e karşılık gelen başka bir parça daha bulunmuştur. Bu durum Susa'da bu ünlü Kanun'un başka bir kopyasının daha var olduğu sonucuna götürmektedir. Ön yüzde Kral Hammurabi'nin Güneş Tanrısı'ndan (Utu/Şamaş) kanunları aldığı tasvir edilen bir kabartma yer alır. Bu kabartmanın altına on altı sütun metin kazınmış olup, bunların dört buçuk sütunu Önsöz'ü oluşturmaktadır.²³⁷

Hammurabi kanunlarının önsöz metni, kral Hammurabi'ye yazılmış bir övgü niteliğindedir. Bu metinde adı geçen tanrılar ve kralın tanrılara yakınlığı bu dönemde yeminlerin tanrıların şahitliğinde ve krallar huzurunda uygulandığı düşünüldüğünde büyük öneme sahiptir. Zira söz konusu önsöz metni bir eski Babil vatandaşı için kralın yeminlere şahitlik için çağırılan tanrılarla ilişkisinden doğan otoritesinin nasıl kabul edildiği hakkında fikir verebilir. Zira Hammurabi kanunlarının önsöz metninin, eski Mezopotamya inançlarına özgü tanrılarla insanlar arasındaki ilahi borç ilişkisi düşünüldüğünde kralın otoritesinin sınırlarını ortaya koyduğu söylenebilir. L. W. King tarafından 1915 yılında yapılan çeviriye göre önsöz metni aşağıdaki gibidir:

“Anunakilerin Kralı Yüce Anu ile yerin ve göğün efendisi Bel, yeryüzünün kaderini belirleyen doğruluk Tanrısı Ea'nın oğlu Marduk'a yeryüzü insanlarının egemenliğini verip onu İgigiler arasında yüce kıldıklarında, Babil'e onun şanlı adını verdiler, onu yeryüzünde yüce kıldılar ve orada temelleri yerin ve göğün temelleri kadar sağlam atılmış sonsuz bir krallık kurdular; Sonra Anu ile Bel, ülkede doğruluğun egemenliğini sağlamak, kötülere ve kötülük yapanları yok etmek için, Tanrı'dan korkan yüce prens Hammurabi'nin adını verdiler; öyle ki, güçlüler Zayıflara zarar

²³⁶ Happer, a.g.e. s, 261

²³⁷ a.g.e. s. 15

vermesin diye; Kara kafalılara hükümlerin diye Şamaş gibi ve ülkeyi aydınlatmak, refahı ilerletmek için insanlığın.

Hammurabi, prens, Bel'in adı benim, zenginlik ve bolluk yaratan, Nippur ve Dur-
ilu'yu kıyaslanamayacak kadar zenginleştiren, E-kur'un yüce koruyucusu; Eridu'yu
yeniden kuran ve E-apsu'ya tapınmayı saflaştıran; Dünyanın dört bir yanını
fetheden, Babil'in adını yücelten, Marduk'un kalbini sevindiren, Saggil'de her gün
ibadetlerini yerine getiren efendisi; Sin'in yarattığı kraliyet soyu; Ur'u
zenginleştiren; alçakgönüllü, saygılı, Gish-shir-gal'e zenginlik getiren; Şamaş'ı
duyan beyaz kral, Sippara'nın temellerini yeniden atan kudretli; Malkat'ın mezar
taşlarını yeşile bürüyen; gökler gibi olan E-babbar'ı yücelten, Larsa'yı koruyan ve
yardımcısı Şamaş ile E-babbar'ı yenileyen savaşçı; Uruk'a yeni bir hayat bahşeden,
sakinlerine bol su getiren, E-anna'nın başını yükselten ve Anu ile Nana'nın
güzelliğini mükemmelleştiren efendi; İsin'in dağılmış sakinlerini yeniden bir araya
getiren toprağın kalkanı; E-gal-mach'ı zengin bir şekilde donatan; şehrin koruyucu
kralı, tanrı Zamama'nın kardeşi; Kiş çiftliklerini kuran, E-me-te-ursag'ı şanla
taçlandıran, Uruk'un

Nana'nın büyük kutsal hazineleri, Harsag-kalama tapınağını yönetti; yardımcıları
zaferi getiren düşmanın mezarı; Cuthah'ın gücünü artıran; E-shidlam'da her şeyi
görkemli kılan, düşmanı boynuzlayan kara öküz; Tanrı Nebo'nun sevgilisi, Borsippa
sakinlerini sevindiren, Yüce; E-zida için yorulmak bilmeyen; şehrin ilahi kralı;
Beyaz, Bilge; Dilbat'ın topraklarını genişleten, Urash için hasatları yığan; Kudretli,
asa ve tacın geldiği, kendisini giydirdiği efendi; Ma-ma'nın Seçilmişisi; Keş'in tapınak
sınırlarını genişleten, Nin-tu'nun kutsal şölenlerini zenginleştiren; Lagaş ve Girsu
için yiyecek ve içecek sağlayan, Ningirsu tapınağı için büyük kutsallıklar sağlayan,
tedbirli, özenli; Düşmanı yakalayan, Hallab'ın kehanetini gerçekleştiren kâhinin
seçilmişisi, Anunit'in kalbini sevindiren; duası Adad tarafından kabul edilen saf prens;
Karkar'da savaşçı Adad'ın yüreğini doyuran, E-ud-gal-gal'da ibadet için kapları
onaran; Adab şehrine hayat veren kral; E-mach'ın rehberi; şehrin prens kralı, karşı
konulmaz savaşçı, Mashkanshabri sakinlerine hayat veren ve Shidlam tapınağına
bolluk getiren; haydutların gizli mağarasına giren, Malka sakinlerini talihsizlikten

kurtaran ve evlerini hızla zenginleştiren Beyaz, Kudretli; Ea ve Dam-gal-nun-na için saf kutsal armağanlar kuran, krallığını sonsuza dek büyük kılan; Ud-kib-nun-na Kanalı üzerindeki bölgeleri Yaraticısı Dagon'un egemenliğine tabi kılan şehrin prens kralı; Mera ve Tutul sakinlerinin canını bağışlayan; Ninni'nin yüzünü parlatan; Ninn-a-zu'nun kutsallığına kutsal yemekler sunan, sakinlerinin ihtiyaçlarıyla ilgilenen, onlara Babil'de barış içinde bir pay sağlayan yüce prens; ezilenlerin ve kölelerin çobanı; Anunit'in önünde iyilik yapan, Agade banliyösündeki Dumaş tapınağında Anunit'in ihtiyaçlarını karşılayan; hakkı tanıyan, kanunla hükmeden; Aşur şehrine koruyucu tanrısını geri veren; Ninovalı İştâr'ın adının

E-mish-mish; büyük tanrıların önünde kendini alçaltan Yüce; Sumula-il'in halefi; Sin-muballit'in kudretli oğlu; Sonsuzluğun kraliyet soyu; kudretli hükümdar, ışınları Sümer ve Akad topraklarına ışık saçan Babil'in güneşi; dünyanın dört bir yanında itaat edilen kral; Ninni'nin Sevgilisi, benim.

Marduk beni insanlara hükmetmem, ülkeyi hakla korumam için gönderdiğinde, doğruluk ve dürüstlikle . . . ve ezilenlerin refahını sağladı.”²³⁸

Hammurabi kanunlarının, 9, 23, 103, 106, 107, 120, 131, 206, 227, 240, 249, 266 ve 281. Maddeleri içeriğinde yemin uygulamaları hakkında bilgiler sunar. Yemin içerikli pek çok maddede de yer bulan: “tanrı yemini” ifadesi ile söz konusu kanun maddelerinin içeriğinde yeminin tanrıyı şahit göstererek uygulanan yemine veya Sümerlerden itibaren örneklerine rastladığımız tanrıları temsilen kral huzurunda yapılan yemin geleneğine vurgu yapılması şüphesiz yeminin sahiciliğini artırma ve yemin eden kişinin taahhüdünü güçlendirme çabasından kaynaklanmaktadır. Zira Tanrı yemini etmek aynı zamanda kişinin yeminini bozma ihtimalini göz önünde bulunduran bir vurgudur. Eski Mezopotamya yemin uygulamalarında rastladığımız bu vurgu, yeminle birlikte tanrıların insanların işlerine karıştığı dolayısıyla bozulan yeminin tanrı gazabına bir davet niteliği taşıdığını ifade eder. Tanrı gazabının doğrudan muhatabı olduğunun bilincinde bir kişi için söz konusu her hüküm bir caydırıcılık anlamı taşır. Kanunlarda yer bulan Tanrı yeminiyle caydırıcılık arayışı,

²³⁸ L. W. King, The Code Of Hammurabi, Paulo J. S. Pereira, MMXI, 1915, ss. 3-5

yeminin söz konusu kanun maddelerine sadakati ifade ettiğini düşündürmektedir. Hammurabi kanunlarının yeminle ilgili maddeleri aşağıdaki gibidir:

Madde 9: *“Bir kimse bir malını kaybeder ve bu malın bir kısmı başkasının elinde bulunursa ve malı elinde bulunduran kişi, "Bunu bana bir adam sattı, ben de şahitler huzurunda satın aldım" derse; iddia sahibi de, "Bunun benim tarafımdan kaybedilmiş bir mal olduğunu bilen şahitler getirebilirim" derse; alıcı olduğu iddia edilen kişi, malı kendisine satan kişiyi ve malı satın aldığı şahitleri; iddia sahibi de malı kendisinin kaybettiğini bilen şahitleri gösterir. Yargıç onların savunmalarını inceleyecektir. Satışın tanıkları ve kayıp malı teşhis eden tanıklar bildiklerini yemin anlatırlar. Böyle bir satıcı hırsızdır ve öldürülür. Kaybolan malın sahibi kaybolan malını geri alacaktır. Alıcı, satıcının terekesinden karşılığını alacaktır.”*²³⁹

Madde 23: *“Eğer soyguncu yakalanmamışsa, soyulan kişi yemin ederek ne kaybettiğini söyleyecek ve soygunun yapıldığı il ya da ilçenin valisi ona kaybettiklerini geri verecektir.”*²⁴⁰

Madde 103: *“Eğer kişi yolculuğa çıktığında, düşmanı taşıdığı her şeyi elinden alırsa, vekil Tanrı adına yemin edecektir ve özgür kalacaktır.”*²⁴¹

Madde 106: *“Eğer bir acente bir tüccarın parasını almışsa ve müvekkili ondan şüpheleniyorsa, müvekkili acentesini kovuşturur, alınan parayla ilgili olarak onu ihtiyar heyeti önünde yemin ettirir; acente zimmetine geçirdiği paranın üç katını tüccara öder.”*²⁴²

Madde 107: *“Eğer müvekkil vekilden fazla para almışsa ve vekil müvekkilinin kendisine verdiği parayı müvekkiline iade etmişse ve müvekkil vekilin kendisine verdiği paraya itiraz etmişse, vekil müvekkilini ihtiyarlar önünde yemin ettirecek ve*

²³⁹ C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, ss. 49-50

²⁴⁰ **a.g.e.**, s. 51

²⁴¹ Robert Francis Harper, **The Code Of Hammurabi King Of Babylon About 2250 B.C.**, London, 1904, s. 34

²⁴² C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 58

tüccar, vekili dolandırdığı için, zimmetine geçirdiği paranın altı katını vekile ödeyecektir.”²⁴³

Madde 120: “Bir adam mısırını saklaması için başkasının evine bırakmışsa ve mısır ambarda zarar görmüşse ya da ev sahibi ambarı açıp mısır almışsa ya da evinde sakladığı mısırın miktarına itiraz etmişse, mısırın sahibi yemin ederek mısırının miktarını beyan edecek ve ev sahibi de ona iki katını iade edecektir.”²⁴⁴

Madde 126: “Bir kimse kaybolmadığı halde bir şeyinin kaybolduğunu söylerse ya da hiçbir şeyi kaybolmadığı halde bir değer kaybı olduğunu iddia ederse, yemin ederek değer kaybını hesaplayacak ve iddia ettiği şeyin iki katını ödeyecektir.”²⁴⁵

Madde 131: “Eğer bir adam karısını suçlarsa ve kadın başka bir erkekle zina yaptıysa, kadın Tanrı adına yemin edecek ve evine dönecektir.”²⁴⁶

Madde 206: “Eğer bir adam kavga sırasında başka bir adama vurur ve onu yaralarsa, yemin etmelidir: "Ona kasıt olmaksızın vurdum" diye yemin edecek ve Hekimin (ücretini) ödeyecektir.”²⁴⁷

Madde 227: “Eğer bir adam bir damgacıyı kandırır ve bir köleyi satılamaz diye damgalarsa, o adamı öldürüp evine atacaklar. Damgacı yemin edecek: "Ben onu bilerek damgalamadım" diye yemin edecek ve köle serbest kalacaktır.”²⁴⁸

Madde 240: “Seyir halindeki bir tekne demirli bir tekneye çarpar ve onu batırırsa, batan teknenin sahibi, teknesinde kaybolan her şeyi yeminli olarak hesaplayacak ve demirli tekneyi batıran hareketli teknenin sahibi, teknesini ve içinde kaybolanları tazmin edecektir.”²⁴⁹

²⁴³ Johns, a.g.e., s. 58

²⁴⁴ a.g.e., s. 59-60

²⁴⁵ a.g.e., s. 60

²⁴⁶ Robert Francis Harper, **The Code Of Hammurabi King Of Babylon About 2250 B.C.**, London, 1904, s. 44

²⁴⁷ Koray Toptaş, Ömer Kahya, “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 23, Sayı 2, Basım Yılı 2019, s. 324

²⁴⁸ Harper, 80

²⁴⁹ C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 74-75

Madde 249: “Eğer bir adam bir öküz kiralar ve tanrı ona çarparsa (hastalanırsa) ve öküz ölürse, öküzü kiralayan adam tanrının önünde yemin edecek ve serbest kalacaktır.”²⁵⁰

Madde 266: “Eğer bir ağıla yıldırım düşmüş ya da bir aslan ağılı parçalamışsa, çoban yemin ederek kendini temize çıkaracak ve ağılın sahibi ağılın kaybını üstlenecektir.”²⁵¹

Madde 281: “Köle başka bir ülkenin yerlisi ise, alıcı ödediği para miktarını yeminle beyan edecek ve kölenin sahibi ödediğini tüccara geri ödeyecek ve kölesini elinde tutacaktır.”²⁵²

Şekil 9: Hammurabi Kanunları Anıtı, <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010174436> (29.07.2023)

²⁵⁰ Robert Francis Harper, **The Code Of Hammurabi King Of Babylon About 2250 B.C.**, London, 1904, s. 87

²⁵¹ C. H. W. Johns, **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904, s. 77

²⁵² **a.g.e.**, s. 78

Şekil 10: Hammurabi Kanunları Anıtı Kanun Maddelerini Gösteren Görsel,
<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010174436> (29.07.2023)

2.2.6. Birinci Babil Hanedanlığının Sonu ve Kassit Babili

Birinci Babil hanedanlığının askeri faaliyetleri hakkındaki araştırmalar eski Babil kralı I. Hammurabi'nin iktidarının 35. yılında Mari'yi fethetmesi ile oluşan siyasi boşluğu, Mari krallığının kuzeyinde yer alan Hana Krallığı'nın doldurduğu hakkında bilgiler sunar. Hana krallığı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Krallıkla ilgili araştırmalar krallığın bağımsız olarak hüküm sürdüğü yaklaşık 50 yıl gibi bir sürenin ardından muhtemelen MÖ. 18. yüzyılın başlarında Babil'in vassalı haline geldiğine dair bilgiler sunar.²⁵³ Kısa süre bağımsız bir krallık olarak hüküm sürmüş olan Hana krallığı ile ilgili yemin kültürüne dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Krallıkla ilgili araştırmalar krallığa dair sadece inşaat faaliyetleri ile ilgili bilgiler sunduğu anlaşılan belgelerden bahsetmektedir.²⁵⁴

Birinci Babil hanedanlığının sonu ile ilgili araştırmalar kral Hammurabi'nin iktidarı döneminde ki siyasi başarıların ve kralın fethettiği bölgeler üzerinde kurduğu kapsamlı denetimin ölümünün ardından halefleri tarafından uzun sürdürülemediğini

²⁵³ M. Chavalas, Terqa and the Kingdom of Khana, *Biblical Archaeologist*, Vol. 59, 1996, s. 101

²⁵⁴ O. Rouault, Archaeology in Syria: Terqa, *American Journal of Archaeology*, Vol. 95, No. 4 1991, s. 729

ortaya koymaktadır. Bu son dönemle ilgili araştırmalar kralın haleflerinin başarılı fetihler gerçekleştirmedikleri ve Kuzeyde Bağdat'ı, Güneyde Larsa'yı kapsayan bölgeyi yönettikleri bilgisini sunar.²⁵⁵

Bölgede kısa süreli Hitit etkisinin ardından M.Ö. 16. Yüzyılda kökeni belirsiz yabancı bir kavim olan Kassitler ortaya çıkar. Bu dönemle ilgili araştırmacılar M.Ö. 1595-1155 yılları arasında Mezopotamya'da varlık göstermiş bu topluluk tarafından kurulan hanedanı “Kassit Babil” olarak adlandırmaktadır.²⁵⁶ Kassitlerin Babil ile özdeşleşmesi Eski Mezopotamya kültürünü miras almalarından kaynaklı olabilir. Kassitlerin Babil tanrısı Marduk'a taptikları bilinmektedir. Krallarının adı Babilcedir. Yazışma dili Akadca ve Sümercedir. Güney Mezopotamya bölgesinin kontrolünü elinde bulunduran Kassitlerin bölgedeki siyasi ve askeri tarihi hakkında günümüze kadar ulaşmış olan bilgiler çok azdır. Bu sınırlı bilgilerin en önemlileri de kral listeleri, mektuplar ve Asur kayıtlarıdır.²⁵⁷ Döneme ait yemin içerikli belgelere rastlamaktaki zorluk dönemin siyasi ve askeri kayıtların hakkındaki bilgilerin sınırlı olmasından kaynaklanıyor olabilir.

2.3. Orta Asur Dönemi ve Yemin

Eski Mezopotamya'nın siyasi tarihine dair bilgiler sunan bazı araştırmalar M.Ö. 1700'lü yılların ortalarından önceki bir tarihte Eski Babil kralı Hammurabi'nin Asur'u siyasi ve askeri bir güç olmaktan çıkardığını ortaya koymaktadır.²⁵⁸ Bu siyasi durumun ardından bölge de nelerin değiştiği ile ilgili Asur tarihine dair araştırmaların sunduğu bilgilere göre; Asur şehri, uzun bir süre boyunca kayıtlarda yer almamıştır. şehir muhtelen bir dönem Mitanni devletinin hâkimiyeti altında kalmıştı.²⁵⁹ Zira konuyla ilgili bazı araştırmalar Kuzey Mezopotamya'da Mitanni devletinin kuruluşu

²⁵⁵ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındağu yaklaşık M.Ö. 3000-330*, 1. Cilt, çev: Dilek şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 435

²⁵⁶ *a.g.e.*, s. 435

²⁵⁷ Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 54-55

²⁵⁸ *a.g.e.*, s. 52

²⁵⁹ *a.g.e.*, s. 52

döneminde Asur'un sadece toprak kaybına uğradığına ve bağımsızlığını kaybettiğine dair bilgiler sunar.²⁶⁰

M.Ö. 14. Yüzyılın ortalarına doğru tarihçilerin “Orta Asur Dönemi” olarak adlandırdıkları dönem başlar.²⁶¹ Asur tarihi araştırmacılarının Orta Asur döneminin başlangıcına hakkındaki bilgileri sınırlıdır. Kuhrt’a göre; Asur'un, Hitit kralı 1. Şuppiluliuma'nın saldırısını ve Mitanni kralı Tuşratta'nın öldürülmesini sonucunda Mitanni krallığında ortaya çıkan hanedanlık içi kargaşadan yararlanmışır.²⁶² Orta Asur Dönemi (M.Ö. 1400-1050) ile ilgili siyasi araştırmalar bu dönemde kral Adad-Niari'den (M.Ö. 1365-1330) ve kral Tukulti Ninurta'dan (M.Ö. 1233-1197) Orta Asur tarihinin başarılı kralları olarak bahseder.²⁶³ Kral Adad-Niari, Asur belgelerinde geçen adıyla “Hanigalbat” olarak bilinen Mitanni devletini ortadan kaldırmıştır.²⁶⁴ Kralı I. Adad-Nirari'nin Hanigalbat kralı Şattuara ile imzaladığı antlaşmada yemin uygulamasına rastlanmaktadır. Yeminin siyasi anlamda sadakatin göstergesi olarak kullanımına rastladığımız en erken dönemlerden biri Orta Asur devridir. M.Ö. 1397 ile 1056 arası döneme ait kral yıllıklarında Asur krallarının hâkimiyetleri altındaki vassal krallar ile yaptıkları anlaşma metinlerinde yemine başvurulduğu hakkında bilgiler sunar. Orta Asur kralı I. Adad-nirari tarafından kayıt altına alınmış anlaşma metni Asur kralının Hanigalbat şehrinin vassal kralı Şattuara'nın kendisine karşı ayaklanmasını bastırdığını ve onu başkent Asur'a getirerek yemin ettirdiğini yazar. Bir kâtip tarafından kralın ağzı ile yazıldığı anlaşılan anlaşma metni söz konusu vassal kralın yeminle birlikte haraca bağlandığı bilgisini sunar. Metninde geçen “Ona yemin ettirdim” ifadesi İsyan girişimi başarısız olmuş vassal kralın sadakatini pekiştirmek amacıyla yemine başvurulduğunu göstermektedir.²⁶⁵ Kral Adad-nirari tanrı Assur'dan efendim ve müttefikim sıfatıyla bahseder. Bu ifadeler şüphesiz dönemin teokratik siyasi yapısıyla ilgilidir ve söz konusu belgede dini ifadelere sıkça

²⁶⁰ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 1. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 457

²⁶¹ Mehmet Ali Kaya, **İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı**, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 52

²⁶² Kuhrt, **a.g.e.**, s. 458

²⁶³ David Kertai, The history of the Middle-Assyrian Empire, **TALANTA–Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society**, Vol. XL-XLI, (2008/2009), s. 27

²⁶⁴ Kaya, **a.g.e.**, s. 52

²⁶⁵ Koray Toptaş, Ömer Kahya, “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 23, Sayı 2, Basım Yılı 2019, s. 320

başvurulması dönemin devletlerarası anlaşmalarında sadakat kanıtı olarak yeminin kullanımı hakkında bilgiler sunar ve yeminin kutsal niteliğini vurgular.²⁶⁶

Şekil 11: Kral I. Adad-Nirari'nin Taş Temel Belgesi, <https://www.worldhistory.org/image/2462/stone-foundation-document-of-king-adad-nirari-i/>, (21.08.2023)

Yukarıdaki gibi siyasi amaçlı yemin uygulaması örnekleri dışında dönemin yemin kültürünü belirleyen en önemli unsur Orta Asur kanunlarıdır. Asur kentinde kazılan Orta Asur Kanunları kral I. Tiglath-pileser döneminde, 14. yüzyıl orijinaleri temel alınarak yazılmış, çok parçalı 13 tableten oluşan bir kayıttır.²⁶⁷ Bu tabletler, önce 1920 yılında Otto Schroeder ve daha sonra 1937'de Ernst Weidner tarafından yayınlanmıştır.²⁶⁸

Söz konusu kanun tabletlerinin sunduğu bilgilere göre; tabletlerin uzunlukları ve korunma durumları birbirinden farklılık göstermektedir.²⁶⁹ Tablet A, sekiz sütun ve 750'den fazla satırlık ince yazısıyla serinin en iyi korunmuş parçasıdır. B tableti daha küçüktür ve yüzeyinin yarısı zarar görmüştür. C tableti ve onun tamamlayıcısı

²⁶⁶ Toptaş, Kahya, **a.g.e.**, s. 320

²⁶⁷ Sophie Démare-Lafont, Middle Assyrian Laws, **The Oxford Encyclopedia Of The Bible And Law**, Ed. Brent A. Strawn, Vol. 2, U.S.A., 2015, s. 42

²⁶⁸ Martha Roth, **Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor**, U.S.A., 1997, s. 153

²⁶⁹ Lafont, **a.g.e.**, s. 42

olan G tableti daha da bozulmuştur ve diğer parçaları neredeyse okunamaz haldedir. Schroeder tarafından dahil edilen ve H koduyla kaydedilen bir tablet daha sonra kaldırılmıştır. Çünkü bu tabletin Orta Asur Kanunları'na ait olmadığı ve bir kraliyet ritüeline ait olduğu tespit edilmiştir.²⁷⁰

Orta Asur kanunlarının kaydedilme biçimi itibariyle Eski Mezopotamya hukuk geleneğinde benzerine rastlanmayan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.²⁷¹ Zira yasal materyal yazarları tarafından belirli anahtar kelimelere göre toplamış ve hükümleri derlemişlerdir. Her tablet bir ana konuya göre düzenlenmiştir: A tableti kadınları, B tableti toprak mülkiyetini, C ve G tabletleri taşınır malları konu almaktadır. Bu özgün yöntem, konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; verileri daha erişilebilir kılmak için sınıflandırmayı amaçlayan hukuk doktrinine dair ilk kanıttır.²⁷²

Orta Asur Kanunlarının A tabletinde 25. ve 56. maddeler ve B tabletinde 19. maddede yemin ifadesine rastlanmaktadır.²⁷³ Söz konusu yemin içerikli kanun maddeleri aşağıdaki gibidir:

Tablet A Madde 25 *“Eğer bir kadın babasının evinde oturuyorsa ve kocası ölürse, kocasının erkek kardeşleri mirası bölüşmemişlerse ve kadının erkek çocuğu yoksa, kocasının ona taktığı kaybolmamış olan ziynet eşyalarını kardeşleri alabilir. Geri kalanları tanrı tanrı önüne serecekler, ondan sonra açıklayıp alacaklar. Ne nehre gidecekler, ne de yemine zorlanacaklardır.”*²⁷⁴

²⁷⁰ Martino David, Zur Verfügung eines Nichtberechtigten nach den mittelassyrischen 'Gesetzesfragmenten, **Symbolae ad iura orientis antiqui pertinentes P. Koschaker dedicatae**, Leiden, 1939, s. 121

²⁷¹ Sophie Démare-Lafont, Middle Assyrian Laws, **The Oxford Encyclopedia Of The Bible And Law**, Ed. Brent A. Strawn, Vol. 2, U.S.A., 2015, s. 42

²⁷² Geoffrey M. Driver, John C. Miles, **The Assyrian Laws**, Clarendon, 1935, s. 12

²⁷³ Koray Toptaş, Ömer Kahya, “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Cilt 23, Sayı 2, Basım Yılı 2019, s. 320

²⁷⁴ Raymond Westbrook, Evidentiary Procedure In The Middle Assyrian Law, **Journal of Cuneiform Studies**, Vol. 55, 2003, s. 90

Tablet A Madde 56 “Eğer bir bakire kendini bir adama verirse, adam yemin ederse, karısına yaklaşmayacaklar. Bâkirenin fiyatı olan gümüşün üç katını kirleten ödeyecektir. Kızın babası istediği gibi hareket edecektir.”²⁷⁵

Tablet B Madde 19 “Eğer bir adam komuşunun tarlasını sürerse veya etrafını çevirirse, tarlanın sahibi “o kazdı ve çevirdi” diyerek kral üzerine yemin ederse, hasat vakti geldiği zaman tarlayı süren kişi, mahsulü ayıracak ve tahılı devlet deposuna yığacak. Tarla sahibine tahılı fazlasıyla geri verecek, şehirdeki bir tarlanın mahsulüne göre tarlanın sahibine verecek.”²⁷⁶

Hazırladığı dönemde pek çok konuyla ilgili düzenlemeler getirmiş olan Orta Asur kanunları dönemin kanıt prosedürü üzerinden değerlendirildiğinde, konuyla ilgili araştırmalar tarafından da tespit edildiği gibi örneğine Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait belgelerde rastladığımız nehir ordali uygulaması ve yeminlerin söz konusu kanun düzenlemelerinin içeriğinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.²⁷⁷

2.4. Yeni Asur Döneminden Bazı Yemin Uygulaması Örnekleri

M.Ö. 9. Yüzyıl ile 7. Yüzyıl arası yaklaşık 200 yıllık dönemde Mezopotamya coğrafyasında tekrar Asurlular egemen olmuştur.²⁷⁸ Bu döneme kadar Asur tarihini Eski Asur ve Orta Asur olmak üzere iki bölümde inceleyen araştırmacılar, bu dönemi “Yeni Asur” olarak adlandırmışlardır (M.Ö. 934-612).²⁷⁹ Araştırmacılar bu dönemde iki ayrı tarihi evrede incelemektedir. İlk evrenin en önemli kralı 2. Assurnasirpal'dir (M.Ö. 883-859). Kral iktidarı döneminde devletin başkentini günümüzde Irak sınırları içinde kalan Kalhu'ya (Nimrud) taşımıştır. Kral 2. Assurnasirpal döneminde Fenike ve Hitit kent devletleri Asur egemenliğine girmiştir.²⁸⁰ Halefi 3. Salmaneser (M.Ö. 858-824), İsrail, Fenike kentleri Arvad ve Biblos, Arap kabileleri ve Mısır'ın

²⁷⁵ Geoffrey M. Driver, John C. Miles, **The Assyrian Laws**, Clarendon, 1935, s. 425

²⁷⁶ Toptaş, Kahya, **a.g.e.**, s. 320

²⁷⁷ Westbrook, **a.g.e.**, s. 89

²⁷⁸ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 123

²⁷⁹ Mehmet Ali Kaya, **İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı**, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 157

²⁸⁰ **a.g.e.**, s. 157

da içinde bulunduğu askeri ittifakla savaşmıştır ve bu savaştan galip ayrılmıştır.²⁸¹ Kral 3. Salmaneser iktidarının son döneminde çıkan ayaklanmalar, Asur'un siyasi birliğini sona erdirmiştir. Söz konusu dönemle ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre Asur'un bölgedeki siyasi itibarını zayıflattığı anlaşılan bu ayaklanmaların neden ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir.²⁸² Ancak konuyla ilgili bazı araştırmalar söz konusu isyanların ortaya çıkış nedeniyle ilgili dönemin vassal krallarının Asur iktidarını tehdit edecek kadar güçlenmiş olmasına işaret etmektedir.²⁸³

Yeni Asur döneminin bu ilk evresine dair günümüze kadar ulaşmış yemin uygulaması içerkli bir belge 3. Salmaneser'in halefi 5. Şamşi-Adad'a (MÖ 824-811) aittir. Kral V. Şamşi-Adad çağdaşı Babil kralı 1. Marduk-zakir-şumi ile ittifak anlaşması yapmıştır. Söz konusu anlaşma metni aşağıdaki gibidir:

“(2) [.....] atlar [.....].

(3) Eğer vali [.....] asker [.....] gönderirse, kral [.....] hiçbir şey [.....] yapmayacaktır.

(5) [.....] onların [hızlı] yüreklerine güvenecektir ...[...].

(6) [.....] Babil ve Asur'u [.....] sürmeyecek ya da [.....] ele geçirmeyecek.

(7) [.....] kalelere ve gar[risonlara].

(8) Şamşi-Adad, Marduk-rimanni hakkında [...] krala kötü sözler söylemeyecek, (yani): "Onu öldürün, kör edin ya da yakalayın", ne de] Kral Marduk-zakir-şumi (böyle şeyler söylerse) onu dinleyecektir.

(11) [Onu], bir gözünü, ayak parmağını ya da parmağını [....., ya da] ... [kesmeyecek]. ...] ve ülkesinin [.....].

(12) Tutsakları [.....] geri vermeyecektir;

²⁸¹ Kaya, a.g.e., s. 157

²⁸² a.g.e., s. 157

²⁸³ a.g.e., s. 157

(13) Kral [Asur'dan Babil'e] kaçan kaçakları ona gösterecek.

(15) [Her kim] bu antlaşmaya karşı günah işler ve [görevini yerine getirmezse],

(16) Emirleri öncelikli olan büyük efendi Marduk, [değişmez sözüyle] onun çürümesini ve halkının dağılmasını [...] emretsin; hayatını su gibi akıtsın, ülkesini [yok etsin], halkını [av ve kıtlıkla] yere serip [esarete sürüklesin...].

(r 1) Nabû, kötü şeytanların [.....] yüce varisi, onun canını bağışlamasın.

(r 3) [Anu, tanrıların fat] her'ı, onun esasını kırsın; [emri değiştirilemez olan] kaderlerin efendisi İllil, ona tükenme saltanatı, kıt günler ve f[amine] yılları versin.

(r 5) [Ekur'da] sözü [ağırlık taşıyan] büyük anne Mulliltu, hüküm ve karar yerinde İllil'in önünde onun için şefaet etmesin.

(r 7) Her şeyi bilen tanrıların bilgisi Ea, nehirlerini [kaynaklarında] baraj yapsın.

(r 8) Göklerin ve yerin büyük yargıcı, tüm canlılar için adaleti sağlayan, güvenin kaynağı Şamaş, onun krallığını reddetsin ve davasını [yargılamasın].

(r 10) [Tanrılar arasında cezası meşhur olan] cennetin efendisi Sin, [ona] bedeninden çıkarılamayacak kadar ağır bir ceza [versin]; saltanatının [günlerini, aylarını ve yıllarını] iç çekerek ve [inleyerek] [sona erdiresin].

(r 13) [Göğün ve yerin kanal denetçisi Adad, onu gökten] yağmurdan ve yeraltı sularından mevsimsel selden mahrum bıraksın; [ülkesini kıtlıkla yok etsin, şehrine şiddetle kükresin] ve [ülkesini sel yoluyla harabeye çevirsin].

(r 16) [Yiğit Zababa, büyük savaşçı, alk[s]]²⁸⁴

²⁸⁴ <http://oracc.org/saao/P240211/>, (21.08.2023)

Şekil 12: Babil Kralı Marduk-zakir-şumi ile Şamşi-Adad Antlaşması Tableti, British Museum, <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/240211>, (21.08.2023)

Yukarıdaki giriş ve sonuç pasajları belirsiz belgenin içeriğindeki kaçak iadesi taahhüdü ve lanet pasajları üzerinden bu belgenin Eski Mezopotamya devletlerarası anlaşma gelneğinin önemli bir örneği olduğu söylenebilir. Yeni Asur dönemine ait benzer belgelerin varlığından bahsetmek mümkündür.²⁸⁵

Yeni Asur krallığının bu dönemine ait bir başka anlaşma belgesi Asur kralı 5. Ashur-nirari (M.Ö. 755-745) ile Arpad kralı Mati'-ilu arasındadır. Söz konusu belgenin kayıtlı olduğu tablet hasarlı olarak günümüze ulaştığı için başlangıç metni belirsizdir ve en az 30 satırının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlaşma belgesinin lanet bölümüyle başlayan ilk pasajı aşağıdaki gibidir:

²⁸⁵ Döneme ait benzer nitelikteki belgeler için ayrıca bkz: Simo Parpola, Kazuko Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, Vol 2, Helsinki, 1988

“(i 1) [... Mati'-ilu], oğulları ve kızları, büyükleri ve ülkesinin halkı tamamen [...] gibi olsun, ülkesi çorak topraklara [dönüşsün], [onun üzerinde durması için] sadece bir tuğla büyüklüğünde bir alan (kalsın), oğulları, [kızları, büyükleri ve ülkesinin halkı için üzerinde duracak hiçbir şey kalmasın. Mati'-ilu [oğullarıyla birlikte], kızları, büyükleri ve ülkesinin halkı [...] kireçtaşı gibi olsun ve ülkesinin halkıyla birlikte alçıtaşı gibi [dökülsün].”²⁸⁶

Şekil 13: Kral Ashur-nirari ile Arpad kralı Mati'-ilu arasındaki bu anlaşma tableti, British Museum, [AfO 08, 24-25 \(P336039\) - Cuneiform Digital Library Initiative \(mpg.de\)](https://oracc.org/saao/P336039/), (24.08.2023)

Kral Ashur-nirari ile Arpad kralı Mati'-ilu arasındaki bu anlaşma belgesinin son derece hasarlı olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin kayıtlı olduğu tabletin kırık olduğu anlaşılan bölümünün ardından gelen yeminle ilgili satırdan anlaşma sırasında Arpad kralı ile birlikte heyetinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Yemin ifadeli bu kısa bölüm aşağıdaki gibidir:

²⁸⁶ <http://oracc.org/saao/P336039/>, (24.08.2023)

(iv 27) [..... "Asur Kralı Aššur-nerari'nin] yeminine karşı gelerek günah işledik."²⁸⁷

Yukarıdaki ifade yeminli bir taahhüdün ihlaline işaret etmektedir ve bu anlaşmadan önce yapılmış bir başka anlaşmanın Arpad kralı tarafından bozulduğu ve dolayısıyla yeni bir anlaşmanın düzenlendiğini, belkide ortaya çıkan bir sorun ya da anlaşmazlığın ardından barış yapıldığını düşündürmektedir.

Yeni Asur krallığının ikinci evresi olan M.Ö. 7. Yüzyıla ait yemin içerikli belgelerin bilinen en eski örneklerinden biri Asur kralı Sanherib'e ait (M.Ö. 704-681) bir veraset anlaşması belgesidir. Yeni Asur krallığının bu döneminde krallığa bağlı vassal statüde valilerle Asur kralları arasında yapılan bu gibi anlaşmalara rastlamak mümkündür. Yeni Asur krallarının bu gibi veraset anlaşmaları üzerinden iktidarları döneminde haleflerini belirlemeyi ve ölümleriyle ortaya çıkabilecek iktidar boşluğu ile muhtemel bir krizi önlemeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır. Kral Sanherib'e ait veraset sözleşmesi aşağıdaki gibidir:

“(1) [..... efendiniz] Asur Kralı Sennach]erib'in size sunduğu:

(2) [Eğer uygunsuz şeyler] duyarsanız, [efendiniz] Asur Kralı Sanherib'e [giderek] konuşacak ve kendinizi tamamen efendiniz krala adayacaksınız,

(5) Asur Kralı Sanherib'in size teslim ettiği [veliaht prens Esarhaddon'u ve] diğer prensleri korumazsanız, (aksi takdirde):

(7) [Aššur, Mullissu, Šerua], Sin, Nikkal, Šamaš, Nu[r, Anu, Antu, Illil, Adad, Š]ala, Kippat-mati, [Cennetin Ištar'ı, Ninova'nın Ištar'ı], [Arbela'nın Ištar'ı, Asur Ištar'ı, Zababa, Ba]bu, Ninurta, Nusku ve [. ..., Akitu Şapeli'nin tanrıları ... sizi Aššur şehrinde [...] çözülmez, ağır bir lanetle [...] lanetliyorum [...]

Kırık bölüm

(r 1) [...] yüreğinde [...],

²⁸⁷ <http://oracc.org/saao/P336039/>, (24.08.2023)

(r 2) [Aššur, Mullissu, Šerua], Sin, Nikkal, Šamaš, [Nur, Anu, Antu, I]llil, Adad, Šala, [Kippat-mati, Cennetin Ištar'ı, Ninova'nın Ištar'ı, Arb]ela'nın Ištar'ı, Asurlu Ištar, [Zababa, Babu, Ea, Belet-ili, Damkina, Kakk]a ve Nergal, [Akitu Şapeli'nin tanrıları sizi çözülmez, kederli bir [lanetle] lanetlesinler, Akitu Şapeli'nin tüm [...] [...] [...]”²⁸⁸

Son derece hasarlı olarak günümüze ulaşmış ve pek çok bölümü belirsiz bu veraset anlaşması belgesinden Yeni Asur tarihinin önemli krallarından biri olan Asarhaddon'un iktidarının Asur kralı Sanherib ile dönemin vassal kralları arasında yapılan taahhüt niteliğinde bir anlaşma ile belirlendiği anlaşılmaktadır.

Yeni Asur Dönemi'nin ikinci evresi ile ilgili araştırmalar dönemin en başarılı krallarından biri olarak Asarhaddon'dan bahseder. Kral 12 yıllık iktidarı döneminde Yeni Asur imparatorluğuna siyasi ve askeri anlamda önemli bir ivme kazandırmıştır (M.Ö. 681-669). Asur orduları ilk kez onun döneminde Kuzey Afrika'ya ve Mısır'a geçmiştir.²⁸⁹ Kısa süreli iktidar dönemine rağmen siyasi ve askeri anlamda başarılı kral hakkındaki araştırmalar Asarhaddon'un yapmayı planladığı seferlerde başarılı olup olmayacağını ve Mısır, Frig, Urartu, Hitit Devletleri gibi askeri ve siyasi olarak hedefindeki bölgelerle ilgili kâhinlere sorular sorduğuna dair bilgiler sunar.²⁹⁰ Çeşitli sağlık sorunları da olan kralın çevresinde çok sayıda doktor ve rahibin bulunduğu da bilinmektedir. Konuyla ilgili araştırmaların sunduğu bilgilere göre; kralın selefi ve babası Sanherib'e yapılan suikastten etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu durum nedeniyle kralın iktidarı boyunca tıpkı selefi gibi bir suikaste kurban gitme ihtimalinin korkusu ile hareket ettiği söylenebilir.²⁹¹ Kralın iktidarı dönemine ait en eski belgelerden biri arkeolojik çalışmalarla Ninova'da bulunan bir katılım anlaşmasıdır. Kral Asarhaddon tarafından başarıyla sonuçlanmış bir fetih ardından Asur topraklarına dahil edilen ve vassal olarak tayin edilmesine karar verilen bir bölgenin kralı bu anlaşmanın

²⁸⁸ <http://oracc.org/saao/P336317/>, (24.08.2023)

²⁸⁹ Nurgül Yıldırım, “Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1963, Cilt 38, Sayı 66, Basım Yılı 2019, ss. 68-70

²⁹⁰ İsmail Coşkun, “Yeni Asur Kralı Esarhaddon'un Kaygı Bozuklukları”, **Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2021, Sayı: 4, Basım Yılı 2022, s. 64

²⁹¹ a.g.e., ss. 62-63

tarafıdır ve belgenin bir bölümünün bu kralın ağzından kayda geçtiği anlaşılmaktadır. Söz konusu anlaşma belgesi aşağıdaki gibidir:

“(r 4) Onun hakkında soyundan birinden, büyüklerden ya da valilerden birinin ağzından, sakallılardan ya da hadımlardan birinin ağzından bir söz duyarsam, bunu efendim Esarhaddon'a söyleyeceğim;

(r 8) [Onun] hizmetkârı olacağım ve onun hakkında iyi konuşacağım, ona ve [...] efendim Esarhaddon'a sadık kalacağım, [...];

(r 10) [Bu antlaşma tabletinin] yeminini [tutacağım] ve [yemini ...] geri alma (ayini) yapmayacağım veya [...] yapmayacağım.

(r 12) Ayrıca, [...] yapmayacak ve [...] bozmayacak ve [...] geriye almayacaksın [...]. (Kim bu antlaşma tabletine karşı günah işlerse:)

(r 16) [Aşşur, tanrıların babası ve göklerin ve yerin tümünün kralı], [ona ağır] bir ceza versin ... ve onun tanrı ve kralın huzuruna girmesini yasaklasın.

(r 18) [Mullissu, büyük anne, onun] sevgili eşi [...] onun [zihnini] değiştirsin.

(r 20) [Savaşın kadını Iştar, onun yayını savaşın ortasında] kırsın ve [düşmanının altında] bir esir olarak çömelmesini sağlasın.

(r 22) [May Şamaş] şehrinin meydanında gerçek olmayan teraziler [...].

(r 24) [Nikkal ...] Sin'in [kocasının] huzurunda onun [durumunu] kötüleştirsin ve onun için şefaet etmesin.

(r 26) [Tanrılar arasında en güçlü olan Nergal] halkını veba ve salgın hastalıklarla yok etsin [...]²⁹²

²⁹² <http://oracc.org/saao/P314346/>, (24.08.2023)

Şekil 14: Asarhaddon Katılım Anlaşması, British Museum, <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/314346>, (24.08.2023)

Döneme ait pek çok örnek gibi hasarlı bir şekilde günümüze ulaşmış tablete kayıtlı bu belgeden yeminle ilgili öğrendiğimiz önemli bilgi Yeni Asur döneminde bu gibi katılım anlaşmalarını ihlal etmeye karar veren vassal kralların bir tür yemin bozma ayini yaptıklarıdır. Bu ayinin ritüeli hakkında herhangi bir kanıta ulaşamadık.

Asarhaddon dönemine ait M.Ö. 672 tarihli belge, Yeni Asur döneminin en önemli yemin içerikli belgelerinden biridir. Veraset anlaşması niteliğindeki bu belge kral Asarhaddon'un oğlu Asurbanipal'in kendisinden sonra tahta geçmesine ilişkin bir sadakat yeminini içermektedir. Belgenin kaydedildiği tablet, günümüzde Irak sınırları içinde yer alan Nimrud'daki bir tapınakta bulunan kral Asarhaddon'un vassal anlaşmaları'nın bir başka örneğidir. Bu veraset belgesiyle ilgili bazı araştırmalar anlaşmanın taraflarından biri olarak Kınalia valisi ve eyalet idaresindeki diğer yerel yetkililere işaret eder. Yemin ihlali ihtimaline karşı uzun bir lanet ve uyarı listesi içeren yemin tabletleri, başkent Asur'da kayda geçmiş ve daha sonra muhtemelen

Asur İmparatorluğu idaresindeki çeşitli şehirlere taşınmıştır.²⁹³ Veraset anlaşmasının giriş bölümü ve ilahi şahitler pasajı aşağıdaki gibidir:

“(i_T_1) Tanrı Aššur'un mührü, tanrıların kralı, toprakların efendisi - [değiştirilemez]; büyük hükümdarın mührü, tanrıların babası - tartışılmaz.

Giriş kısmı

(I_T_i_1) Asur Kralı Sanherib'in oğlu Asur Kralı Esarhaddon'un Kunali Valisi, yardımcısı, binbaşı, kâtipler, savaş arabası sürücülere, üçüncü adamlar, köy yöneticileri, bilgi memurları, valiler, kohort komutanları, savaş arabacıları, süvariler, muaflar, atlılar, uzmanlar, ş[ield taşıyıcıları (?)], zanaatkârlar, (ve) büyük küçük, elinin altındaki [bütün] adamlarla birlikte - [onlarla birlikte] ve antlaşmadan sonra doğan adamlarla birlikte, doğudan [... Asur Kralı Esarhaddon'un üzerinde krallık ve lordluk yaptığı herkes, Asur Kralı Esarhaddon'un oğlu, büyük veliaht prens Assurbanipal, efendiniz, sizinle antlaşmayı onun [yarısı] üzerine kurdu.

İlahi Şahitler

(13-14_T_i_20) (bunu) Ju]piter, Venüs, Satürn, Merkür, Mars ve [Sirius'un] huzurunda onayladı, yaptı ve [sonuçlandırdı];

(16_T_i_22) [huzurunda] Aššur, Anu, İllil, [Ea], Sin, Şamaş, Adad, Marduk, Nabû, [Nusku, (Uraš, Nergal, Mullissu)], Šerua, Belet-ili, gökte ve yerde bulunan tanrılar, Asur tanrıları, Sümer ve Akad tanrıları, bütün ülkelerin tanrıları.”²⁹⁴

Yukarıdaki ilahi şahit metnini 15 satırlık bir ilahi çağrı bölümü takip eder. Bu bölümün ilk satırı tanrı Asur'dan “Tanrıların babası, toprakların efendisi” ifadesiyle bahsetmektedir. Bu bölümde çağrı yapılan tanrılar: Anu, Enlil, Ea, Sin, Şamaş, Adad, Marduk, Nabû, Nusku, Uraš, Nergal, Mullissu, Šerua, Belet-ili ve İstar'dır. Söz konusu belgenin verasetle ilişkili bölümü ise aşağıdaki gibidir:

²⁹³ Kazuko Watanabe, Esarhaddon's Succession Oath Documents Reconsidered in Light of the Tayinat Version, *Orient*, Vol. 49, 2014, ss. 145-147

²⁹⁴ <http://oracc.org/saao/P500551/>, (21.08.2023)

“Efendiniz Asur Kralı Aserhaddon öldüğünde ve büyük veliaht olarak atanan Asurbanipal kraliyet tahtına çıktığında, kardeşlerinin önünde onun kardeşleri, kendi oğulları hakkında kötü bir söz söylemeyecek ve onları lanetlemeye çalışmayacaksınız: "Kötü bir iş için onlara karşı elini kaldır." Onları büyük veliaht tayin eden Asurbanipal'den soğutmayacaksın ve kardeşlerinin yanında onlar hakkında kötü söz söylemeyeceksin. (Babaları Asur Kralı Esarhaddon'un onlara verdiği görevlere gelince, büyük veliaht Asurbanipal'in huzurunda onları bu görevlerden almak için konuşmayacaksın.”²⁹⁵

Veliaht Asurbanipal ile ilgili bu bölümü yemin uygulamasını ifade eden pasaj öncesi bir yasak uyarısı ve yeminle bölümler takip eder. Söz konusu pasaj aşağıdaki gibidir:

“(373_T_y_37) Yüzünüze, ellerinize ve [boğazınıza] ... sürmeyeceksiniz. [kucağınıza koymayacak, yemininizi bozacak hiçbir şey yapmayacaksınız.

(Bu) yemini bozmaya ya da geri almaya çalışmayacaksınız ... [...]; bu yemini bozmak ya da geri almak için ne düşünecek ne de bir tören yapacaksınız. Siz ve gelecekte doğacak oğullarınız, bugünden itibaren bu antlaşmadan sonra gelecek olana kadar, efendiniz Asur Kralı Esarhaddon'un oğlu büyük veliaht prens Assurbanipal'e ilişkin bu yeminle bağlı olacaksınız.

“Bu yeminin yerinde dururken, bu yemini sadece dudaklarınızla etmeyeceksiniz, yürekten yemin edeceksiniz; bu antlaşmadan sonra doğacak oğullarınıza öğreteceksiniz; tedavi edilemez hastalık numarası yapmayacaksınız ama Asur Kralı Esarhaddon'un büyük veliaht prensi Assurbanipal ile ilgili bu antlaşmasına katılacaksınız. Gelecekte ve sonsuza dek Aşşur senin tanrın, büyük veliaht prens Assurbanipal de efendin olacak. Oğulların ve torunların ondan korksun.”²⁹⁶

Yukarıdaki yeminle ilgili bölümleri uzun bir lanet bölümü takip eder. İlahi şahitlerin sıralandığı bölümde adı geçen tüm tanrılar lanet bölümünde yer bulur. Bu veraset belgesinin önemini ortaya koyan içeriklerin yeminin ihlal edilemsi ihtimaline

²⁹⁵ <http://oracc.org/saao/P500551/>, (21.08.2023)

²⁹⁶ <http://oracc.org/saao/P500551/>, (21.08.2023)

dikkat çeken kısımları ve lanet bölümü oluğu söylenebilir. Zira yemin bölümünün son kısmında geçen: “Assurbanipal de efendin olacak. Oğulların ve torunların ondan korksun” ifadesindeki oğul ve torun vurgusu lanet bölümünde sıkça yer bulur. Vassal kralların tebaalarını, aile, çocuk ve torunlarını lanet kapsamında ifade etmenin Asarhaddon dönemine özgü olduğu söylenebilir. Zira kral Asarhaddon’un selefi kral Sanherib’in veraset anlaşması da tehdit anlamına gelebilecek ifadeler vardır. Ancak belge Aserhaddon’un veraset anlaşmasından farklı olarak çok hasarlı olduğu için belgenin içeriğindeki lanet ve yemin ifadelerinin büyük ölçüde belirsiz olduğu söylenebilir. Aserhaddon’a ait veraset anlaşmasın da ise içerikte yer alan yemin ihlali ihtimaline yapılan vurgu ve hayli uzun olduğu anlaşılan lanet bölümünün anlaşmanın taahhüt niteliğiyle alakalı olduğu düşünülebilir. Belge içeriğindeki lanet bölümünün caydırıcılık amacı taşıdığı söylenebilir. Anlaşmanın kaydedildiği tablet günümüzde Hatay Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.

Şekil 13: Aserhaddon'un Veraset Anlaşması, <https://tavinat.artsci.utoronto.ca/wp-content/uploads/2018/12/esarh2.jpg>, (21.08.2023)

Asarhaddon dönemine dair araştırmalar kralın pek çok girişimini vesveseli olduğu anlaşılan kişiliği ile ilişkilendirmektedir.²⁹⁷ Sıkça kâhinlere danışan kralın ölümünden önce veliahdını Yeni Asur dönemine ait yemin ve lanet içerikli pek çok belgeye göre; özellikle lanet bölümü uzun bir anlaşma ile belirleme çabası da bu durumla ilişkili olabilir. Fakat kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Asarhaddon yazdırdığı kral yıllığında tanrı Asur için yaptırdığı tapınağın inşası sırasında kral kendi heykelinin yanına veliaht olarak belirlediği oğlunun heykelini de yaptırdığını vurgulamıştır.²⁹⁸ Kralın kendisine bağlı vassal krallarla çok sayıda sözleşme yaptığı bilinmektedir.²⁹⁹

Kral Asarhaddon dönemine dair araştırmalar yukarıda hakkında bilgilere yer verdiğimiz veraset anlaşması kayda geçtikten iki yıl sonra M.Ö. 670 yılında kralın iki süikast girişiminden sağ kurtulduğu bilgisini sunar. Korkularını doğrulayan bu girişimlerden kurtulan Asarhaddon, M.Ö. 669 yılında öldü ve oğlu Asurbanipal Asur tahtına çıktı. Bu durum şüphesiz Asarhaddon'un veraset planlarının başarılı olduğunu kanıtladı.³⁰⁰

Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 669-627) dönemine ait yemin içerikli bir belge Kedar kabilesiyle yapılan bir anlaşmadır. Söz konusu belge aşağıdaki gibidir:

“(1) [Dünyanın kralı, Asur kralı, Esarhaddon oğlu Asurbanipal'in, aynı şekilde dünyanın kralı, Asur kralı, Te'ri oğlu Abi-yate', oğulları, torunları, kardeşleri ve yeğenleri, genç ve yaşlı tüm Qedarlılar ve Yau[ta' oğlu ...] ile Asur ve Qedar'ın tüm tanrılarının huzurunda yaptığı antlaşma:

“(3) [*Aşşur'a yemin olsun*] , *Mullissu* ve [*şerua*] :

(4) *Yauta'nın (sizin) kötü niyetli [aktörünüz] tüm [Arapları] demir kılıçla [yok etmeye] teslim ettiğini ve sizi kılıçtan geçirdiğini [düşünerek],*

²⁹⁷ Karen Radner, *The Trials of Esarhaddon: the Conspiracy of 670 BC*, **Assur und sein Umland (Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad 6)**, Eds. P. Miglus, J. M. Cordoba, Madrid, 2007, s. 184

²⁹⁸ Nurgül Yıldırım, “Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1963, Cilt 38, Sayı 66, Basım Yılı 2019, s. 70

²⁹⁹ Bu ve daha fazlası için bkz: D. J. Wiseman, **The Vassal-Treaties of Esarhaddon**, British Institute for the Study of Iraq, 1958

³⁰⁰ Radner, **a.g.e.**, s. 184

(8) *[ve efendiniz, Asur Kralı Asur]banipal size yağ sürdü ve dost yüzünü size çevirdi,*

(12) *Yauta ile barış için çaba göstermeyeceksin,*

(14) *kardeşlerinizle, amcalarınızla [...] birlikte [...] olmayacaksınız.*

Kırık bölüm

(r 1) *[.....] yapmalısınız;*

(r 2) *[hepiniz] onun ayaklarını [uzakta] tutacaksınız ve hiç kimsenin eliyle onun peşinden [...] göndermeyeceksiniz,*

(r 5) *(ancak) yaptığı korkunç şeyleri göz önünde bulundurarak, onu öldürmek için her türlü çabayı göstermelisiniz.*

(r 8) *[May Aššur, Mu]llissu, Sin, Šamaš, [Bel, Na]bû, Istar [Ninova'dan, Iş]tar [Arbela'dan], Nergal [...]*³⁰¹

Bu son örnekte olduğu gibi Yeni Asur dönemine ait pek çok anlaşma tableti son derece hasarlı durumdadır. Bu nedenle döneme ait pek çok tabletin içeriğindeki yemin ifadesi belirsizdir. Bu durum Yeni Asur tarihinin son kralı Sın-sar-iskun (M.Ö. 627-612) dönemine ait tabletlerde çokça rastlanır.³⁰²

Yeni Asur imparatorluğunun kral Asarhaddon döneminde başlayan siyasi ve askeri başarıları kralın halefi Asurbanipal döneminde de devam etmiştir. Zira Elam toprakları Asur'a Assurbanipal iktidarında dahil olmuştur. Elam Devleti'nin ortadan kalkmasının ardından ortaya çıkan Media Krallığı döneminde Medler, M.Ö. 612 yılında Keldanilerle ittifak yaparak Asur'a saldırdılar. Bu döneme kadar Asur'a bağlı olan vassal krallıklarında katıldığı bu büyük saldırı neticesinde Yeni Asur krallığı ortadan kalktı.³⁰³

³⁰¹ <http://oracc.org/saao/P336217/>, (24.08.2023)

³⁰² <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saa02/corpus>, (24.08.2023)

³⁰³ Mehmet Ali Kaya, **İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı**, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 158

SONUÇ

Yemin uygulamaları tarihinin yazılı kültür kadar eski olduğu bilinmektedir. Zira içeriğinde yemin uygulaması örneklerine rastladığımız yasal sözleşme türü metinlerin ve mahkeme kayıtlarının Sümerlerle ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu tür belgelerin sayıca arttığı dönem, III. Ur hanedanlığı dönemidir. Akad, Asur ve Babil dönemlerine ait sözleşmeler ve mahkeme kayıtları, tıpkı Sümer dönemindeki belgeler gibi Eski Mezopotamya yemin kültürü hakkında zengin bilgiler sunar.

Eski Mezopotamya tarihi ile ilgili günümüze kadar ulaşan en eski belgeler, Eski Mezopotamya tarihinin bilinen ilk uygarlığı Sümerlerden itibaren hayat ve toplumla ilgili her meselede din merkezli bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Eski Mezopotamya tarihinde bütün kültürel unsurlar dini inançlarla ilişkilidir. Dönemin dini niteliğe sahip önemli uygulanlarından biri de yeminlerdir. Yeminlerle din ilişkisinin, dönemin yemin ritüellerinin özelliklerine yansıdığı anlaşılmaktadır. Zira Tapınak kapıları ya da Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait mahkeme kayıtlarında rastlandığı gibi tanrıyı temsil eden bir nesne üzerine yemin Eski Mezopotamya’da yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Dönemin önemli anlaşmalarının ve kanun düzenlemelerinin kaydedildiği stel ve kil tabletler konuyla ilgili önemli örneklerdir. Günümüzde birçok müzede sergilenen bu tür eserlerin ve döneme ait adli işlem belgelerinin içeriğinden anlaşıldığına göre; yemine şahit olarak tanrıları çağırmanın Eski Mezopotamya’da geleneksel hale geldiği söylenebilir. Bu durum yemin eden kişinin (kral ya da vatandaş) tanrıları işlerine dahil etmesi anlamı taşımaktadır. Örneklerine sıkça rastlanan bu geleneğin yanı sıra kralı anarak ya da kral huzurunda yemin etme uygulamasının Sümerlerle ortaya çıktığı söylenebilir. Erken hanedanlar dönemine ait bazı mahkeme kaydı türü belgelerde kralların anılmadığı görülse de tanrıları yemine şahit tutmanın ve yeminlerde kralları anmak Sümerlerden itibaren tüm Eski Mezopotamya belgelerinde rastlanan geleneksel bir uygulamadır. Krallarla yemin ilişkisi söz konusu olduğunda kralların yemin uygulamalarına dahil edilmesinin Asur belgelerindeki tabirle kralların tanrıların vekili olarak ototritesi ve adaleti sağlayıcı misyonu ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu tür yemin uygulamaları literatüre bağlılık ya da sadakat yemini olarak geçmiştir.

Dönemin siyaset gelenekleri üzerine araştırmalar krallara karşı sorumluluğun ve bağlılığın ön plana çıkışının Akadlardan itibaren başladığını ortaya koyar. Akad belgelerinde görölen bu durumun yemin uygulamalarına yansıdığı anlaşılmaktadır. Eski Mezopotamya’da askeri ve siyasi unsurların krala sadakat yemini etmelerine dair örneklere III. Ur hanedanlığı dönemine ait kayıtlarda da rastladığımız düşünöldüğünde sadakat yemini geleneğinin Akadlardan itibaren ortaya çıkmış bir Eski Mezopotamya kraliyet uygulaması olduğu söylenebilir.

Eski Asur ve Babil belgeleri yemin bağlamında değerlendirildiğinde dönemin yemin uygulamalarının sadakat niteliğinin değişmediği söylenebilir. Sözleşmeler ve mahkeme kayıtlarında tanrılar yemine şahitlik eder, krallar anılır ve yemin formölü Sümer belgelerindeki ile aynıdır. Eski Asur yemin uygulamaları ile ilgili belgeler çoğunlukla Asur ticaret kolonileri dönemine aittir. Asurlu tüccarlarla Hititli yerliler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle çok sayıda mahkeme kaydı ortaya çıkmıştır. Söz konusu belgelerde yemin uygulamalarına rastlamak mümkündür.

Eski Babil belgeleri yemin uygulamalarıyla birlikte dönemin hukuk düzeni, evlat edinme ve evlilik gibi pek çok prosedür hakkında bilgiler sunar. Hammurabi kanunlarının da yemin içerikli çok sayıda kanun maddesine rastlamak mümkündür. Söz konusu düzenlemelerin içeriğinde rastlanan “*tanrı yemini*” ifadesinin dönemin dini inançları doğrultusunda bir caydırıcılık anlamı taşıdığı söylenebilir. Yeminin Eski Mezopotamya hukuk tarihindeki pek çok kanun düzenmesinde ve Hammurabi kanunlarında rastladığımız hukuki niteliği Orta Asur kanunlarında da varlığını sürdürür. Özellikle Yeni Asur dönemine ait siyasi belgede ise yemin, çok daha net bir şekilde sadakat taahhüdü ve kanıtı olarak karşımıza çıkar.

Genel olarak özetlemek gerekirse Sümerlerden itibaren ancak yazılı kültür vasıtasıyla hakkında bilgi sahibi olduğumuz yemin uygulamaları tanrılara ve onların temsilcisi olduğuna inanılan siyasi otoriteye sadakat kanıtı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum dönemin askeri ve siyasi düzeni hakkında bilgiler sunan belgelerin yanı sıra mahkeme kayıtlarında veya yasal sözleşme türü belgelerde görölebilir. Eski Mezopotamya yemin kültürünün bölgenin erken döneminden itibaren kutsalla ilişkili bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKPINARLI**, Neyire, **ŞATIROĞLU**, Hasan Utku; “Akbabalar Dikilitaşı: Sümer Şehir Devletlerinin Aralarındaki Hukuki İlişkilere Dair Çıkarımlar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1943, Cilt 71, Sayı 2, Basım Yılı 2022, ss. 820-884.
- AKPINARLI**, Neyire, “Narām-Sîn Antlaşması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1943, Cilt 67, Sayı 1, Basım Yılı 2018, ss. 1-22.
- AKYÜZ**, Faruk, **GÖKÇEK**, L. Gürkan; Sumer Kanunları, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2007, Cilt: 9 Sayı: 1, Basım Yılı 2013, ss.1-9.
- AKYÜZ**, Faruk; “Asur Belgelerinde Kan Parası”, **Belleten Dergisi**, Yıl 1937, Sayı 301, Basım Yılı 2020, ss. 887-906.
- ALTMAN**, Amnon; **Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-330 BCE)**, Leiden, 2012.
- ANBAR**, Moshe; Textes de l'époque babylonienne ancienne, **Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale**, Vol. 69, 1975, ss. 121-125.
- ANDERSSON**, Jakob; **Kingship in the Early Mesopotamian Onomasticon 2800 2200 BCE**, Uppsala, 2012.
- ARSLAN**, Yavuz; “Mezopotamya’da Nehir Yargılamasının Uygulanmasına İlişkin Bazı Değerlendirmeler”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2012, Sayı 2, Basım Yılı 2021, ss. 1-8.
- ATTINGER**, Pascal; Notes de lecture: la Malédiction d'Agadé, **Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires**, 2007, ss. 53-57.
- BARBANES**, Eleanor; **Heartland and Province: Urban and Rural Settlement in the Neo-Assyrian Empire**, Berkeley, 1999.
- BAYRAM**, Sebahattin, **KAHYA**, Ömer; “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’daki Hukuki Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Yıl 2013, Sayı 17, Basım Yılı 2018, ss. 75-92
- BEAULIEU**, Paul-Alain; The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature, **Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel**, Ed. R.J. Clifford, Atalanta, 2007, ss. 3-19.
- BORDREUIL**, Pierre, **BRIQUEL** Françoise Chatonnet, **MICHEL**, Cecele; **Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları**, Çev. Levent Başaran, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2015.

- BRICKER**, Daniel P; Innocent Suffering In Mesopotamia, **Tyndale Bulletin**, Vol. 51, No. 2, 2000, ss. 193-216.
- CAMERON**, George G; **The History Of Early Iran**, Chicago, 1938.
- CHARPİN**, D; Une alliance contre l'Elam et le rituel du lipit napiâtım, **Mélanges Jean Perrot**, Paris, 1990, s. 109-118.
- CHAVALAS**, M; Terqa and the Kingdom of Khana, **Biblical Archaeologist**, Vol. 59, 1996, ss. 90-103
- CHIERA**, Edward; **Old Babylonian Contracts**, Philadelphia, 1922.
- COOPER**, Js; **Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict: 2 (Sources from the Ancient Near East)**, U.S.A, 1983.
- COOPER**, Jerrold; International Law in the Third Millenium, **A History of Ancient Near Eastern Law**, Ed. Raymond Westbrook, Leiden, 2003, ss. 241-255.
- COŞKUN**, İsmail; “Yeni Asur Kralı Esarhaddon’un Kaygı Bozuklukları”, **Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2021, Sayı: 4, Basım Yılı 2022, ss. 58-73.
- ÇEÇEN**, Salih; “N/K Arşivinden Su Ordali'ne Değinen Bir Ödeme Listesi”, **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi**, Yıl 1995, Sayı 2, Basım Yılı 2022, ss. 299-303.
- DAHL**, Jacob; **The Ruling Family of Ur III Umma**, Leiden, 2007.
- DAVİD**, Martino; Zur Verfügung eines Nichtberechtigten nach den mittellassyrischen 'Gesetzesfragmenten, **Symbolae ad iura orientis antiqui pertinentes P. Koschaker dicatae**, Leiden, 1939, ss. 121-140.
- DEMİRCİ**, Küşat; **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak**, 1. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013.
- DIAKOV**, V, **KOVALEV S**; **İlkçağ Tarihi**, çev: Özdemir İnce, Cilt 1, 3. Baskı, Yordam Kitap Yayınları, Ankara, 2014.
- DRİVER**, Geoffrey M; **MİLES**, John C; **The Assyrian Laws**, Clarendon, 1935.
- ELİADE**, Mircea; **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1 Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına**, çev: Ali Bektay, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.
- FALKENSTEİN**, Adam; **Die neusumerischen Gerichtsurkunden**, München, 1956.
- FARBER-FLÜGGE**, Gertrud; **Der Mythos "Inanna und Enki" unter besonderer Berücksichtigung der me der list - Studia Pohl 10**, Roma, 1973.

- FINKEL**, L. I; An Early Old-Babylonian Legal Document, **RA**, U.S.A., 1976, ss. 45-54.
- FOSTER**, Benjamin R; **Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature Paperback**, U.S.A. 2005.
- FRAYNE**, Douglas R; **Ur III Period (2112-2004 BC)**, Toronto, 1997.
- FRANKE**, Sabina; Kings of Akkad: Sargon and Naram-Sin, **Civilizations of the Ancient Near East**, Ed. Jack M. Sasson, Tohn Baines, Gary Beckman, Karei S. Rubinson, New York, 1995, ss. 831-841.
- FREIRE**, Lucas G; Covenant And International Relations In The Ancient Near East: A Preliminary Exploration, **Cuadernos Del Centro De Estudios De Historia Del Antiguo Oriente Antiguo Oriente**, Vol. 11, 2013, ss. 129-154.
- FRIEDRICH**, Johannes, **Hethitisches Wörterbuch**, Heidelberg, 1957.
- HASDEMİR**, Hülya Kaya; Akadlı Sargon'un Mezopotamya Hâkimiyetinde Enheduanna'nın Rolü, **OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2019, Sayı: 2, Basım Yılı 2021, s. 425-438.
- HALLO**, William W Gutium; **Reallexikon der Assyriologie**, Vol. 3, Berlin, 1971, ss. 708-720.
- HAPPER**, Thomas V.; Babylonian Procedure, **Notre Dame Law Review**, Vol. 3, No 5, 1928, ss. 257-261.
- HARPER**, Robert Francis; **The Code Of Hammurabi King Of Babylon About 2250 B.C.**, London, 1904.
- HENKELMAN**, Wouter F. M; Parnakka's Feast: sip in Parsa and Elam, **Elam and Persia**, Ed. Javier Álvarez-Mon, Mark B. Garrison, Indiana, 2011, ss. 89-167.
- HİNZ**, Walther; Elamite God d. GAL, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol 24, 1965, ss. 351-354.
- HUEHNERGARD**, John; **A Grammar Of Akkadian**, Indiana, 2011.
- GADD**, C. J., The Third Dynasty Of Ur, **Cambridge Ancient History**, Ed. I. Edwards C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, Vol. 1, Part 2, United Kingdom, 2008, ss. 595-643.
- GELLER**, Markham J; **Ancient Babylonian medicine: theory and practice**, United Kingdom, 2010
- GENOUILAC**, Henri De;, **Textes De L'époque D' Agadé Et De L'époque D' Ur. Tome II**, Paris, 1910.

- GENOULLAC**, Henri De; Nouveaux princes et cités nouvelles de Sumer, **Revue de l'histoire des religions**, Vol. 101, 1930, ss. 216–221.
- GÖKÇEK**, L. Gürkan, **AKYÜZ**, Faruk; Asur Ordusu, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1963, Cilt: 32 Sayı: 54, Basım Yılı 2013, ss. 41-62.
- GÖKÇEK**, L. Gürkan, **İNCE**, Gülbin; Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da İnanç Sistemi, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 12, Sayı 1, Basım Yılı 2016, ss. 43-56
- GOSSETT**, Bradley; Mankind and Justice: An exploration of the Code of Ur Nammu, Hammurabi, and the Ten Commandments, **Western Civilization 1**, U.S.A., 2020, ss. 1-5.
- GRAYSON**, A. Kirk; **Assyrian Rulers Of The Third And Second Millennia BC (To 1115 BC)**, Toronto, 1987.
- GLASSNER**, J; **La chute d'Akkade: L'événement et sa mémoire**, BBVO 5, Berlin 1986.
- GÜNALTAY**, Şemsettin; **Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
- GÜNBATTI**, Cahit; "Eski Anadolu'da "Su Ordali", **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi**, Yıl 1995, Sayı 1, Basım Yılı 2000, ss. 73-88.
- GURNEY**, O.R., **KRAMER**, Samuel Noah; Two Fragments of Sumerian Laws. **Assyriological Studies**, No 16, 1965, ss. 13-19.
- KAYA**, Mehmet Ali; **İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları**, 2. Baskı, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.
- KAHYA**, Ömer; "Kültepe'den "Tanrının Kadehini İçme" Örneği", **Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi**, Yıl 1995, Cilt 11, Sayı 2, Basım Yılı 2017, ss. 45-58.
- KERTAİ**, David; The history of the Middle-Assyrian Empire, **TALANTA–Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society**, Vol. XL-XLI, (2008/2009), ss. 25-51.
- KİNG**, L. W; The Code Of Hammurabi, **Paulo J. S. Pereira**, MMXI, 1915, ss. 1-36.
- KILIÇ**, Yusuf, **ESER**, Elvan; "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar", **Belgi Dergisi**, Yıl 2011, Sayı, 11, Basım Yılı 2016, ss. 133-150.
- KINAL**, Füzulan; **Eski Mezopotamya Tarihi**, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1983.

- KLEIN**, Jacob, **TONIA** Sharlach, M. A; Collection of Model Court Cases from Old Babylonian Nippur, **Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie**, Vol. 97, No, 1, 2007, s. 1-25.
- KLINGER**, Elmar; “Vows and Oaths” **The encyclopaedia of Religion**, Ed. Mircea Eliade, New York 2013.
- KOCH**, Heidemarie; **Theology and Worship in Elam and Achaemenid Iran**, CANE III, 1995, ss. 1959-1970.
- KOLEKTİF**, **Hammurabi's Gesetz**, Vol. 3, Toronto, 1904.
- KOLEKTİF**, “The formalities of adoption”, **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Ed. Hastings, James, Selbie, John Alexander, Louis Herbert, Canada, 1908, ss. 108-109.
- KOLEKTİF**, “Adultery”, **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Ed. Hastings, James, Selbie, John Alexander, Louis Herbert, Canada, 1908, 135-136.
- KRIWACZEK**, Paul; **Babylon: Mesopotamia and the Birth of Civilization**, United Kingdom, 2012.
- KRAMER**, Samuel Noah; Ur-Nammu Law Code, **Orientalia, Nova Series**, Vol. 23, No. 1, 1954, ss. 40-51.
- KRAMER**, Samuel Noah; **The Sumerians: their history, culture, and character**, Chicago, 1963.
- KRAMER**, Samuel Noah; **Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki**, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- KUHRT**, Amelie; **Eski Çağ'da Yakındoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330**, 1. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KUHRT**, Amelie; **Eski Çağ'da Yakındoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330** 2. Cilt, çev: Dilek Şenol, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- LAMBERT**, W. G; Dingir. şà. dib. ba Incantations, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 33, 1974, ss. 267-322.
- LAMBERT**, W. G; The Akkadianization of Susiana under the Sakkalmahs, **Mesopotamie et Elam. Actes de la XXXVIème Rencontre assyriologique internationale**, Ed. L. de Meyer, H. Gasche, Ghent, 1991, ss. 53-57.
- LANGDON**, Stephen; **Sumerian and Babylonian Psalms [1909]**, London, 2009.
- LAFONT**, Bertrand; Game of Thrones: the Years when Su-Sin Succeeded Amar-Suen in the Kingdom of Ur, **The first Ninety Years: A Sumerian Celebration in Honor of Miguel Civil**, **SANER 12**, Ed. Lluís Feliu, Berlin 2017, s. 189-204.

- LAFONT**, Sophie Démare; Middle Assyrian Laws, **The Oxford Encyclopedia Of The Bible And Law**, Ed. Brent A. Strawn, Vol. 2, U.S.A., 2015, ss. 42-46.
- LANDSBERGER**, J., **FINKELSTEIN**, J; Recent Studies in Cuneiform Law, **Journal of the American Oriental Society**, 1970, ss. 243-256.
- LARSEN**, Mogens T; **Kültepe Tabletleri VI-a: The Archive of the Šalim-Aššur Family, Volume 1: The First Two Generations**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- LARSEN**, Mogens T; The Aššur-nada Archive, **PIHANS** No. 96, Leiden, 2002, ss. 13-20.
- LANDSERBERGER**, B, **BALKAN**, Kemal; Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi, **Belleten Dergisi**, Yıl 1937, Cilt 14, Sayı 54, Basım Yılı 1950, ss. 171-268.
- JASTROW**, Morris; Sumerian and Akkadian Views of Beginnings, **Journal of the American Oriental Society**, 1916, ss. 274-299.
- JACOBSEN**, Thorkild; **The treasures of darkness: a history of Mesopotamian religion**, New Haven, 1976.
- JACOBSEN**, Thorkild; The Term Ensí, **Fs Civil**, no 9, 1991, ss. 113–121.
- JOAN**, Eahr; Sumerian Mythology, Re-Genesis Encyclopedia: Synthesis of the Spiritual Dark, Part I, II. Edition, ss. 1-6.
- JOHNS**, C. H. W; **Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters**, London, 1904.
- MAINE**, Henry James Sumner; **Dissertations On Early Law And Custom**, London, 1883.
- MAGNETTİ**, Donald; Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty, **The American Journal Of International Law**, Vol. 72, 1978, ss. 815-829.
- MAİSELS**, Charles Keith; **Uygurluğun Doğuşu**, çev: Aladdin Şenel, 1. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999.
- MACHİNİST**, Peter; "The Assyrians and their Babylonian problem: Some reflections.", **Wissenschaftskolleg zu Berlin**, 1984, ss. 353-364.
- MERCER**, Samuel Alfred B; "The Oath In Babylonian Inscriptions Of The Time Of The Hammurabi Dynasty", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 29, No. 2, 1913, s. 65-95.

- MERCER**, Samuel Alfred B; “The Oath in Cuneiform Inscriptions III. The Oath in Inscriptions since the Time of the Hammurabi Dynasty”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 30, 1914, ss.197-211.
- MERCER**, Samuel Alfred B; “The Oath in Cuneiform Inscriptions”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 33, 1913, ss. 33-50.
- MERCER**, Samuel Alfred B; **The Oath in Babylonian and Assyrian Literature**, Toronto, 1912.
- MİCHALOWSKI**, Piotr; **The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur. Mesopotamian Civilizations**, Winona Lake, 1989.
- MİEROOP**, Marc Van De; Democracy And The Rule Of Law, The Assembly, And The First Law Code, **The Sumerian World**, Ed. Harriet Crawford, U.S.A., 2013, ss. 277-289.
- NAKAMURA**, Carolyn; Dedicating magic: Neo-Assyrian apotropaic figurines and the protection of Assur, *World Archaeology*, Vol. 36, No. 1, 2004, ss. 11-15.
- OATES**, David; The Devoelopment of Assyrian Town and Cities, **Man, Settlement and Urbanism**, Ed. Peter J. Ucko, Ruth Tringham, G. W. Dimbleby, Canbridge, 1972, ss. 799-804.
- ÖZ**, Esmâ Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının Oluşumu Sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali Uygulaması, **Cahit Günbattı'ya Armağan**, Ed. İrfan Albayrak, Hakan Erol, Murat Çayır, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, ss. 185-202.
- PARPOLA**, Simo, **WATANABE**, Kazuko; **Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths**, Vol 2, Helsinki, 1988.
- PATTERSON**, Daniel William; **Elements Of The Neo-Sumerian Military**, Pennsylvania, 2018.
- POSTGATE**, J.N; Cuneiform catalysis: The first information revolution, **Archaeological Review from Cambridge**, Vol. 3, 1984, s. 4-18.
- POEBEL**, Arno; **Babylonian Legal And Business Documents From The Time Of The First Dynasty Of Babylon Chiefly From Nippur**, Philadelphia, 1909.
- RADNER**, Karen; The Trials of Esarhaddon: the Conspiracy of 670 BC, **Assur und sein Umland (Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad 6)**, Eds. P. Miglus, J. M. Cordoba, Madrid, 2007, ss. 165-184.
- REİNER**, E; **Šurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations**. Selbstverlag, 1958.

- READE**, Julian E; **The Utuhegal Stela from Ur**, *Baghdader Mitteilungen*, 1966, ss. 229-237.
- REYNOLDS**, Edward H. **WILSON**, James V. Kinnier; Neurology and psychiatry in Babylon, **Brain A Journal Of Neurology**, No. 137, 2014, ss. 2611–2619.
- REYNOLDS**, Edward H. **WILSON**, James V. Kinnier; Obsessive compulsive disorder and psychopathic behaviour in Babylon, **Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry**, No. 83, 2012, ss. 199-201.
- ROTH**, Martha; **Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor**, U.S.A., 1997.
- ROTH**, Martha; She Will Die by the Iron Dagger. Adultery and Neo-Babylonian Marriage, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 31, No. 2, 1988, ss. 186-206.
- ROUAULT**, O; Archaeology in Syria: Terqa, **American Journal of Archaeology**, Vol. 95, No. 4 1991, ss. 727-728.
- ROUX**, Georges; **Ancient Iraq**, United Kingdom, 1992.
- RIVA**, Rocio Da; The Inscriptions of Nabopolassar, Amel-Marduk and Neriglissar, **Studies in Ancient Near Eastern Records 3**, Berlin 2013.
- SAYCE**, Archibald Henry, **The Religions of Ancient Egypt and Babylonia**, Edinburgh, 1903.
- SASSON**, Jack M, **BAINES**, John; “King Hammurabi of Babylon”, **Civilizations of the ancient Near East; 2**, U.S.A, 1995, ss. 901-915.
- SASSON**, Jack M; Forcing Morals on Mesopotamian Society?, **Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity**, ed. Sarah B. Pomeroy, New York, 1995, ss. 329-340.
- SASSON**, Jack M; Ancestors Divine?, **Veenhof Anniversary Volume**, Ed. Klaas R. Veenhof, J.G. Dercksen, N.J.C. Kouwenberg, Th.J.H. Krispijn, W.H. van Soldt, Leiden, 2001, ss. 414-428.
- SALLABERGER**, Walther; Šulgi, **Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie**, Berlin, 2012, ss. 270-280.
- SALLABERGER**, Walther; Aage Westenholz, **Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit**, Freiburg/Göttingen, 1999.
- SAYGILI**, Tahsin; “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları”, **Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi**, Yıl 2015, Sayı 2, Basım Yılı 2015, ss. 1-22.
- SAGGS**, H.W.F; **Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel**, London, 1978.

- SCHORR**, Von Moses; **Altbabylonische Rechtsurkunden aus der Zeit der I. babylonischen Dynastie (ca. 2300 - 2000 v. Chr.)**, Germany, 1906.
- SCHEÏL**, V; Une nouvelle dynastie suméro-accadienne. Les rois «Guti», **Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres**, Vol. 55, 1911, ss. 318–327.
- SCHWEMER**, Daniel; The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part I, **Journal of Ancient Near Eastern Religions**, No 7, Vol 2, 2007, ss. 121-168.
- SPADA**, Gabriella; “Two Old Babylonian Model Contracts”, **Cuneiform Digital Library Journal**, 2014, ss. 1-21
- STEÏNKELLER**, Piotr; **Sale documents of the Ur-III-period**, Stuttgart, 1989.
- STEÏNKELLER**, Piotr; The Administrative and Economic Organization of the Ur III State, **In The Organization of Power: Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East**, Ed. McGuire Gibson, Robert D. Biggs, Chicago, 1987, ss. 19-42.
- STEÏNKELLER**, Piotr; On the “Joys of Cooking in Ur III Babylonia”, **On the Third Dynasty of Ur. Studies in Honor of Marcel Sigrist**, Ed. Piotr Michalowski, U.S.A., 2008, ss. 185-192.
- ŞAHİN**, Hasan Ali; “Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 1987, Sayı 21, Basım Yılı 2006, ss.121-151.
- TOPTAŞ**, Koray, **KAHYA**, Ömer; “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2015, Sayı 2, Basım Yılı 2019, ss. 315-330.
- TOSUN**, Mebrure, **YALVAÇ**, Kadriye; **Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammişaduqa Fermanı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- TOSUN**, Mebrure, Hammurabi’nin Toprak Kanunları, **DTCF Dergisi**, Cilt 21, Sayı 3.4, 1963, s. 127-141.
- UR**, Jason A; **Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400-2000 BC**, U.S.A., 2009.
- WATANABE**, Kazuko; Esarhaddon’s Succession Oath Documents Reconsidered in Light of the Tayinat Version, **Orient**, Vol. 49, 2014, ss. 145-170.
- VEENHOF**, R. Klaas, **EÏDEM**, Jesper; **Mesopotamia: The Old Assyrian Period**, Göttingen, 2008.

- VEENHOF**, R. Klaas; The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources, **Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale**, Vol. 112, No. 1, 2018, ss. 49-90.
- WEINFELD**, Moshe; The Covenant of Grant in the Old Testament and in the Ancient Near East, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 90, No. 2, 1970, ss. 184-203.
- WESTENHOLZ**, A; "The Sumerian City-State" **A Comparative Study of Six City-State Cultures: An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre**, Ed.: Mogens Herman Hansen, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhagen, 2002, ss. 23- 42.
- WESTBROOK**, Raymond; The Enforcement of Morals in Mesopotamia, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 56, No. 104, 1984, ss. 753-756.
- WESTBROOK**, Raymond; Evidentiary Procedure In The Middle Assyrian Law, **Journal of Cuneiform Studies**, Vol. 55, 2003, ss. 87-97.
- WILCKE**, C; Familiengründung im alten Mesopotamien, **Geschlechtsreife und Legitimation zur Zeugung, Veröffentlichungen der Instituts für historische Anthropologie**, Ed. E. W. Müller, Freiburg, 1985, ss. 213-317.
- WINTER**, Irene J; **On Art in the Ancient Near East, vol. II: From the Third Millennium B.C.E. Culture and History of the Ancient Near East**, Boston, 2010.
- WINTER**, Irene; After the Battle is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Ancient Near East. Pictorial Narrative in Antiquity to the Middle Ages, **Washington, D.C., National Gallery**, Ed. H. Kessler, M. S. Simpson, U.S.A., 1985, ss. 11-32.
- WILCKE**, Claus; Mesopotamia: Early Dynastic and Sargonic Periods, **A History of Ancient Near Eastern Law. Handbook of Oriental Studies, Section One: The Near and Middle East** Ed. R. Westbrook, Leiden, 2003, ss. 111-181.
- WISEMAN**, D. J; **The Vassal-Treaties of Esarhaddon**, British Institute for the Study of Iraq, 1958.
- YILDIRIM**, Nurgül; "Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1963, Sayı 66, Basım Yılı 2019, ss. 67-86.
- ZÓLYOMI**, Gábor; How To Let Someone Swear An Oath By A Battle Net In Sumerian, **Across The Mediterranean – Along The Nile**, Ed. Tamás A. Bács, Ádám Bollók, Tivadar Vida, Vol. 1, Budapest 2018, ss. 61-69.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://www.worldhistory.org/image/1352/map-of-sumer/>, (27.06.2023)

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010181586>, (08.07.2023)

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010123450> (08.07.2023)

https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/akad-imparatorlugunun-cokus-nedeni-kuraklik-cikti_3_483211.html, (08.07.2023)

https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/akad-imparatorlugunun-cokus-nedeni-kuraklik-cikti_3_483211.html, (08.07.2023)

<http://www.g2rp.com/pdfs/The-Ur-Nammu-law-code.pdf> (15.07.2023)

<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-781/glgams/> (20.07.2023)

<https://www.invaluable.com/auction-lot/old-babylonian-private-legal-contract-with-oath-b-167-c-9814743970>, (29.07.2023)

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010174436> (29.07.2023)

<https://www.worldhistory.org/image/2462/stone-foundation-document--of-king-adad-nirari-i/>, (21.08.2023)

<http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saa02/corpus>, (21.08.2023)

<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/240211>, (21.08.2023)

<https://tayinat.artsci.utoronto.ca/wp-content/uploads/2018/12/esarh2.jpg>, (21.08.2023)

<http://oracc.org/saao/P500551/>, (21.08.2023)

<http://oracc.org/saao/P336317/>, (21.08.2023)

<http://oracc.org/saao/P336039/>, (24.08.2023)

[AfO 08, 24-25 \(P336039\) - Cuneiform Digital Library Initiative \(mpg.de\)](#), (24.08.2023)

<http://oracc.org/saao/P336317/>, (24.08.2023)

<http://oracc.org/saao/P314346/>, (24.08.2023)

<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/314346>, (24.08.2023)

<http://oracc.org/saao/P336217/>, (24.08.2023)